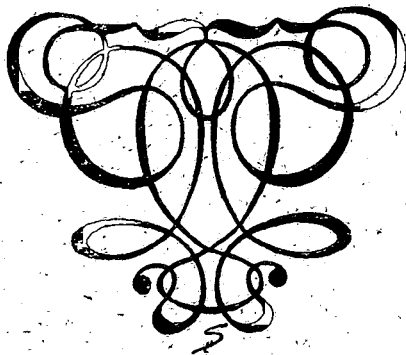

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR
POLITIK · STATISTIK · EKONOMI
NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Fredrik Lagerroth, Ett grundlagsbrott och dess motivering. Om tillkomsten av 1857 års regentskap. — Översikter och meddelanden: I. Politik: Till frågan om referendum. III. Referendum i Danmark. Av O. Grönlund. — Den nya valmetoden i praktiken. Av S. Wallengren. — Den första folkomröstningen. Av R. Nalmgren. — Det finska statsrådets organisation. Arvodshästämnelser för tyska riksdagens medlemmar. Av J. E. Nilsson. — II. Statistik och ekonomi: Översikt av nyutkommen svensk nationalekonomisk litteratur 1919—1921 (förts.). Av E. Sommarin. — Litteratürgranskningar: Sven Helander, Marx-ödh Hegel. Anm. av A. Hägerström. — Arthur Montgomery, Svensk tullpolitik 1816—1911. Dens., Svensk traktatpolitik 1816—1914. Anm. av F. H. son Brock. — Ernst Höijer, Utredning angående det svenska jordbrukets produktion samt saluöverskött av spannmål. Dens., Jämförelse mellan jordbrukets utveckling i vissa delar av Sverige samt Danmark och Norge. Dens., Tabeller till belysning av det svenska jordbrukets utveckling 1871—1919 jämtä anmärkningar. Anm. av E. Lindblad.

ÅRG. 25

JULI 1922

HÄFT. 3

LUND · · STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION · · LUND
DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Löshummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

PRENUMERATIONSANMÄLAN.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT har från och med år 1919 övergått till ny ledning. Den Fahlbeckska stiftelsen, grundad genom den förutvarande utgivarens storartade gåva vid Lunds Universitets 250-års-jubileum, har i överensstämmelse med gåvobrevet övertagit Statsvetenskaplig Tidskrift för politik, statistik och ekonomi under denna samma titel, med tillägget Ny följd.

Tidskriftens syfte och allmänna uppställning är densamma som tidigare. Den kommer sålunda att liksom förut innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avseende att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur.

Tidskriften vill, framgent som hittills, utan att sluta sig till något parti och utan att göra sig solidarisk med de åsikter, som i dess spalter kunna komma till uttryck, söka uppnå största möjliga objektivitet, omväxling och gedigenhet i innehållet. Den vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom dess ovan angivna ram.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska stiftelsens kollegium, närmast av undertecknad MALMGREN såsom kollegiets redaktionssekreterare och tidskriftens ansvarige utgivare, under medverkan av undertecknad SOMMARIN (nationalekonomi) och docenten SVEN WICKSELL (statistik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år. Lösa häften säljas i mån av tillgång till ett pris av c:a 75 öre pr ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos Redaktionen av Statsvetenskaplig Tidskrift, Lund.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i maj 1922.

Sigfrid Wallengren.

Professor i statskunskap
och statistik.

Robert Malmgren.

Professor i stats-, förvaltnings-,
kyrko- och folkrätt.

Emil Sommarin.

Professor i nationalekonomi
och finansrätt.

Lauritz Weibull.

Professor i historia.

Martin P:n Nilsson.

Professor i klassisk fornrun-
skap och antikens historia.

Av *Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen* har utkommit:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. En kritisk studie över socialdemokratisk världsåskådning. 1920. Pris 4 kronor.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullskvitton 1368—1369 och 1398—1400. 1922. Pris kr. 3: 50.

ETT GRUNDLAGSBROTT OCH DESS MOTIVERING.

OM TILLKOMSTEN AV 1857 ÅRS REGENTSKAP.

AV

DOCENT FREDRIK LAGERROTH.

Den ännu gällande princip, enligt vilken folket i val måste höras, innan en ändring av våra grundlagar kan komma till stånd, inskrevs som bekant i vår konstitutionella rätt år 1766 genom den då av det segrande mösspartiet genomdrivna förordningen angående lagarnas verkställighet. Att den innebar en besvärande inskränkning i de maktägande ständernas framtida handlingsfrihet var man medveten om och sökte avsiktligt ge den konstitutionella idéen försteget framför suveränitetsidéen. Möjligheten för en riksdag att åvägabringa en grundlagsändring gjordes nämligen beroende av att denna under en föregående riksdag utarbetats och ställts i projekt, — av vem och med vad auktoritet nämnes icke — under det den i annat fall fick nöja sig med att taga förslaget i beskådande och låta det definitiva antagandet anstå till ett kommande riksmöte. Ständerna voro även i sin egenskap av grundlagstiftare underordnade grundlagarna — till dem räknades också nämnda förordning — och ägde icke någon av positiv lag oberoende »pouvoir constituant»¹. Man kan dock ej påstå, att den antagna principen hann tillvinna sig någon större respekt vid det arbete på grundlagarnas

¹ Se närmare min avhandling Frihetstidens författning 587 f., 623.

Ännu klarare är tanken utformad av ordf. i 1809 års K. U. frih. Mannerheim i ett anförande på Riddarhuset 1815, citerat av Alin i Hist. Tidskr. 1886 sid. 197.

revision eller komplettering, varmed ständerna under frihetstidens följande riksdagar voro sysselsatta. 1769 års säkerhetsakt, som bl. a. skulle medfört ett upphävande av 1766 års förordning, sökte man genomdriva omedelbart trots mössornas erinringar om att den grundlagsenligt först nästa riksdag kunde definitivt antagas. Fullkomligt ohållbart var därvid hattarnas påstående att nämnda förordning efter sin egen grundsats ej kunde anses för annat än ett vilande förslag, som, av förra riksdagen avgivet, nu borde antagas eller förkastas. Deras tankar gingo därvid i cirkel, ty det är givet, att man vid antagandet av nämnda förordning måste tillämpa då ännu gällande bestämmelser för grundlagstiftning och ej dem, som först genom förordningens antagande blevo lag. Säkerhetsakten blev som bekant ej antagen, och kränkningen av de nya formerna för grundlagstiftning kom sålunda denna gång att stanna vid att ett grundlagsförslag framställdes till omedelbart antagande. Men nästa riksdag, frihetstidens sista, blev verkligen en ny grundlag antagen utan att folket i val dessförinnan blivit hört, nämligen 1772 års konungaförsäkran. Att så skedde får dock mindre läggas 1771—1772 års ständer till last än grundlagstiftaren 1766, som gjort sig skyldig till ett förbiseende, i det han ej tagit K. F. med i räkningen. Då 1751 års försäkran liksom alla sina föregångare haft en rent personlig karaktär, hade den genom Adolf Fredriks död i febr. 1771 blivit upphävd utan de maktägande ständernas åtgörande — de voro då för övrigt ej samlade — blott som följd av en historisk tilldragelse. De ständer, som sammankallades med anledning av tronskiftet, voro därför både berättigade och förpliktade att omedelbart bringa till stånd en ny försäkran, att gälla för den nye konungen under hans livs- och regeringstid, en grundlag, som då den närmast blott riktade sig till en fysisk person, den dödliga konungen, ej till det odödliga folket, ej kunde räknas som perenn utan blott som temporär¹.

1766 års princip för grundlagstiftning återupplivades 1809, i det R. F. § 81 fastslog, att riksens ständer icke måtte under någon förevändning till bifall upptaga ett förslag till ändring av grund-

¹ Om adelns och de ofrälse ständens olika åsikter i denna fråga och om möjligheterna att förena dem se min avh. Frihetstidens förf. 655 f.

lagarna förr än å riksdagen näst efter den, varå det väckts. Någon tillämpning av denna princip vid första stiftandet av de grundlagar, som jämte R. F. behövdes för att författningen skulle bliva komplett, kunde dock naturligt nog ej komma i fråga. Det heter därför i R. F. § 85 att som grundlagar skola anses: denna regeringsform samt den riksdagsordning, den successionsordning och den förordning om en allmän tryckfrihet, vilka i överensstämmelse med de grundsatser, som i denna regeringsform bestämmas, riksens ständer och konungen gemensamt vid denna riksdag komma att fastställa. Av de tre nya grundlagar, som i enlighet härmed vid revolutionsriksdagen kommo till stånd, blev dock en redan strax efter dess avblåsning upphävd, nämligen 1809 års S. O. Då denna redan genom ingressens formulering endast avser den utkorade kronprins Carl Augusts ätt, måste den hel och hållen anses bragt ur världen därigenom att nämnde furste i maj 1810 avled utan legitima manliga arvingar. Förhållandet var fullkomligt analogt med upphävandet av 1751 års K. F. genom Adolf Fredriks död, och med samma rätt, som 1772 års ständer omedelbart antogo en ny försäkran för Gustaf III, kunde den riksdag, som valde Bernadotte till tronföljare, stifta en ny successionsordning för hans avkomlingar¹. Fullkomligt ousäktligt var däremot ständernas tilltag 1812 att definitivt antaga flera av k. m:t först vid årets riksdag gjorda förslag till förändringar i T. F. Hela lagen blev för övrigt omredigerad och erhöll det datum, den ännu bär. Det egendomliga förhållandet är således rådande, att av de tre grundlagar, som tillkommit efter revolutionsriksdagen 1809—10, de två genomdrivits utan iakttagande av R. F:s bestämmelser om grundlagstiftning.

Huruvida olaga ändring av grundlagsparagrafer i övrigt ägt rum under statskicketes första tid måste här lämnas osagt. Säkert är att man i ett allbekant fall rubbat flera grundlagsbestämmelser ej genom ändring av respektive paragrafers lydelse utan genom att antaga en ny lag av reell fast ej formell grundlagsnatur, vars stadganden på avgörande punkter stredo både mot R. F., R. O. och S. O. Denna lag var riksakten av 1815. I olikhet med norrmännen upptogo svenskarna inga som helst unionella bestämmelser i sina grund-

¹ Se Blomberg: Svensk Statsrätt, 2 uppl., 26 f., 140 f.

lagar utan reserverade dem för nämnda urkund, som således för Sveriges vidkommande blev dess enda unionskontrakt. Till försvar för sin åtgärd att låta de i R. A. ingående nya bestämmelserna om kungaval och interimregering m. m. antagas av samma riksdag, för vilken de först föreslagits, tillgrep man en bevisföring, som, huru konstruktiv den må tyckas, ej saknar sitt berättigande. Reglerna för grundlagsändring vore ej tillämpliga på sambandet mellan Sverige och Norge, som ej vore borgerligt utan politiskt. De båda nationernas intressen kunde icke vara på långt när så förbundna som individernas i en nation, vilken ovillkorligen utgjorde ett helt, och stadgandena om föreningen mellan de båda nationerna omöjligen vara så orubbliga som bestämmelserna i respektive nations samhällskontrakt. Av denna »understundom oförkomligen rubbliga beskaffenhet» av föreningen följde, att all uppskovstid för avgörandet av stadgandena därom kunde vara till skada, vådlig i avseende på staternas sammanhållande och illa beräknad i avseende på möjligheten att allt mer sammanknyta föreningsbandet. Det vid våra grundlagars upprättande oförutsedda förhållandet mellan de båda länderna borde i en särskild lag fastställas, på det i händelse av föreningsbandets upplösning Sveriges enskilda konstitution ej måtte då ånyo behöva ändring för att vidmakthålla vardera staten vid det skick, densamma såsom särskild var ämnad att äga¹. Onekligen kan det anses olämpligt att för revisionen av ett unionskontrakt stadga samma regler som för förändring av en författning. Det förra är till sin natur upplösligt och bör kunna hävas utan någon pinsam väntetid, under det den senare, för att tala med den nyss citerade sekreteraren i 1815 års K. U., »tryckt på varjes intresse stämpeln av införlivning med det helas». De anförda skälen mot unionella bestämmelsers upptagande i våra grundlagar voro säkerligen allvarligt menade och understöddes sedan under unions tidens fortgång av en motsvarande motvilja mot att beröva de svenska statsmakterna deras enrådighet över svensk grundlag². Tack vare förutseendet hos 1815 års ständer — man har tydligen lov att

¹ Se Alin: Sättet för Riksaktens antagande 1815 i Hist. Tidskr. 1887 sid. 305.

² Se förhandlingarna vid 1850-talets riksdagar om revision av §§ 39 och 40 R. F. m. fl. §:er.

tala om ett sådant — »har det», som en motionär yttrar vid 1906 års riksdag, »ej behöfts mera än ett riksdagsbeslut på kunglig proposition för att lagligen avlägsna unionen ur Sveriges statsrättsliga organisation»¹. Hade man ej kränkt de svenska grundlagarna 1815, hade man väl nödgats göra det 1905, då de svenska statsmakterna svårligen efter stortingsbeslutet den 7 juni hade kunnat låta sitt erkännande av unionens upplösning anstå över två lagtima riksdagar med val emellan.

*

*

*

Det stannade emellertid icke vid, att man under vårt statskicks första tider ändrade eller kompletterade grundlagarnas bestämmelser utan iakttagande av därför bestämda former, utan man åsidosatte dem också in casu, om deras tillämpning visade sig vara för de maktägande obekväma. Så skedde upprepade gånger med stadgandena i R. F. § 40 om sammansättningen av den regering, som skulle styra riket i händelse av konungens sjukdom. Att statsrådet skulle vikariera var tydligt och klart utsagt, men när Karl XIII insjuknade i mars 1811, förordnade han det oakta kronprins Carl Johan till regent. Den uppenbara författningskränkningen grep den forne sekreteraren i 1809 års K. U. så djupt, att han begärde avsked från sin post som statssekreterare². 1812 års servila ständer gjorde sig sedan till k. m:ts medbrottslingar genom att hemställa, att kronprinsens regentskap måtte upprepas vid förnyat liknande förfall för den gamle konungen. Riksdagsprotokollen känna icke till att några konstitutionella betänkligheter härvid uttalats. 1818 tog man ännu ett steg på olaglighetens väg, i det ständerna tillerkände arvfursten Oskar rätt att i händelse såväl konungen som kronprinsen voro sjuka föra riksstyrelsen. Denna gång var dock ej det konstitutionella samvetet alldeles tyst. I borgarståndet på-

¹ Motion i A. K. n:r 69 av Kjellén.

² Sveriges historia intill 20:de seklet, Del 9, sid. 156. Valda Skrifter av Hans Järta, utg. av Forssell, LXVIII. Carlquist: Landshövding Hamilton och hans anteckningar från Carl Johanstiden, 61. Enligt välvilligt meddelande av förste arkivarien d:r E. Naumann är överlåtelsen protokollförd i statsrådsprotokollet i hovkanslärsärenden den 17 mars 1811. Konungen är själv initiativtagaren, och inga konstitutionella invändningar ha gjorts.

yrkades remiss till K. U. enligt R. F. §§ 56 och 81, ja gjordes även gällande, att motionen bort anmälas i nämnda utskott såsom innefattande »en dispense uti R. F. § 40». Behov av en mera brådskande åtgärd vore icke för handen och något prejudikat, om sådant emot grundlagens föreskrifter finge åberopas, kunde icke hämtas av förhållandet 1812, då R. St. gävo bifall åt k. m:t:s redan fattade beslut. Även de samvetsömna tänkte sig således möjligheten av en dispens från grundlagen. Det var samma åskådning, som låg bakom ett par yrkanden 1812, att ständerna skulle medge »en suspens» av T. F:s bestämmelser om periodiska skrifter och av R. F:s stadganden om grundlagsändring, tack vare vilken k. m:t skulle få utöva den begärda indragningsmakten tills ständerna efter fem år hunne fatta definitivt beslut i fråga om T. F:s ändring¹. Ej ens en så moderat hemställan som den om utskottsremiss vann dock gehör, när borgarståndet väl fick veta, att de övriga ständerna fattat beslut om nyssnämnda rätt för prins Oskar. Man tog för god motionärens försäkran, att förslaget på intet sätt innefattade något slags ingrepp i R. F. och borde avgöras i enlighet med 1812 års riksdagsbeslut såsom norm för i fråga varande i konstitutionen icke förutsedda händelse(!). Blott en ledamot hade mod att reservera sig mot det i övrigt enhälliga beslutet till förmån för nyss refererade uppfattning.

Hade man kränkt bestämmelserna om interimregering, så låg det nära till hands att icke heller låta de därmed beslätade stadgandena om t. f. regering vara i fred. Konsekvensens makt fordrade, att man fortsatte vägen utför det sluttande planet. Steget togs vid 1823 års riksdag. I sin skrivelse till riksdagen av den 13 febr. säger sig konungen först ha tänkt föreslå ständerna, att även i de fall R. F. § 43 omförmäler — om konungen går i fält eller till avlägsnare inrikes orter reser — uppdraga rikets styrelse åt kronprinsen, men avstått från denna sin föresats av tvenne hänsyn: dels ville han ej beröva sig själv rätten att på sätt såväl § 43 som § 8 innehölle i viktiga fall och utan omgång till regeringen utöva sina konungsliga plikter, dels ville han vid det med avseende på kronprinsens person åsyftade tillägg i grundlagens stadganden gå dessas anda till mötes. Fördenskull begärde han ständernas samtycke till

¹ Se Alins uppsats i Hist. Tidskrift 1886: 216, 223.

att han vid de i § 43 omnämnda tillfällen samt vid resa till Norge finge förordna sin son till ordförande i den i §:en omnämnda regeringen på fyra statsråd; kronprinsen skulle vid beslutsfattande hava tvenne röster men ej kunna ställas till ansvar. Skrivelsen remitterades till K. U. Detta ville emellertid ej taga någon befattning med den utan återsände den till plena. Det erinrade härvid i mem. n:r 3 om att ständerna 1812 och 1818 fattat likartade beslut utan dess hörande och år 1815 förkastat ett från förstnämnda år vilande förslag till ändring av § 43, varigenom tronföljaren skulle fått rätt att föra regeringen. R. O. § 44 med dess generella fordran på remiss till utskott av kungl. propositioner kunde visserligen ge stöd för ständernas handlingssätt, men grundlagarna gävo K. U. till uppgift att behandla frågor om grundlagsändringar och ej att taga befattning med en kungl. skrivelse, som icke åsyftade någon verklig för alltid bestående grundlagsändring utan fast hellre ett personellt undantag, en tillfällig modifikation av R. F. § 43. När detta memorial kom stånden till handa, uppstodo livliga debatter. Det konstitutionsvidriga förfarandet påvisades på ridarhuset den 19 mars av den kände oppositionsmannen greve F. G. von Schwerin — det låg ju för övrigt i öppen dag — i ett anförande, där han erinrade om att k. m:t själv talat om tillägg till R. F., att tillägg innebure en förändring, men att ingen, som uppfattat grundlagens idé, kunde gilla de nyttjade olika benämningarna av verkliga grundlagsändringar och av tillfälliga modifikationer. Om återremiss ej kunde komma i fråga, borde k. m:t underrättas att dess proposition kommit adeln till handa under en form, som gjorde det omöjligt för den att yttra sig däröver. Det var klart besked, men begriplig är ju ock frih. Boijes erinran, att det vore inkonsekvent att nu hålla på formerna mer än 1812 och 1818. Då man icke ville låta avgörandet anstå i fem år, vägrade lantmarskalken greve Karl De Geer att framställa proposition på återremiss till K. U. och k. m:ts skrivelse bifölls. Flera betydande parlamentariker anmälde dock sin reservation. Till samma resultat hade redan präster och bönder kommit, och den 25 mars följde borgarståndet efter. Konungen hade fått vad han begärt, men man hade dock ej gått därutöver och, som flera talare påyrkat, lämnat åt kronprinsen att ensam och utan votering fatta beslut i t. f. regering. Intet avseende

hade fästs vid påståendet, att det »presidentskap», som kronprinsen skulle utöva, vore stridande mot det nya regeringssättet och upplivade 1720 års R. F:s aristokratiska system.

*

*

*

Man har naturligtvis rätt att vänta, att statsmakterna genom ändringar av de paragrafer, vilkas strikta tillämpning de ansågo skadlig eller olämplig, skulle med det snaraste söka legalisera de grundlagsbrott, de sett sig nödgade att begå. En ändring av § 43 kom också relativt snart till stånd. Då en i och för departementalstyrelsens genomförande föreslagen ändring av en hel rad paragrafer i R. F. debatterades på riddarhuset i oktober 1834, påyrkade major Emil von Troil den ändring i K. U:s redaktion av § 43, att icke bestämt utsattes, att ordföranden skulle vara en av statsrådets ledamöter. Såsom skäl härför ansåg han sig blott behöva påminna om vem som faktiskt vore ordförande, då konungen reste bort. Huru nyttig en sak än vore, kunde han ej med sin röst understödja densamma, då den stode i strid med grundlagen. Tillfället borde användas, då fråga vore om en ändring av §:en, att bringa grundlagen i överensstämmelse med det förhållande man önskade måtte äga rum. Tack vare denna erinran kom också §:en att uti det vilande grundlagsförslaget innehålla den bestämmelse om ordförandeskapet i t. f. regering, som, 1840 upphöjd till lag, ännu är gällande. Mer än tjugo år längre dröjde det, innan § 40 och därmed sammanhängande § 39 fingo en lydelse svarande mot vad som var praxis sedan tidevarvets början ända fram till Oskar I, för vilken verkligen tvenne gånger under åren 1852 och 1853 en kollegialt sammansatt regering vikarierade på grund av sjukdom. Mot den legala interimregeringens sammansättning kunde dock befogade anmärkningar göras, åtminstone efter unionens tillkomst. Om redan förut kronprinsen, i Karl Johans person ju en stor politisk kapacitet, kunde synas bättre skickad för ett regentskap än ett ämbetsmannakollegium, så måste än mer efter riksaktens antagande en jämförelse utfalla till den förres förmån. Om icke vådligt, så kunde det dock synas ovärdigt för svenskarna att styras av ett tjugomannaråd, vars halva medlemsantal utgjordes av norrmän, av vilka intet konstitutionellt an-

svar kunde utkrävas. Redan 1812 föreslog också k. m:t bland andra ändringar av R. F. också den, att myndig tronföljare skulle utöva riksstyrelsen i händelse kungen reste utrikes eller bleve sjuk. Tillika skulle § 91 förändras därhän, att tronföljaren finge, efter det konungen utöver 12 månader stannat utom riket, själv såsom konung tillträda rikets styrelse. Däremot skulle § 92 utgå. Förslaget, tillstyrkt av K. U., blev vilande till 1815, men förkastades då — av formella skäl, som här ej komma oss vid. Det dröjer sedan till 1854, innan k. m:t ånyo framlägger ett förslag till ändring av interimsregeringens sammansättning, men detta är då av vida mer omfattande art än det föregående. Ej blott tronföljaren utan ock vid förfall för denne annan till tronföljden berättigad prins skulle få utöva regentskap. Konungen ägde under nämnda förutsättning rätt att till vikarie utse vilken arvfurste han ville, men om han intet förordnande gjorde, skulle S. O:s arvsföljd gälla. En dylik »ambulatorisk prinsregering» ville emellertid ständerna ej veta av utan förkastade k. m:ts förslag vid påföljande riksdag 1856—57. Man ansåg det vådligt och även mindre hedrande att underkasta sig lydnad för en tillfälligtvis med kunglig myndighet utrustad furste, som ej kunde förmodas själv en gång bliva kung. Däremot kunde man vara med om att tronföljaren finge vara regent, ty han komme ändock i sinom tid till makten. Denna tanke, som ju hade framtiden för sig, fann dock ej nåd inför justitiestatsministern Günther, som med iver försvarade k. m:ts förslag på riddarhuset den 18 febr. 1857. Det antagligaste vore, menade han, att tronföljaren på grund av omyndighet ej kunde fungera som regent, och man skulle då i alla fall trots grundlagsändring stå inför nödvändigheten att gripa till den även med hänsyn till det konstitutionella ansvarets utkrävande olämpliga interimsregeringen av både svenska och norska statsråd. I andra länder kunde man stifta en lex in casu för regentskapets lämpliga ordnande, men så kunde man ej gå till väga i Sverige. Då vi vore i annat predikament än andra nationer, som i sättet för sin lagstiftning ej skilde mellan grundlagar och andra lågar, kunde vi ej hjälpa oss ur ögonblickets förlägenhet genom någon för tillfället stiftad lag utan måste i grundlagen hava på förhand givna och allmänt gällande föreskrifter för alla de fall, då behovet av ett regentskap kunde uppkomma. Då detta vore för handen, vore det för

sent att lagstifta i ett ämne, som erfordrade tre år för att kunna avgöras, och lika litet vore det tillåtet, att på sidan om gällande grundlag på förhand stifta en lag, som personellt uppdroge regentskapet åt någon viss prins. Sistnämnda 1812 och 1818 använda utväg kunde icke vidare, komma i fråga, enär den måste anses såsom rent av revolutionär. En enskild motion därom skulle föranleda talmans propositionsvägran, och konungens rådgivare skulle ej kunna tillstyrka ett regeringsinitiativ i en sådan riktning. Dessa ord, uttalade av regeringens främste man för att bringa k. m:ts proposition i hamn, blevo inom kort ett farligt vapen i händerna på dem, som sågo som sin uppgift att vaka över grundlagens helgd.

*

*

*

Det visade sig snart ödesdigert, att statsmakterna ej kunnat komma överens om en ändring till det bättre av de paragrafer i R. F. och R. A. — även ett förslag till ändring av den senare förelåg — som handlade om interimisregeringens organisation. Det fall, som R. F:s § 40 omnämner som förutsättning för att den skulle fungera, konungens sjukdom, inträffade redan medan riksdagen var samlad. Till en början sökte man då hjälpa sig med t. f. regering. En sådan tillsattes den 22 juni 1857, bestående av kronprinsen som ordförande och trenne statsråd, att föra styrelsen i mål, som ej särskilt i instruktionen undantogs. Som motiv för förordnandet angavs, att konungen för vårdande av sin hälsa komme att företaga en resa till åtskilliga delar av riket. Dock dröjde denne ända till den 17 juli på Drottningholm, som ju näppeligen kan räknas till »avlägsnare inrikes orter». § 43 förutsatte ju, att konungen själv på sätt R. F. § 8 stadgar, avgjorde en del mål — han hade ju ock reserverat de viktigaste för sig i instruktionen — men mer än ett statsråd synes under tiden 22 juni—17 juli ej ha hållits å Drottningholm, nämligen ett strax före konungens avresa till Särö, vari en ny instruktion utfärdades för den t. f. regeringen, som vidgade dess befogenheter¹. Närvarande voro därvid fyra av de statsråd, som ej blivit medlemmar

¹ De båda instruktionerna avtryckta i Post- och Inrikestidningen för resp. dagar. Också ett par utnämningar ha ägt rum i nämnda statsråd den 17 juli. Se Posttidningen.

av nämnda regering, ehuru de vid dennas tillsättning erhållit tjänstledighet till konungens återkomst till huvudstaden. På Särö synes av Posttidningen att döma intet svenskt statsråd men väl två norska ha hållits¹.

Mot ett dylikt förfarande kan ju ur konstitutionell synpunkt intet invändas, då ju Norges grundlov § 15 bestämde, att tre norska statsråd alltid skulle vara hos konungen under hans vistelse i Sverige — ministeriella mål kunde ju därför med hänsyn till den bekanta kungl. resolutionen av 1835 omöjligen handläggas av en t. f. regering — under det ju å andra sidan R. F. § 43 ej direkt ålade konungen att hålla statsråd under sina resor i riket. Fråga blev blott om avgörandet av de regeringsärenden, som undantagits i den t. f. regeringens instruktion, tålte uppskov och i detta avseende finns nog fog för de farhågor Crusenstolpe uttalar särskilt med hänsyn till den utrikespolitiska situationen². För en längre tid måste dock det arrangemang, man nu gjort för att undvika den svensk-norska interimregeringen, bliva både orimligt och konstitutionsvidrigt. Med fullt fog säger ock Crusenstolpe i augusti, att en regering så sammansatt och med den inskränkta verkningskrets som den av den 22 juni icke finge enligt R. F., icke kunde enligt sakens natur längre tid fortfara under konungens sjukdom. De ministeriella ärendena kunde ej ligga nere, dödsmålen måste avgöras, frågor om sanktion å ständernas beslut, t. ex. om nya elementers upptagande i borgarståndet, kunde ej uppskjutas längre än till riksdagens slut³. Det var också ej blott Crusenstolpe, som var orölig, hans nervositet delades av konungens egna rådgivare, som nu måste se sig om efter en ny utväg att undvika den monstruösa interimregeringen för den långa tid kung Oskar ännu kunde förmodas förbliva sjuk. Statsrådet Gripenstedt, som den 22 juni fått tjänstledighet till den 1 sept., kallar i ett brev till sin vän lantmarskalken Henning Hamilton av den 5 aug. en lämplig reglering av styrelsemakten under konungens sjukdom för ett »nästan sagt oupplösligt problem, vars förvecklingar

¹ Posttidn. 14 o. 22 aug. Jfr Posttidn. 20 aug. o. Crusenstolpe: Ställningar och förhållanden sept. 37.

² Se anf. arbete juni 74 f., juli 54.

³ Se Ställn. o. Förh. s. 64. Jfr instruktionerna för t. f. regeringen och R. F. § 81 mom. 1.

jag med dunkel och oredig farhåga motser. — Jag fruktar, att denna härva icke reder sig, utan att någon ända bliver avsliten under operationen. För min del är jag mycket belåten med att R. St. äro tillsammans, ehuru jag nog tror, att många betrakta detta som en olycka». Och i ett brev till samme adressat av den 25 aug. insisterar han på ett avgörande steg med riksstyrelsens ordnande »ty att ej detta tillståndet varken på grund av lagenligheten eller till följd av sakernas inre tvång länge kan bestå är uppenbart». Han uttalar sin förundran över att ej Hamilton vore fullt å jour med de planer, som vore å bane, ty näppeligen kunde han såsom lantmarskalk undgå att under en eller annan form bliva medspelande i dramat. Tydligt tänker Gripenstedt härvid på eventualiteten av en propositionsvägran och tillägger, väl med tanke på att ett dylikt öde ej borde riskeras för en ur konstitutionell synpunkt diskutabel proposition, att endast med tillhjälp av förenade krafter kunde de svårigheter övervinnas som vållades av lösningen av denna fråga, som han ansåg nästan vara den kinkigaste som förekommit under hans statsrådstid¹.

Samma dag detta brev daterats återkom konungen till huvudstadens närhet — sjukare än förut — och slog sig ned på Tullgarn. Den t. f. regeringen fortfor dock alltjämt att fungera i huvudstaden, medan konungens egna konseljer samtidigt synas ha inskränkt sig till en enda av den 29 aug., varvid i närvaro av fyra statsråd adelskap utdelades åt d:r Magnus Huss². Kloka huvud slog sig dock nu samman för att utfundera, huru man bäst skulle kunna komma ur detta snart sagt olidliga provisorium in i ett annat, som kunde bestå för hela den tid, kungen komme att vara sjuk. Aftonbladet för den 2 sept. meddelar, att frågan härom skulle hava varit uppe å nämnda konselj och sedan ytterligare diskuterats uti ett den 1 sept. hållet enskilt möte av statsrådets ledamöter och riksdagens talmän. Det skulle då ha beslutats att avvakta en förnyad, mera omfattande läkareundersökning, och skulle det sedan av det resultat, denna komme att giva med avseende på varaktigheten av ko-

¹ De citerade breven i Ur Henning Hamiltons Brevsamling, utg. av Carlquist.

² Se Posttidn. 31 aug. För uppgifter ur riksarkivets protokollserier, som bestyrka och komplettera Posttidningens meddelanden, står jag i tacksamhets-skuld till förste arkivarien d:r E. Naumann.

nungens sjukdom, komma att bero, huruvida regeringen fortfarande skulle skötas som dittills, »vilket dock», menar tidningen, »enligt R. F. § 43 under nuvarande förhållanden endast kan ske så länge konungen vistas på avlägsnare inrikes orter eller reser till Norge», eller en interimregering tillsätts i enlighet med R. F. § 40 och riksakten § 7. Den konservativa Svenska Tidningen, tydligen mera initierad i vad som försiggick bakom kulisserna, kan sedan såväl komplettera som rätta Aftonbladets uppgifter, då det den 4 sept. närmare meddelar, vilka parlamentariker jämte talmännen, som varit närvarande vid konferensen hos justitiestatsministern — K. U:s ordförande greve Lagerbielke nämnes bland andra — och tillägger med naiv rättframhet: »fråga lärer där förevarit om något sätt att kunna under konungens fortfarande längre sjuklighet med så litet som möjligt förnärmande av riksakten eller grundlagen(!) genom ständernas och stortingets samfällda beslut uppdraga regeringen åt kronprinsen samt att därvid kunna tillämpa R. F. § 92». Regeringen har således beslutat sig för en åtgärd, som dess främste man vid årets början fördömt såsom lagstridig, och söker få K. U:s ordförande och ständens talmän att medverka till en sådan vrängning av grundlagen, att dess kränkning kan genom advokatyr nödtorftligen bemantlas. Vem som har äran av att ha upptäckt, att § 92 kunde tjäna som kryphål, vet man ej. Vi ha emellertid ett tillförlitligt vittnesbörd om att också en annan utväg att komma bort från den besvärliga § 40 föreslagits och debatterats. De Geer berättar i sina Minnen, att statsrådet Wallenstéen, en medlem av den t. f. regeringen, vid de förberedande överläggningarna om den kungliga propositionen i regentskapsfrågan gjort gällande sin särskilda mening om den väg, som bort följas, en mening, som De Geer själv ansåg vara den rätta men som, enligt vad lantmarskalken meddelat honom från de enskilda förhandlingarna, ingen annan velat reflektera på. Det skulle enligt denna åsikt ha förelegat ett fall, som grundlagen icke förutsett, och man hade därför i stället för att uppställa den kungliga propositionen såsom stödd på grundlagens ordalydelse bort upptaga ämnet så, att konungen begärde ett års ledighet från regeringsärendena för att sköta sin hårt angripna hälsa, varpå icke vore tillämpligt vad grundlagen stadgade för det fall att han vore så sjuk, att han icke befattade sig med regeringsärendena; och då borde det

väl stå konung och ständer öppet att gemensamt besluta, huru med riksstyrelsen skulle förhållas under den tid kungen ville vara därifrån befriad. I stället för att begagna sig av denna hårdragna tolkning av § 40, som vi för övrigt återigen skola se framställd, sökte regeringen basera sitt förslag på läkarnas intyg om att konungens sjukdom komme att fortfara minst så lång tid — 12 månader —, som § 92 förutsatte, att den skulle hava ägt rum, innan full frihet inträdde för ständerna att ordna riksstyrelsen. Det var ju, som sedan anmärktes i pressen, en identifiering av preteritum och futurum, som förutsatte en väl stor tillit till läkarnes siaregåvor, och man kan förstå, att statsråden ville känna sig före hos talmännen »huruvida de av grundlagen ansågo sig oförhindrade att göra proposition på ett dylikt förslag»¹. Några dylika betänkligheter ha dock ej gjorts gällande. Lantmarskalken var ju i tid varskodd och synes för övrigt ha haft sin egen motivering för att ej vägra proposition. Den synbarligen väl underrättade Svenska Tidningen berättar nämligen den 22 sept., att han vid konferensen sagt sig ej kunna biträda den motivering för förslaget överensstämmelse med grundlagarna, som i ett föregående yttrande försökts — antagligen från regeringshåll — men ansåg det ur andra synpunkter försvarligt. Genom interimseringens sammankallande — av R. St. under likartade omständigheter förut godkänt — vore nämligen R. F. § 40 redan de facto suspenderad och ett förslag, som med denna stode i strid, vore att betrakta som ett tillfälligt undanrödjande av bestämmelser i R. A., över vilka konung och ständer lagligen ägde att vid en riksdag besluta. Frågan reducerade sig till den, huruvida vid strid mellan grundlag och riksakt den förra eller den senare ägde företrädet, och härvid talade alla prejudikat såväl som hänsynen till Norge till R. A:s favör. Det var ju en uppfattning, som, alldeles oavsett att R. A. dock i Norge var grundlag, redan däruti var ohållbar, att intet förslag till ändring för framtiden av densamma förelades riksdag och storting utan blott en proposition, som bröt den in casu. Vare med Hamiltons motivering huru som helst, i handling visade han, att han var vunnen av regeringen. Vad beträffar prästeståndets

¹ Se vice talmannen Schwans berättelse om konferensen i borgarståndets prot. V 219.

självskrivne talman, ärkebiskop Reuterdahl, så beskyllas han av den oblidkelige norskätaren Crusenstolpe för sympatier för svensk-norsk interimregering för det han själv varit medlem av tvenne sådana. Hans motstånd skulle emellertid ha inskränkt sig till att han utelivit från den privata konferensen och sedan föränlett den kungl. propositionens bordläggning. Dessa uppgifter ha dock ej kunnat kontrolleras¹. Borgarståndets talman var frånvarande, men vice talmannen, grosshandlare Schwan, förklarade för egen del, att propositionen ej vore grundlagsvidrig, till en del med en motivering som sammanfaller med den som tillskrives lantmarskalken. Även de tillkallade bonderiksdagsmännen fogade sig vid konferensen efter regeringens önskningsar. Att sedan en av dem, Pehr Sahlström, uppträtt emot det kungliga förslaget beror enligt en annan tillkallad bondes meddelande på ändrad mening eller direkt löftesbrott². Mindre medgörlig var K. U:s ordförande, greve Lagerbielke, om vilken redan Svenska Tidningens notis av den 4 sept. kan meddela, att han uttalat tvekan. Detta var nu mindre att undra över, ty han hade i ett på riddarhuset den 7 juli uppläst memorial yttrat om den förut av kronprins utövade interimregeringen, att om den ock i sak var välgörande den likväl, såsom tillkommen utan iakttagande av laga former, var fullkomligt förkastlig. För att få den svensk-norska interimregeringen snarast möjligt bragt ur världen hade han efter det regeringens ovannämnda impopulära förslag om prinsregering fallit, tagit initiativ till en annan ändring av § 40 och därmed sammanhängande stadganden i R. F., varigenom åt tronföljare men också endast åt denne skulle beredas rätt att vikariera för konungen och tillika genom inrymmande i svensk grundlag av hänvisningar

¹ Se Ställn. o. Förh. sept. 22. Folkets Röst 5 sept.: Till våra läsare i landsorten. Flera än Reuterdahl bland de agerande hade varit med i interimreg. 1852, 1853, t. ex. Gripenstedt och Wallenstéen. I meddelanden om konferensen talas i allmänhet om ståndens talmän utan angivande av namn. Borgarståndets talman var dock bevisligen borta och den som närvarande omnämnde biskop Annerstedt var prästeståndets vice talman. Om bordläggning se R. O. § 49 m. 1. Vem som i prästeståndet begärde bordläggning nämnes ej. Hos adel och bönder ägde sådan ej rum. I sina Memoirer har Reuterdahl, sid. 366, blott följande ord om hela frågan: Konungens sjukdom. Trassliga överläggningar om regentskap. Omsider kronprinsen förordnad.

² Se Ola Månssons anf. i bondeståndet den 23 sept. VII: 189 och replikskiftet, sid. 198 f. Jfr Svenska Tidningen den 22 sept.

till R. A. den gamla tvistefrågan om företrädet mellan dessa urkunder bringas ur världen. Detta förslag var emellertid blott vilande, men skulle ej dess snara upphöjande till lag bäst löst den trassliga härvan? Schwan berättar från konferensen, att en av de närvarande föreslog riksdagens upplösning, så fort statsregleringen hunnit bliva avgjord, och utlysandet av en ny riksdag i februari 1858, då frågan skulle kunna lösas genom antagande av det vilande förslaget till ändring av § 40 etc. Då samtiden endast nämner Lagerbielke som opponerare vid konferensen och denne själv var initiativtagaren till nämnda grundlagsändringsförslag, har man starka skäl att antaga, att det är han som påyrkat arrangemanget med en urtima riksdag. Det väckte emellertid gensägelse just hos Schwan, som ansåg, att dess genomförande skulle vålla för mycken tidsutdräkt och att det skulle bli omöjligt åtminstone för huvudstaden att hinna uppgöra nya vallängder, om det förändrade representationsättet för borgarståndet vid den innevarande riksdagen bleve av k. m:t sanktionerat. Lagerbielke har tydligen resignerat inför tanken, men då han ej ville vare sig motarbeta en proposition som han ur saktlig synpunkt önskade framgång, eller beslås med tvetalan, lovade han att utbyta sin plats i K. U. mot en i statsutskottet. Utbytet ägde ock rum ett par dagar senare. I hans ställe invaldes De Geer, som omedelbart blev ordförande i kraft av sitt höga riddarhusnummer i enlighet med R. O. § 39 och R. H. O. § 22. De Geer berättar, att han mottagit valet, efter det han uppgivit sin egen nyss angivna mening och lovat att bifalla den kungliga propositionen. Hamilton hade berättat honom vad vi redan veta om Wallenstéen och han hade då tyckt, att det låg mindre vikt vid den form, man gav åt en sak, som han ej ansåg olaglig¹.

Så var väg röjd för det olagliga förslaget framgång i den svenska riksförsamlingen, och arbetet för den allmänna opinionens bearbetning tog vid. Regeringens talan fördes därvid genom ledare i Svenska Tidningen och insändare i Stockholms Dagblad, och den Crusenstolpe närstående Folkets Röst gjorde utifrån sin norskfientliga ståndpunkt sitt bästa för att komma den i R. A. stadgade interimregeringen till livs. För grundlagens tolkning efter ordalydelsen

¹ Minnen 158 f. R. A. P. VIII: 198, 199.

trädde Aftonbladet främst i breschen. Då ur saklig synpunkt ingen torde önskat se den svensk-norska interimregeringen i funktion och ej heller kronprinsens regentskap lancerats som ett partiintresse, blev den juridiska synpunkten förhärskande och gäv en doktrinär prägel åt hela presskampanjen, som därför icke blev mindre het. Bevisen för den förmenta lagligheten av kronprinsens regentskap blevo därvid så pass klart utvecklade, att då k. m:ts skrivelse därom den 12 sept. förelades plena efter ett sammansatt statsråd, som dagen förut hållits å Tullgarn inför den åter för ett ögonblick i full funktion inträdande konungen, så bjöd dess argumentering knappast något nytt för den, som läst tidningarna. Då likväl regeringen får antagas ha haft sin ståndpunkt klar, innan den halvofficiellt engagerade sig för vägen över § 92, finns intet skäl att med Aftonbladet vid jämförelse mellan de regeringstrognas avisorna och statsrådsprotokollen tveka om vilka skola anses för säcken och vilka för påsarna. Rimligare än att den tagit intryck av pressen är att den sökt ledning i den vetenskapliga litteraturen. Svensken Naumann, som just i maj 1857 utgivit en ny del av sitt stora verk i svensk författningsrätt, kunde dock därvid så mycket mindre utnyttjas som han däri uttryckligen på tal om besluten av 1812 och 1818 såsom grundlagsstridigt fördömt varje beslut av statsmakterna som ginge ut på att för de första tolv månaderna av konungens sjukdom förordna om ett annorlunda beskaffat riksföreståndarskap än R. F. § 40 stadgar. Men som vetenskaplig auktoritet erbjöd sig i stället norrmannen Stang, mot vilken just Naumann polemiserat. Han hade nämligen i sin 1833 publicerade systematiska framställning av Norges konstitutionella rätt gillat de stortingsbeslut från 1814, 1815 och 1818, genom vilka den norska representationen följt den svenskas exempel, och därvid bl. a. framhåvt, att då de båda representationerna efter en viss tids förlopp kunde på egen hand upphäva den som en nödfallsutväg av grundlagen tillgripna interimregeringen, så borde de gemensamt med konungen kunna göra detsamma utan iakttagande av någon väntetid. Visserligen åberopas icke Stang av regeringen och dess anhängare lika litet som Naumann av dess motståndare, men det är dock, som vi skola se, den förres argument som går igen i k. m:ts förslag och dess motivering.

Den kungliga skrivelsen meddelar först, att konungen av sjukdom sett sig nödsakad att överlämna styrelsen åt den i R. A. och grundlagar föreskrivna interimregeringen. Därför att konungen fullgjort vad gällande lagar föreskreve, hade han dock ej förbisett de allmänt erkända vådorna av en enligt dem sammansatt regering, och föreslog de båda representationerna att omedelbart göra slut på ett erkänt missförhållande. Läkareintyg visade, att konungens hälsotillstånd hindrade honom att åt regeringsärendena ägna sina omsorger under minst ett år eller den tidrymd, efter vars förlopp de förenade rikenas grundlagar, i den händelse konungen då ännu vore av sjukdom hindrad att regera, medgäve ständer och storting att taga den författning om riksstyrelsen, som de funne nyttigast. Då hinder icke borde möta, att nämnda rättighet finge med konungens samtycke utövas utan avbidan av den tidpunkt, grundlagen ytterst bestämt, ansåg sig konungen kunna föreslå, att de båda representationerna var för sig men under förutsättning att båda fattade samma beslut, uppdroge åt kronprinsen, att i konungens namn föra riksstyrelsen enligt R. F., tills konungen själv kunde bliva i tillfälle åter övertaga regeringen. Förslaget motiverades närmare i det till skrivelsen fogade statsrådsprotokollet av justitiestatsministern. Grundlagstiftarna hade 1809 genom R. F. § 40 lämnat regentskapet under konungens sjukdom åt statsrådet, därför att då ingen tronföljare fanns, men tillika i känslan av att ett dylikt styrelsesätt i längden ej vore betryggande, uti § 92 förpliktat statsrådet efter ett års förlopp sammankalla ständerna och överlämna åt dem att om rikets styrelse taga den författning, som de kunde finna nyttigast. Själva de ordalag, som därvid blivit begagnade, utmärkte att konungens sjukdom inträffat och fortfarit under den tid, då ständerna ej voro församlade. Det bestämde den yttersta tid, varefter dessa skulle äga att sammankomma för att efter eget gottfinnande förordna om riksstyrelsen, men innefattade ej något förbud för redan församlade ständer att med konungens samtycke i ämnet tidigare besluta. Om än å ena sidan grannlagenheten mot konungen och å den andra en nödig omtanke att icke föranleda R. St:s sammankomst även för en sjukdom av kortare varaktighet härvid gjort det nödvändigt, att tiden, då ett särskilt förordnande om riksstyrelsen ovillkorligen skulle äga rum, ej bestämdes att inträda förr, än kungens sjukdom

under en viss längre tid fortfarit, så funnes dock i denna tidsbestämelse ej något hinder för, båda statsmakterna att, sedan behovet av ett långvarigare regentskap visat sig vara för handen, när som helst vidtaga de åtgärder, som det redan inträffade fallet kunde göra av nöden. En sådan rättighet hade ansetts så givet följa av grundlagens övriga bud, att därom ej funnits behöfligt att någonting särskilt stadga. Att denna uppfattning överensstämde med den mening, som med R. F:s föreskrifter varit avsedd, finge ej blott sitt stöd av den tillämpning, dessa tillförene och kort efter grundlagens antagande erhållit i en vida mer utsträckt omfattning än nu ifrågasattes — 1812 och 1818 års åtgärder åberopas nu som goda prejudikat — utan ock av R. A., som ej innehölle någon tidsbestämmelse till inskränkning av nämnda rättighets utövning. Något grundlagshinder för propositionens framställning kunde således ej möta, enär den ej åsyftade någon för framtiden gällande förändring av grundlagens allmänna föreskrifter om riksstyrelsens förande i de fall varom fråga vore utan endast hade för ändamål att uti ett redan inträffat speciellt fall, för vilket grundlagen medgivit åt bägge rikenas representanter att om riksstyrelsen förordna, nu bringa denna rättighet i utövning.

Förslaget remitterades av stånden till K. U. liksom påyrkats eller verkligen skett med liknande förslag 1818 och 1823. Som motiv för att man valde detta utskott angavs i borgarståndet bestämmelsen i R. O. § 34 mom. 2, som medgav ständerna att hänvisa husvilla ärenden ej blott till besvärs- och ekonomiutskottet utan ock till något av de övriga förut tillsatta utskotten. Att då K. U. behandlade den väckta frågan vore desto mera lämpligt, som samma utskott ägde föreslå de lagar, vilkas tillämpning skulle ifrågakomma¹. Egendomligt synes då, att man ej 1823 åberopat samma ända sedan 1815 existerande bestämmelse som skäl för yrkandet på återremiss av den kungliga propositionen om kronprinsens ordförandeskap i t. f. regering. Bordläggning förekom blott i präste- och borgarståndet och blott i det senare en remissdebatt. Mest betydelsefullt var därvid ett anförande av rådman Björck från Göteborg, som förut bekämpat k. m:ts ovannämnda förslag om prinsregering. Han på-

¹ Borgarståndets prot. V: 80.

pekade, att detta förslag till ändring uti R. F. § 40 just hade åsyftat att göra till en laglighet vad som nu eftersträvades. Då hade konungens rådgivare och nästan alla representanter varit ense om paragrafens tolkning; nu hade oenighet inträtt, men vad förtroende skulle man hysa till övertygelser, som växlade med dagen. K. m:ts nu gjorda lagtolkning vore, så vitt R. F. anginge, vederlagd genom en enkel hänvisning till §§ 40 och 92. Visserligen måste R. A. såsom ett kontrakt mellan tvenne självständiga stater gälla framför grundlagarna; men den satte blott en av svenska och norska statsrådsammansatt interimregering i det svenska statsrådets ställe i kraft av § 7 sista momentet: vid alla de tillfällen, då efter Sveriges och Norges grundlagar rikets styrelse föres av statsrådet, skola bägge rikenas statsråd till lika antal och efter ovan anförda grunder sammanträda. Om interimregeringens varaktighet träffade den ej några bestämmelser annorlunda än genom hänvisning till de båda rikenas grundlagar, och Sveriges R. F. bleve härvid den, i vilken närmare upplysningar stode att hämta, då N. G. L. hänvisade till den genom § 41: de i foregaaende §§ 39 og 40 bestemte Forholdsregler skulde ogsaa finde Sted, saa ofte det i følge Sveriges R. F. tillkommer det svenske Statsraad, i Egenskab af Statsraad, at føre Regjeringen. Om N. G. L. — liksom nyss citerade bestämmelser i R. A. — tillika hänvisade till föregående paragrafer och moment i respektive urkunder, som anginge det fall att konungen vore död och tronföljaren omyndig och för den händelse innefattade åtskilliga bestämmelser om representationernas inkallande och om deras rätt att ordna styrelsen under konungens minderårighet, så vore det dock icke dessa föreskrifter, vilka såsom allmän regel för alla möjliga fall vore avsedda till tillämpning utan den därjämte förekommande huvudsakliga bestämmelsen, att styrelsen skulle föras av interimregeringen och att denna skulle bestå av ett lika antal svenska och norska ledamöter. Att de norska grundlagsparagrafernas tillämpning skulle inskränkas härtill, låge i sakens natur och överensstämde jämväl med en rätt tolkning av N. G. L., som icke lika med Sveriges grundlagar skulle tolkas efter ordalydelsen. För föreliggande fall funnes lag tillfyllest i R. F. § 40. Det var denna §, vars kränkande var ifrågasatt och ej § 92, som ej vore tillämplig och för övrigt talade enbart om ständers rätt och ej om beslut av konung och

ständer gemensamt. Om en urtima riksdag om 12 månader kunde bli nödvändig, så vore det en olägenhet, som kunde mätas i pengar, men genom grundlagarnas kränkande äventyrades folkets självständighet.

Den på starka grunder som konstitutionsvidrig stämplade skrivelserna hade alltnog kommit inför det utskott, som särskilt hade konstitutionens vård sig anförtrodd. I avvaktan på vad det skulle hava att förmåla fortsatte pressen sin diskussion av frågan. De regeringstroga tidningarna framlade därvid de argument, vi redan känna från statsrådets protokoll och som vi snart skola stifta ännu närmare bekantskap med i det utskottsmemorial, som var under utformning. Naturligast torde fortfarande vara att vid framställningen av dessa deduktioner följa de officiella aktstyckena, då frågan om de däri förekommande resonemangens litterära ursprung saknar intresse. Annorlunda ställer det sig med den grundlagstroga pressens artiklar, ty dels fick oppositionen aldrig tillfälle att ge sina tankar samma auktoritativa utformning som den segrande majoriteten, dels framtråda i dem åsikter av betydelse, som ej fingo något språkrör inom riksdagen. Bland oppositionstidningarna är det *Aftonbladet*, som dominerar, och särskilt knyter sig intresset till dess under den 14:de, 15:de och 17:de sept. fortgående artikelserie »Äro rikets nu församlade ständer lagligen berättigade att uppdraga rikets styrelse åt kronprinsen?», som ock formar sig till en fråga, vem som hade rätt, herr Günther i februari eller herr Günther i sept. Tidningen vänder sig här mot den subjektiva metod att tolka grundlagarna som justitiestatsministern försökt — rakt i strid mot bestämmelsen i R. F. § 83 — genom att draga slutsatser från lagstiftarens förmodade mening. Det vore historiskt föga troligt, att man 1809 varit så körtsynt, att man ej tänkt sig, att Sverige skulle ha prinsar att tillgå vid tillsättande av en interimsregering. I varje fall vore det nu ett faktum, att vi hade § 40, och lag och ed fordrade, att den efterlevdes sådan den vore, tills den hunne ändras. Lika vådligt vore att göra deduktioner utifrån en förmodan om att bestämmelsen i § 92 om de 12 månadernas väntetid tillkommit av grannlagenhet mot kungen eller för att spara ständerna besvär. Även om så vore, så hade dock den tillfällige innehavaren av konungamakten ej rätt att fritaga både sig och ständer från grundlags-

budets iakttagande, så länge det ännu ägde gällande kraft. »Ty över den konung N. N., som för tillfället sitter på tronen men sjuknar, står den konung, vars plikt grundlagen bestämt och vars makt han begränsat och som icke dör, så länge konstitutionen äger bestånd. Svenska folket har icke givit sig denne konung och erkänner icke fortfarande hans välde av grannlagenhet för maktens tillfällige innehavare, utan på det han skall styra riket enligt lag och inom de gränser, denna bestämmer. Samma folk har erkänt och erkänner R. St. såsom sina representanter med rätt att utöva nationens lagstiftnings- och självbeskattningsrätt, icke efter godtycke eller blott med villkor av konungens samtycke utan med villkor av grundlagens obröttliga iakttagande. Och då denna grundlag stadgat en bestämd begränsning å ena sidan av konungens makt och å andra sidan av R. St:s myndighet, så att t. ex. bland annat de tillfälligtvis vid en riksdag sammankomne representanterna icke äga att antaga en föreslagen grundlagsändring eller ens en gällande förklaring av grundlagarna utan beslutet därom måste fastställas av en ny riksförsamling sedan nya val därtill av folket ägt rum, innan det omsider genom konungens samtycke kan bliva gällande, så har detta skett, emedan nationen blivit vis av skadan och av erfarenhetens lärdomar under olika perioder av vår historia funnit nödvändigheten att skapa en motvikt mot maktens missbruk icke blott av en allenastyrande konung utan även av allenastyrande ständer, ja till och med mot vådan av en möjlig komplott emellan båda.» Det var ett lyckligt formulerat principuttalande. Liksom nyss den subjektiva tolkningsmetoden fått lämna plats för den objektiva, så framhäves nu den objektiva normen gentemot den subjektiva rättigheten. Människorna handla vid utövningen av sina i konstitutionen angivna funktioner icke såsom enskilda personer, vilka efter godtycke få göra bruk av sina befogenheter eller låta dem ligga oanvända, utan som organ för en ovillkorligt bjudande statsordning. Och att de offentliga funktionerna icke ha en personlig karaktär, illustreras för den andra statsmaktens vidkommande just genom framhävande av omöjligheten för varje särskild ständeruppsättning att utan förbindelse med en föregående eller efterföljande fatta ett verkande beslut i fråga om grundlagens ändring. Det var sanningar, som nu långt efter det konstitutionella statskicket genombrott borde ingått

i det allmänna medvetandet, men som dock behöfve framhåvas gentemot försöket att få konung och riksdag att komma undan en besvärande grundlagsbestämmelse utan iakttagande av den år 1766 proklamerade principen för grundlagens ändring. Det är emellertid icke blott för att framhäva statsmakternas underordning under grundlagen, som den anonyme författaren erinrar om denna princip, utan ock för att finna en analogi till det förfarande, han anser vid tillämpning av § 92 vara det rätta. För ordnandet av rikets styrelse efter det konungen varit sjuk mer än 12 månader, fordrades visserligen icke två riksdagars sammanstående beslut, vilket vore olämpligt, men däremot vore stadgat, att stadsrådet efter denna tid skulle sammankalla R. St. till allmän riksdag. Det vore visst icke så som Günther menade, att detta stadgande blott avsåge det fall, att de ej voro församlade. Det låge i sakens natur, att förfarandet ej borde bliva annorlunda i ena fallet än i det andra, emedan ett beslut av den utomordentliga vikt som det ifrågakvarande uppenbarligen lika litet som det slutliga antagandet av en grundlagsändring borde få fattas av andra representanter än sådana, som blivt valda med full kännedom hos valmännen därav, att även denna utövning av folkets suveränitet skulle komma att genom de den gången valda representanterna äga rum, och med lämnat tillfälle därjämte för de senare att inhämta folkets vilja och mening, innan de gingo att fatta ett sådant beslut. Budet om riksdagens sammankallande i §§ 91 och 92 vore ovillkorligt och förde i händelse av att ett riksmöte redan vore i verksamhet med sig konsekvensen av dettas upplösning. Orimligheten härav vore icke större än den vore i det fall, som även enligt Sveriges grundlag kunde inträffa, nämligen att urtima riksdag ännu vore samlad, när tiden för lagtima riksdags sammanträde inträffade. Att ny riksdag först efter tolv månader skulle sammankallas, berodde ej minst därpå, att folket skulle hava en garanti både emot förhastade beslut och för att utövningen av dess suveränitet i detta fall icke måtte usurperas av dem som icke vore därtill behörigen utsedde. Sin rätt att ordna riksstyrelsen finge ständerna utöva först när tiden vore inne och överhuvud lagen tillåte det men då också alldeles fritt. Grundlagen, som till värn för folkets frihet nöga avvägt och utmätt maktens utövning mellan dess särskilda organer, hade därvid lämnat

utövningen av vissa nationens rättigheter åt konungen allena, vissa åt R. St. allena och vissa till bådas gemensamma utövning. Till den andra gruppen hörde de, som voro omnämnda i R. F. §§ 91—94. Det vore därvid folkets suveränitet, som R. St. ägde att utöva, och utövningen av denna suveränitet vore i alla dessa fall fullkomligt oberoende av konungen, antingen han funnes till eller icke. Men villkoret för att R. St. skulle få utöva dessa rättigheter vore att de i varje särskilt fall, i den ordning grundlagen föreskrev, vore källade och av folket utsedde, och från detta villkor kunde konungens förklarade samtycke icke dispensera dem. Den makt ständerna genom den kungl. skrivelsen inbjödos att utöva hade för övrigt ej samma vidsträckt omfattning som § 92 angav utan inskränkte sig till att åt kronprinsen uppdraga riksstyrelsen. Ett sådant arrangemang hade de mot all prinsregering avogt stämda grundlagstiftarna näppeligen tänkt sig, såsom lämpligt. På samma gång de inrättade en stark konungamakt, ville de icke veta av någon monark blott till titel och värdighet; de ville icke medgiva, att ett sådant förhållande skulle inträda, att två personer skulle representera det oantastliga majestätet, så att den ene bure namnet och värdigheten, den andre vore i besittning av den kungliga maktutövningen. Den kollegiala interimregeringen hade för dem ej karaktären av en nödfallsutväg utan vore den normala under tolv månader, efter vilken tids förlopp statsrådet skulle sammankalla en riksdag, »vilken, för detta ändamål särskilt vald, i viss mån erhöles befogenheten av en konstituerande församling, i det den nämligen antingen kunde ställa sig avvaktande för att se, vilken utgång konungens sjukdom kunde få eller, om denna ansågs obotlig, särskilt anordna om riksstyrelsen, naturligtvis alltid med iakttagande av S. O. och övriga grundlagar. I senare fallet vore det naturligt, om de beslöte sig för att definitivt uppdraga regeringen åt den närmast arvsberättigade¹.

¹ Till grund för sista delen av referatet ligga strödda reflexioner i nr 214. Den regeringstrogna pressen sökte fritaga Günther från beskyllningen för tvektalan. Så menar Svenska Tidn. den 15 sept., att Günther i febr. ingalunda påstått, att R. St. ej någonsin skulle vara berättigade att om riksstyrelsen för tillfället förordna, när han därigenom skulle ha förbisett, att grundlagen själv medgäve dem en sådan rätt i vissa inträffade fall. Med den lagstiftning för tillfället han ansåg vara förbjuden kunde han ej ha avsett något annat än sådana *på förhand*

Innan K. U:s utlåtande i regentskapsfrågan framlades, hann icke blott landets press grundligt debattera densamma, utan blevo ock norrmännen färdiga med sitt beslut. Att från deras sida hinder skulle läggas i vägen för representationerna att omedelbart besluta i frågan var ju näppeligen att vänta. Dess konstitutionskommitté citerar också i sin Indstilling n:r 118 av den 16 sept. det svenska statsrådets enhälliga, av justitiestatsministern framlagda tolkning av svensk grundlag såsom auktoritativ och tillägger: Der skjønnes ikke at være fjerneste Grund for os til i Strid dermed at gjøre gjældende nogen Fortolkning af den svenske Grundlov, hvoraf en Indskrænkning i Norges Nationalforsamlings Ret til at træffe Anordning i henseende til Rigets Styrelse under Kongens Forhindring vilde blive Følgen. Men Fortolkningens Rigtighed er derhos sikkert ganske uomtvistelig. Det ligger ligefrem i den constitutionelle Statsform, at det tilkommer Nationalforsamlingen at træffe Forföining angaaende Regjeringens Förelse, naar Indehaveren av den executive Magt forhindres fra at udöve Magten. Dette ligger aabenbare ogsaa som en given forudsætning i den svenske Grundlov, og de Bestemmelser denne indeholder om Statsraadets Overtagelse av Regjeringen ere aabenbare og selv efter Udtryksmaaden kun grundede i Nödvendigheden av att have en Regel for saadane Tilfælde, indtil Rigsdagen har taget sin Beslutning, men kunne ikke forstaaes derhen, at Statsraadets Ret skulde være stærkere end Nationalforsamlingens og at Statsraadet skulde kunde paastaa en Ret til at overtage og beholde Regjeringen til Trods for Nationalforsamlingens Villie og Beslutning. Og Bestemmelserne i Rigsacten, som i denne Henseende ligesom vor Grundlov slutte sig til de i den svenske Grundlov indeholdte Forskrifter, kunne heller ikke underkastes nogen anden Fortolkning.» Tillika åberopas representationernas liknande beslut från

fattade beslut, varigenom R. St. överskredde nämnda dem tillerkända befogenhet. Må så vara; det är dock tydligt, att Günther i sept. ansåg kung och ständer berättigade att, när helst behovet av ett långvarigare(!) regentskap visat sig vara förhanden, gemensamt besluta om riksstyrelsens handhavande på annat än i R. F. § 39 angivet sätt. Skulle en så vansklig sak som läkarnas diagnos skapa hela skillnaden? Vartill skulle den i febr. förordade grundlagsändringen tjäna, om k. m:t och R. St. ändock utan stöd av något särskilt stadgående kunde träffa vad arrangemang de ville så fort kungen reste utrikes eller bleve sjuk?

tidevarvets början; då det ju gäller »også i al Statsret, at Præcidents tillægges en stor Vægt». Nu var det ju för övrigt ej fråga om så omfattande beslut utan gällde det blott att träffa en anordning »under Kongens nuværende Sygdom». »Det vilde dog indeholde en altfor haandgribelig Urimelighed at Nationalforsamlingen naar Kongen begjærer dens Bestemmelse skulde erklære sig incompetent ligeoverfor Interimsregjeringen og nødt til at opsætte med at fatte Bestemmelse om Regjeringens Førelse for Udløbet af det Tidsrum, der klarligen kun er sat som det længste, hvori Statsraads- eller Interimsregjeringen skal kunne føre Regjeringen uden at behøve at sammenkalde Nationalforsamlingerne og indhente deres Bestemmelse, men iingenlunde foreskrevet for at betage Nationalforsamlingerne deres Ret, naar de er samlede, og hindre dem i naarsomhelst fælles at træffe Forføining angaaende Rigernes Bestyrelse.» En naturrättslig tankegång, föröbadad i Günthers uttalande, möter här klart utformad. Nationalforsamlingen synes utrustad med suveränitetsrättigheter, som påminna om dem folket äger hos Rousseau. Den ordinarie exekutiva makten har visserligen en självständig kompetens gentemot densamma, men den vikarierande regeringens rätt är helt prekär. Den i lag bestämda tiden för dess tillvaro är ett maximum, utöver vilket den ej själv får sträcka sin maktutövning utan nytt bemyndigande, men ej ett minimum, som kräver respekt hos representationen. Denna kan förflytta gränserna i tiden, som den vill, och är således åtminstone på en punkt fullständig herre över vad som endast fåkunnigheten karakteriserar som objektiv rättsordning.

Samma dag denna Indstilling är daterad beslöt stortinget enhälligt att bemyndiga kronprinsen att under konungens sjukdom »føre Regjeringen i Kongens Navn og med al den Magt og Rettighed, som Grundloven hjelmer Norges Konge». Beslutet, som dagen därpå blev bekant i Stockholm genom till den norske statsministern ankommen telegrafdepesch, synes ha satt fart i K. U., som den 18 sept. avgav sitt memorial. Det kungliga förslaget tillstyrktes ehuru ej enhälligt, och sades det därvid direkt ifrån liksom i stortingsbeslutet, att kronprinsen skulle styra riket med full konungslig makt och myndighet. Också i själva motiveringen följde man den av k. m:t utpekade vägen och polemiserade direkt

mot den uppfattning av § 40 såsom ej tillämplig på föreliggande fall, som ordföranden själv hyst men uppgivit. Såsom ordalydelsen av lagbudet utvisade, heter det i memorialet, hade lagstiftaren däruti upptagit ett tidsmoment, då det förhållande redan inträffat att konungen icke mera vårdar riksstyrelsen. Man fördes därvid närmast att tänka på den händelse, att konungen genom sjukdom blivit försatt i tillstånd att ej vårda regeringsärendena, utan att han på förhand kunnat eller velat förutse ett sådant tillstånd. Det syntes egentligen avse statsrådets skyldighet att icke låta riksstyrelsen ligga nere. Men genom sin allmänna ordalydelse måste det, så vida ej något annat stadgande finnes, även omfattas det fall, att konungen förutsåge sin oförmåga att föra styrelsen och, förr än denna oförmåga inträtt, kunde vidtaga åtgärder för styrelsens förande under hans sjukdom. Enligt §:en borde konungen då till statsrådet överlämna regeringen. K. U. liksom förut k. m:t hade således försmått att utnyttja det faktum, att den efter allt att döma fullkomligt nedbrutne konungen dock själv hållit det statsråd, där det beslöts att för ständer och storting framlägga proposition om regentskap. Dess uttolkning av § 40 överensstämmer ock till fullo med den, som ges av våra moderna grundlagskommentatorer, Naumann, Hagman, Malmgren, ehuru dessa mera på anledning att betona det första momentet i nyss citerade lagtolkning eller att interimregeringen kan konstituera sig själv. Med uppgivande av de möjligheter en pressning av grundlagens bokstav kunde bjuda ger sig utskottet i stället in på en fri subjektiv lagtolkning. Naturligt nog söker man därvid först komma till rätta med de svårigheter R. F. § 83 reste i i vägen för en sådan metod. Man vill icke veta av att huvudsyftet vid grundlagarnas tillämpning skulle vara ett annat än vid andra lagars. R. F:s författare hade icke kunnat önska, att deras egen verkliga mening skulle vid lagbudens tillämpning åsidosättas för den mening, som en ytlig betraktelse av deras ordalydelse — företagen utan hänsyn till deras sammanhang — kunde giva vid handen. Knappast torde mot detta resonemang mycket kunna invändas av moderna jurister, som ingalunda identifiera objektiv lagtolkning med bokstavstolkning utan göra gällande, att hänsyn måste tagas till att varje stadgande »ingår som led i vad som är tänkt, som ett organiskt helt». Även nu medger man utan att hylla någon subjek-

tiv lagtolkningsmetod, att vid utforskningen av lagens innehåll till hjälpmedel får tagas »kunskapen om den allmänna åskådningen inom de kretsar, som på sin tid uppbyro det nya lagstiftningsverket»¹. Men icke förty visade det sig i fortsättningen, att K. U. utgick ifrån en fullständigt godtycklig förmodan om vad lagstiftaren kunde ha menat, en förmodan, som till på köpet till en del stod i strid med det uttalande, det själv nyss gjort uti sitt memorial n:r 8 i samband med det nu vilande förslaget till ändring av § 40, ett uttalande, som gott kunde ha inspirerat Aftonbladets nyss refererade rätt så sannolika konstruktion. §§ 91 och 92 visade, förnuftigt tolkade, att lagstiftaren icke ansett statsrådsregeringen böra äga rum längre än tolv månader. Därav torde alldeles bestämt den slutsats följa, att han ansett denna styrelse som olämplig och endast som en nödfallsutväg för att hålla statsmaskinen i gång. Man har nu givit sig regeringen i våld och utvecklar blott närmare uppfattningen att tidsbestämmelsen i de nämnda §:erna tillkommit i konungens intresse. Detta framginge tydligast av § 91. Statsrådet, vars ledamöter voro av konungen valda och förordnade, måste i regeln förutsättas skola föra styrelsen företrädesvis i överensstämmelse med de av konungen antagna och gillade åsikter och vara benäget att hålla konungen riket och styrelsen till handa. Men längre än tolv månader finge kungen ej åtnjuta denna förmån; aktade han ej när han varit utrikes ett år den lämnade påminnelsen om dess förlust, upphörde hans rätt att hava statsrådet till vikarie. Någon skytt av förbud för konungen att avstå från den medgivna förmånen eller för ständerna att om riksstyrelsen i sådant fall taga befattning funnes icke. Grundlagarna omtalade icke någon rätt för konungen att nedlägga spiran; men ingen torde vilja bestrida honom denna rätt. Lika litet torde en konung, som ämnade resa utrikes och där förbliva utöver tolv månader, kunna förnekas rättigheten att med avstående av den förunnade förmånen, att hans statsråd under tiden måtte i tolv månader föra regeringen, åt sammankallade eller redan församlade ständer genast överlämna att om riksstyrelsen taga den befattning de nyttigast funne. Alldeles enahanda måste förhållandet

¹ Alexandersson: Den svenska tryckfrihetsprocessen 9 f.

vara vid konungens sjukdom. Om denna vore sådan, att den å ena sidan kunde förutses fortfara utöver tolv månader men å den andra icke hindrade konungen att själv avsäga sig förmånen, att statsrådet under de första tolv månaderna skulle föra styrelsen, så funnes intet förbud för konungen att genast åt ständerna överlämna eller för ständerna att emottaga uppdraget att om riksstyrelsen föranstalta. Det var ett resonemang som satte hela den objektiva rättsordningen i gungning och liksom det norska systerutskottets tolkning förde direkt ut i naturrätten.

Utskottet övergick därefter till en utläggning av R. A. och N. G. L., varvid till en början fastslogs, att vid strid mellan den förra och Sveriges grundlag R. A. borde ha företrädet. Denna innehöle emellertid ingen bestämning med avseende på den tid, som en för sjuk konung vikarierande regering skulle fungera. Däremot funnes i N. G. L. bestämmelser, som stodo i strid med R. F., i det de förpliktade sådan regering att omedelbart sammankalla representationerna för styrelsens ordnande (§ 41 jämförd med § 39). Det var samma tolkning, som Björck menade sig redan ha gendrivit under remissdebatten i borgarståndet. De anförda paragraferna vore bland dem, på vilka k. m:t 1815 särskilt fäste ständernas uppmärksamhet, men då de med begagnande av den dem av konungen vid grundlovens stadfästelse förbehållna rätt icke yrkat någon förändring i dem, så syntes de ock därigenom förbundet svenska folket att i denna del, med erkännande av norska grundlagens giltighet så länge föreningen med Norge varade, anse sin egen för vilande.

K. U:s memorial blev naturligtvis liksom förut k. m:ts förslag föremål för en skarp kritik i pressen, som dock härvid ej gärna kunde underlåta att upprepa sig själv. Häftigast vände man sig mot det uttalande om norsk och svensk grundlags inbördes förhållande, varigenom svenske män visat sig mera norske än norr-männen själva. Mest indignerad blev Crusenstolpe¹ men även Afton-bladet slog an de nationella strängarna. Då det gjorde gällande, att N. G. L. genom sin § 41 snarare vore underordnad Sveriges R. F. än tvärtom, sade det för övrigt knappast mera än den norska kon-

¹ Ställn. o. Förh. sept. sid. 39, De Geers Minnen 158.

stitutionskommittén själv gjort. När § 39, till vilken § 41 hänvisade, talade om statsrådets plikt att strax sammankalla ständerna, så kunde därmed i fall av konungens sjukdom ej förstås annat än strax efter den i R. F. § 92 angivna tiden¹. Orimligheten av att interimsregeringen omedelbart skulle sammankalla ständer och storting varje gång konungen bleve sjuk eller reste utrikes hade tidningen påpekat några nummer tidigare (17 sept.). Man kan förstå, om De Geer, såsom han själv berättar, känt sig tveksam, huruvida han tolkat den norska grundlagen rätt.

Den 22 sept. föredrogs memorialet i prästeståndet och dagen därpå i de övriga stånden. Någon propositionsvägran förekom icke heller nu, men yrkanden därpå framställdes hos borgare och bönder. De tillbakavisades genom en erinran om att det utskott, från vilket memorialet utgått, själv var högsta domare i fråga om sådan vägran. Oppositionen mot förslaget var i synnerhet skarp i de två sistnämnda stånden. Man erinrade om utskottets nyssnämnda förslag till ändring av bestämmelserna om interimsregering, som på det mest otvetydiga sätt strede mot innehållet av förevarande memorial, då man uti motiven till det förra medgäve, att man måste söka åstadkomma en förändring av grundlagens bud för att vinna det resultat, man i det senare på en genare väg ville erövra. Bonderiksdagsmannen Samuel Ödmann hänvisade till gällande former för grundlagsändring och menade, att de också borde gälla för riksakten. Att genom en civillag inrätta en styrelse strede mot det av både konung och representation besvurna samhällskontraktet. Det funnes ingen annan lag, som kunde auktorisera en styrelse än en grundlag², och det funnes intet annat sätt att förändra en grundlag än det sätt grundlagen själv stadgade. Den konstitutionella principen från 1766 hävdades ytterligare av en annan bonde, Johan Andersson. Grundlagen ginge över både konung och ständer, och dess föreskrifter gällde som regler för båda statsmakterna; i annat fall skulle all garanti för nationens genom grundlagen garanterade säkerhet upphävas. Också mot enskilda punkter av memorialet gjor-

¹ Aftonbl. 22 sept.

² Det bör häremot erinras, att §§ 91 och 92 under vissa förhållanden lämna ständerna möjlighet att genom en slags lex in casu auktorisera en styrelse.

des kraftiga gensagor. Rådman Björck påvisade, att den analogi med konungens abdikation utskottet använt, ej vore träffande, ty ingens stades stode det en monark fritt att för en tid avstå regeringen med oinskränkt rätt att densamma sedermera återtaga. Då grundlagen lagt hinder i vägen för ständerna att omedelbart tillvälla sig den makt, de nu inbjödos att utöva, hade det skett för att frågan om ett regentskap skulle kunna med besinning och utan överraskning av den allmänna meningen bestämmas och avgöras. Att riksdagsupplösning skulle fordras tycktes dock ej vara någons mening. Med harm reagerade man också inom riksförsamlingen mot tanken, att den svenska grundlagen skulle vara subordinerad den norska. Motsatsen vore i stället förhållandet. Man hänvisade till att förut fungerande interimregeringar ej sammankallat representationerna i kraft av N. G. L. § 39. Redan förut hade således de norska stadgandena blivit till sin rätta betydelse med kraft av hävd förklarade och tillämpade och därvid alltid fått stå tillbaka för Sveriges regeringsform, på vilken de stödde sig. Också de regeringstrognas hade sina invändningar att göra. Man anmärkte mot att utskottet tillerkände kronprinsen full kunglig myndighet, trots det R. F. § 39 även i det reviderade skick, den hade i vilande grundlagsförslag, undanhöll interimregering vissa majestätsrättigheter. Fortfarande funnos också de, som i motiveringen för regentskapet höllo sig på den Wallensteen-De Geerska linjen. Den som stode på bokstavstolkningens ståndpunkt kunde icke anse § 40 tillämplig på föreliggande fall, menar borgmästare Stolpe. Betydelsen av dess ord »icke vårda» vore icke densamma som att konungen vore så sjuk att han icke utan men för sin hälsa kunde vårda regeringsärendena utan innebure, att regeringstommarna så helt fallit ur hans hand, att han icke ens kunde taga initiativet till en regentskapsstyrelse. Detta hade ju dock ej nu inträffat. §§ 39 och 40 jämte däremot svarande §§ 91 och 92 hade tillkommit med tanke på Karl XII:s och Gustaf IV Adolfs långa utrikesvistelser och danska, engelska och portugisiska troninnehavares sinnesbeskaffenhet vid eller näst före den tid, då R. F. författades. Då denna varit så förutseende, kunde det synas egendomligt, att den ej förutsett det vida vanligare fallet, att en människa för sjukdoms skull behöver ledighet från sina dagliga göromål. Men grundlagen, vars bestämmelse vore att värna såväl

tronens som folkets rättigheter, behövde uppträda till tronens värn, då kungen själv vore därtill oförmögen men åtgärder ingripande i monarkens rätt vore oundvikliga. Vid tillfällen då konungen själv kunde underhandla med folkets ombud angående regentskapet, vore en särskild grundlagsbestämmelse därom umbärlig. En speciell lag för oförutsedda händelser bleve i stället konsekvensen av att grundlagarna måste tolkas strictissimi juris och ej finge tolkas analogice. Att grundlagarnas stiftare vågat påbjuda en bokstavig tolkning av dessa lagar, därvid tolkaren ganska ofta måste bliva försatt i trångmål, hade ej kunnat komma sig från något annat än att man föreställt sig konungens och representationens överenskommelse vid varje sådant fall, då full överensstämmelse mellan faktum och lagen saknades, utgöra ett tillgängligt sätt att lösa uppkomna förvecklingar. Grundlagstiftarna hade mera fruktat för att tillåta grundlagarnas tolkning efter analogier — vilket vore advokatens konst — än att hänvisa till en av de lagstiftande myndigheterna stiftad *lex in casu*. Vid åvägbringandet av en sådan kan talaren naturligt nog ej låta vanliga regler för grundlagstiftning gälla utan tar sin tillflykt till naturrätten, som han menar grundlagen själv ha givit anvisning på, då det gäller fyllandet av luckor i dess bestämmelser. Samhällsmaktens källa vore folket, och till denna källa hänvisade grundlagen städe i viktigare fall — se §§ 91 och 92 — eller i fall, för vilka lagen icke hade förhållningsregler i beredskap. Grundlagen vore ett kontrakt mellan konung och folk, men där fördraget vore ofullständigt, så att det saknade föreskrifter för inträffande rättsfall, eller olämpligt, så att bägge kontrahenterna önskade det annorlunda, där gjorde man tillägg eller ändring i detta fördrag. Bokstavstolkningen vore vid fördragets tillämpning föreskriven icke för lagens eller bokstavens egen skull utan för kontrahenternas skull för att förhindra den ene att genom en advokatorisk och ensidig tolkning inkräkta på den andres rätt. Och där bokstavstolkningen bleve bankrutt, vilket ofta nog måste inträffa, där lämnades kontrahenterna åt sig själva att på bästa sätt sinsemellan lösa frågan. Skulle åter vid ett sådant tillfälle den ene kontrahenten vara försatt ur all verksamhet, så låge det i sakens natur, att den andre finge ensam ordna den ifrågavarande angelägenheten. Allt detta hörde till den konstitutionella statens väsen och kunde ej vara

annorlunda. Lagen vore till för folkets skull och till rättelse för den styrelse, som vårdar folkets angelägenheter, men att föreställa sig lagen och dess bokstav såsom på en gång behärskande båda mot deras vilja liksom de gamles blinda öde, mot vars skickelser själva Olympens gudar voro vanmäktiga, det vore väl det grövsta av allt vad pedanteri hette. Även andra talare togo sin tillflykt till naturrätten för komplettering eller rubbning av positiv lag och applicerade också de kontraktsteorien på Sveriges regeringsform, ehuru sättet för dess tillkomst 1809 knappast kunde ge fog för en sådan konstruktion. Hade dessa talare ansett konung och ständer kunna gemensamt besluta, där grundlagen intet bestämde, så menade åter rådman Henschen, att ständerna i kraft av sin ursprungliga suveränitet i dylikt fall ensamma ägde att besluta. Det vore obestriddigt, att R. St. här i landet ägde vid i grundlagarna icke bestämda fall ånyo utöva den folksuveränitet, på grund av vilken ständerna ensamma stiftat grundlagarna och bestämt samhällsskicket, samt att ständerna alltså jämväl ägde att i ett fall sådant som det förevarande i sista hand besluta. Också bönderna försökte sig på teoretiska utläggningar. Nils Hansson menade, att grundlagarna borde kunna tolkas som annan civil lag och, då de vore ett kontrakt mellan konung och ständer, de båda kontrahenterna kunna besluta om dem i överensstämmelse med deras andemening och med blicken fästad på att ej alla inträffande fall däri kunnat vara förutsedda. De båda statsmakternas upphöjdhet över lagen var en princip som i Johan Bergström hade en orädd förespråkare. Man hade sagt, att grundlagen vore upphöjd över både konung och ständer samt att man därför icke kunde bifalla det ifrågavarande förslaget. Men vore de båda statsmakterna ense, kunde icke något hinder för ett nyttigt beslut uppstå, om ock grundlagen icke uti alla de särskilda fallen lämnade anvisning därtill. Grundlagen vore en lag, som den ena statsmakten icke kunde överträda utan den andras medgivande, och om försök därtill av den ena gjordes kunde denna av den andra återföras inom de utstakade skrankorna. Ej heller Ola Månsson kände någon annan form för grundlagens kränkande än den ena statsmaktens övergrepp på den andras gebit, och proklamerar klart, att de båda tillsammans äro ofelbara. Då de båda statsmakterna

vore ensee om de beslut, vilka de ansåge vara för de förenade rikena nyttiga, hade ingen, icke ens själva Aftonbladet, därmed att skaffa. Man hade kallat ett beslut i sådan syftning som utskottet tillstyrkt en revolutionär åtgärd, men det vore oriktigt, ty en sådan inträffade icke förr än den ena av dessa makter fattade beslut, stridande mot den andras vilja. Det var farliga läror som väl visade, att en legibus soluta potestas också var förenlig med statsmaktens delning. Utifrån en sådan ståndpunkt kunde naturligtvis ingen svårighet möta att bifalla vad utskottet tillstyrkt, om ock de flesta senast anförda talarna sade sig mer eller mindre ogilla dess motivering. Dess förslag blev också av borgare och bönder med stor majoritet antaget. Hos präster och adelsmän hade det ej ens behövt komma till votering. Redan den 25 sept. kunde så en kungörelse utfärdas av kronprinsen-regenten om att interimregeringen upphört till följd av att ständerna — således icke båda statsmakterna i förening — uppdragit regeringen åt honom.

*

*

*

Det problem, som Gripenstedt kallat nästan oupplösligt, hade således fått en lösning, sådan den nu var. Farhågan för att härvan ej skulle kunna redas ut utan att någon ända bleve avsliten under operationen hade emellertid besannats: grundlagens bud hade på ett betänkligt sätt fått sitta emellan. Man borde också kunna ha rätt förmoda, att operationen icke avlupit utan minskning i prestige för de myndigheter, som var i sin stad fått till speciell uppgift att vaka över, att grundlagen ej kränktes — justitiestatsminister, talmän, K. U. — och likväl formligen sammansvurit sig mot densamma. Om också frågan kommit mycket buller åstad tycks dock samtidens opinion snart ha glömt eller förlåtit. Även eftervärlden har varit mild i sin dom. Emil Hildebrand och Rydfors ha i de av dem författade avdelningarna av Sveriges historia ej värre att säga om det av riksdag och storting 1857 beslutade arrangemanget, än att det var vidtaget »något på sidan om gällande grundlagar» och Clason, som i samma samlingsverk uttryckligt stämplar de likartade besluten från tidevarvets början som grundlagstridiga, hade i sitt verk om Unionsfrågans tidigare skeden om 1857 års åtgärd blott sagt, att den stödde

sig på »en något tvivelaktig grundlagstolkning». Av de rättslärde uttalar Aschehoug sitt fullständiga gillande av såväl 1857 års beslut som av tidigare likartade åtgärder av storting och riksdag, medan Naumann — i andra upplagan av sitt stora arbete — och Blomberg blott ogilla besluten av 1812 och 1818 men ingenting nämna om lagligheten av det sätt, varpå 1857 års regentskap kom till. Blott Hagman stämplar alla tre besluten som olagliga.

Olagligheten av 1857 års beslut om kronprinsens regentskap, som endast genom sin mindre generella karaktär skiljer sig från sinä föregångare, torde de många ovan anförda citaten från dess motståndare ha ställt utom allt tvivel. Ville man ock ge justitiestatsministern rätt däri, att stadgandena i § 92 blott gällde för det fall, att riksdag ej vore samlad, så skulle därmed dock ingenting vinnas utan blott varje positivrättslig grund för samlad riksdag att ordna om regentskap undanryckas densamma. Rätten för riksdag att gemensamt med konungen under alla förhållanden besluta därom skulle då ligga i sakens natur d. v. s. följa av dessa båda myndigheters ställning överhuvud som högsta maktägande. Utifrån en sådan ståndpunkt skulle väl dock vilka grundlagsbestämmelser som helst kunna annulleras¹. Nu är det i alla fall § 92, som hela tiden åberopas, och det är blott dess restriktiva bestämmelser, som man vill frigöra sig från. Men anser man bestämmelsen om de tolv månaderna vara till enbart för det ständerna ej i onödan skola besväras med riksdagskallelse men ej ha avseende på redan samlade ständer, så utsätter man ju en sjuk konung för risken av omedelbar avsättning. Göres sedan till skydd häremot gällande, att ständers reglering av interimsstyrelsen före de tolv månadernas utgång endast kan komma ifråga om konungen ger sitt medgivande därtill, så blir genom en subjektivrättslig deduktion den första statsmakten medbestämmande i en angelägenhet, som §:en anförtrott åt den andra att ensam ordna. Regeringens position blir, åtminstone så länge man håller sig på den svenska grundlagens märk, fullständigt ohållbar. Å andra sidan får medges, att den oppositionella pressen sköt över målet, då den påstod, att § 92 ej medgav samlade ständer att besluta om regentskapet, utan därför fordrade riksdagsupplös-

¹ Jfr Naumanns framställning i Svensk Statsförfattningsrätt.

ning. Den som redan utfört vad en befallning innehåller, behöver ej ta åt sig densamma¹. Hade lagstiftaren avsett, att folket i val skulle höras vid fall, som omnämnas i §§ 91—94, alldeles som vid grundlagsändringar, så hade han givit bestämt uttryck däråt. I och för sig hade ju en sådan fordran varit nog så rimlig även i fall som §§ 91—92 omnämna, helst om, såsom Aftonbladet på goda grunder gör gällande, lagstiftaren med de omstridda orden »tage R. St. den författning om rikets styrelse, vilken de nyttigast finna» mindre tänkt på ett provisoriums avlösning av ett annat provisorium än på ett definitivt arrangemang i form av tronföljarens upphöjande till konung². I varje fall har 1866 års lagstiftare desavouerat Aftonbladets uppfattning genom att införa årliga riksdagar och treårig legislaturperiod utan att i fall, som §§ 91—94 avhandla, påbjuda utskrivande av nya val. Vad skulle det vara för mening att därförutan upplösa — i enlighet med grundlagens terminologi — en riksdag, då man i de flesta fall omedelbart finge den tillbaka i dess gamla sammansättning. Vad sedan angår R. A:s och N. G. L:s ställning till svensk grundlag och därmed sammanhängande tolkning av dem, så måste man giva oppositionen rätt åtminstone i huvudsak. Visserligen måste vid stridigheter mellan R. A. och svensk grundlag den förra äga företrädet, om unionen skulle kunna bestå — varutinnan ju Aftonbladet och K. U. tänkte lika — men tydligt är, att åtminstone i det fall, varom fråga var, både R. A. och N. G. L. hänvisade till Sveriges R. F. på ett sådant sätt att § 92 fick sin giltighet också för Norge. Meningen med den omstridda § 41 i N. G. L. med dess hänvisningar både till de två föregående §§:na och till R. F., har ock en svensk rättslärdd uttytt så, att i alla de fall, då enligt Sveriges regeringsform det ålåde statsrådet att övertaga styrelsen och sammankalla riksdagen, skulle interimregering övertaga styrelsen samt svenska och norska statsrådet sammankalla riksdagen och stortinget. Att icke alltid den förra åtgärden åtföljdes av den senare innebure intet bevis mot regelns ömsesidighet. Genom denna allmänna föreskrift ersattes för Norges del alla den svenska regerings-

¹ Bestämmelsen i R. F. § 74 om riksdagskallelse har naturligtvis ingen mening om riksdagen är samlad.

² Jfr ovan sid. 181 anförda förslag från 1812. Saken dock diskutabel. Se Varenus: Om riksföreståndarskap 57 f.

formens detaljbestämmelser för varje särskilt fall, då statsrådet skulle föra styrelsen, och sluppo norrmännen tynga sin grundlag med att för alla de hithörande fall, Sveriges regeringsform upptoge, stadga, att interimisregering skulle övertaga styrelsen och under vilka villkor representationen skulle sammankallas¹. Vi ha ju ock sett, huru den norska konstitutionskommittén ej förutsatt något annat än att R. F. § 92 skulle ha giltighet också för Norge. Vilken orimlighet skulle det ej innebära, om varje i följd av konungens sjukdom konstituerad interimisregering omedelbart skulle sammankalla representationerna för att dessa skulle »anordne Regjeringen». Så hade man ju ej heller handlat 1852.

De omstridda paragraferna tillhöra ej de centrala i vårt offentliga rättssystem, men den kamp, man tog upp emot dem, för att slippa lyda dem, riktade sig likväl mot det konstitutionella livets hjärterötter. Då man sökte frigöra sig från de positiva rättsreglernas herravälde, hamnade man så småningom i naturrätten. Det var konsekvensens makt, som därvid gjorde sig gällande, och ej litterära inflytelser, ty helt andra rättssystem voro ju denna tid på modet. Var början en gång gjord med att en bestämd objektiv rättsregel förklarades ha sin grund i ett subjektivt intresse och därför ej behöva respekteras, om intressenten ej gjorde anspråk därpå, så var det svårt att säga, var man skulle stanna. Kunde ej varje grundlagsbestämmelse påstås innebära en förmån för den som därigenom utrustades med en befogenhet, och denne därmed anses berättigad att giva dispens från dess efterlevnad. Om några andra befogenheter blev det dock ej tal än de båda grundlagstiftarnes egna, i det grundlagen med alla dess bestämmelser löstes upp i subjektiva rättigheter, som stiftarne tillerkänt varandra. Grundlagen gjordes till ett kontrakt mellan konung och ständer, en kompromiss mellan deras stridiga viljor, som visserligen ej fick ensidigt brytas men alltid kunde revideras genom en ny överenskommelse, därest intressena å ömse sidor så fordrade. Denna nya överenskommelse var närmast tänkt som ett medel att utfylla luckorna i gällande rätt, men uttryckligt sades ju ifrån, att det vore pedanteri att tänka sig, det de båda statsmakterna skulle foga sig under en lag, som stod i strid mot bådas

¹ Varenius a. a. 51.

vilja. Vad behövde de nu också fråga efter ett grundlagsbud, som gav nationen en viss medbestämmanderätt just ifråga om grundlagens förändring, då denna ej varit medkontrahent vid grundlagens tillblivelse. Konung och ständer tänktes i detta fall befinna sig i samma situation, som tvenne makter, vilka i ett fredsslut gjort utfästelser till förmån för en tredje makt. Överenskommelsen är blott träffad mellan de tvenne fördragslutande makterna, och förverkligandet av utfästelsen blir en fråga dem emellan. Den svenska grundlagen blir blott ett uttryck för deras vilja som stiftat den, men förpliktar ej dessa gemensamt till dess obröttligen efterlevnad. Den förlorar sin karaktär av en över alla höjd objektiv norm.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN.

I. Politik.

Till frågan om referendum.¹

III. Referendum i Danmark.²

A) Tiden före 1915 års författningsrevision.

Frågan om införande av folkomröstningsinstitutet blev i Danmark något senare aktuell än i Norge, ehuru Danmark redan genom författningsrevisionen år 1915 införde författningsreferendum, medan Norge ännu icke i sin författning lagstodgat någon form av referendum. Danmark var den första stat i Europa utom Schweiz och överhuvudtaget den första monarkiska stat, som införde institutet i sin författning, ehuru blott med hänsyn till författningsändringar.

Det var under striderna om den år 1915 slutligen genomförda danska författningsrevisionen, som flera förslag framlades av den radikala vänstern och socialdemokraterna att i grundlagen införa bestämmelse om fakultativt lagreferendum eller författningsreferendum. I den radikala vänsterns program ingick redan år 1905 fordran på direkt folkomröstning i viktiga frågor. Även socialdemokraterna upptogo på sitt program folkomröstningskravet, men ville ha institutet kombinerat med enkammarssystem och förutsatte även förslagsrätt för folket (s. k. folkinitiativ). Den radikala vänstern framlade två förslag:

1) Vid urtima riksdagen år 1909, då försvarsfrågan förelåg till behandling, framlades av RODE m. fl. ett förslag om *fakultativt lagreferendum* efter begäran av 30,000 folketingsväljare, vilket förslag

¹ Forts. från tidskriftens oktoberhäfte årg. 1921.

² Beträffande den följande framställningen jfr S. WALLENGREN: Tvåkammar-systemet, sid. 114—125. — K. BERLIN: »Folkeafstemningen som konservativ garanti» och »Danmarks ny grundlov» (i Gads danske magasin, årg. 1913—1914, sid. 73 f.; årg. 1915 sid. 562 f.). — A. BRUSEWITZ: Det konsultativa referendum (Folkomröstningskommitténs utredningar angående referendum i främmande länder, I sid. 31—42). — FR. KRETZ: Aarbog for rigsdagssamlingen fr. o. m. 1909—10; vidare »Riksdagstidende» för resp. år.

tydligt varit påverkat av schweiziska förebilder. Konungens sanktions- och vetorätt förutsattes emellertid fortfarande skola vara tillämplig även beträffande en lag, som antagits vid folkomröstning.

2) Vid lagtima riksdagen 1909—10 framlades ett nytt förslag om fakultativt lagreferendum på begäran av 50,000 folketingsväljare under i övrigt samma betingelser som det nyssnämnda förslaget, men det nu framlagda upptog jämväl föreskrift om *obligatoriskt författningsreferendum*.

Socialdemokraterna framlade även två förslag något senare än de båda nyssnämnda vänsterförslagen:

1) Vid riksdagen 1910—11, då den moderata vänsterministär, som då satt vid makten (ministären BERNTSEN), framlade ett förslag till författningsrevision, framkommo BORGBJERG m. fl. socialdemokrater med ett ändringsförslag till det nyssnämnda, vilket bl. a. gick ut på enkammersystem, folkomröstning bland väljarna rörande lagförslag, på begäran av 50,000 av dem, samt obligatoriskt författningsreferendum.

2) Vid riksdagen 1912—13 framlade den socialdemokratiska gruppen inom riksdagen ett förslag till ändring i representationsystemet, innehållande mera detaljerade bestämmelser dels om *fakultativt referendum* beträffande av riksdagen antagna lagar, på begäran av 50,000 väljare, dels ock om *obligatoriskt författningsreferendum*, men därjämte var tillagt en bestämmelse om *folkinitiativ*, likaledes tillkommande 50,000 väljare. Intet av ovannämnda förslag ledde till något positivt resultat.

I Danmark får man därefter bevittna den intressanta omsvängning i partiernas sympatier för referendum-institutet, som gjort sig märkbar även i flera andra stater (bl. a. i viss mån i Norge). Från att hava uppburits av den radikala vänstern och socialdemokraterna upptogs referendum-tanken av den danska högern, som tidigare varit motståndare därtill. Det blev till sist högern, som genomdrev institutets upptagande i den nya danska grundlagen av år 1915, ehuru, såsom förut framhållits, det endast blev i form av författningsreferendum. De radikala partiernas intresse för institutet svalnade märkbart. Man framhöll dess oförenlighet med det parlamentariska systemet och de rådande författningsförhållandena i Danmark. Den radikala vänstern visade sedermera åtminstone till en början endast intresse för en särskild form av referendum, nämligen referendum tänkt såsom skiljedom mellan folketinget och landstinget vid konflikter mellan dem¹. Vad den moderata vänstern angår, hade den hela tiden varit motståndare till referendum-tanken.

Anledningen till denna omsvängning i partiernas intresse för

¹ Jfr WALLENGREN, a. a. sid. 115—117. — På samma sätt visade det svenska liberala partiet liknande sympatier bl. a. genom STAAFFS m. fl. motion vid 1908 års riksdag »angående utredning av frågan om folkomröstning såsom medel att vinna avgörande vid meningsskiljaktighet mellan kamrarna i lag- och grundlagsfrågor».

folkomröstningsinstitutet är att söka däruti, att detsamma har två olika sidor, vilka vid olika tidpunkter vunnit särskilt beaktande, å ena sidan dess utpräglad demokratiska karaktär, å andra sidan dess redan av JELLINEK framhållna egenskap av att vara ett återhållande moment i lagstiftningen. Medan vänsterpartierna lade vikt vid den förra egenskapen, intresserade sig högern för den sistnämnda, i det att den tänkte sig referendum som en kompensation för det försvagande av tvåkammerssystemet, som förutsattes skola bliva följden av författningsrevisionen. Betecknande för den konservativa danska ståndpunkten är professor KNUD BERLINS ord i hans uppsats om »folkomröstningen som konservativ garanti»¹: »det måste sökas ett nytt konservativt värn, starkt och oangripligt emot alla angrepp från den allmänna valrättens fanbärare, därför att detsamma står planterat djupt i själva den allmänna valrättens egen jord — och härtill är folkomröstningen medlet.»

Sedan ministären BERNTSEN år 1913 efterträtts av en radikal vänsterregering med ZAHLE som konseljpresident, framlade den nya regeringen vid riksdagen 1913—14 ett nytt författningsförslag. Det var nu representanter för högerpartiet, som framkommo med ändringsförslag härtill, av vilka ett bl. a. upptog bestämmelse om obligatoriskt författningsreferendum och två andra bestämmelser om fakultativt lagreferendum:

1) I januari 1914 framlade HAMMERICH m. fl. ett förslag om *obligatoriskt författningsreferendum*: om en grundlagsändring antagits av två riksdagar med mellanliggande upplösning av folkettinget, skulle förslaget inom viss tid därefter föreläggas folketingsväljarna till godkännande eller förkastande vid en direkt omröstning. För antagande av ett förslag skulle erfordras kvalificerad ($\frac{2}{3}$:s) majoritet av de avgivna rösterna vid folkomröstningen och därefter konungens sanktion. Förslaget har ett visst intresse, då det i flera avseenden erinrar om det, som sedermera antogs år 1915.

2) I mars 1914 framlade HAMMERICH och ROTTBÖLL ett annat ändringsförslag, som innehöll bestämmelse om *fakultativt referendum* beträffande av riksdagen antagna lagar, för så vitt de icke erhållit $\frac{2}{3}$:s majoritet i vardera tinget, på begäran av konungen eller av en minoritet ($\frac{2}{5}$) av ettdera tingets ledamöter. Med åtskilliga tillägg gick sedan detta förslag igen i det tredje högerförslaget, för vilket redogörelse här nedan lämnas.

3) Detta förslag framlades i juni 1914 av en högerminoritet inom det utskott, som tillsatts för att sammanjämka de olika ståndpunkterna beträffande regeringens grundlagsförslag. I fråga om referendum innehöll detsamma i huvudsak följande bestämmelser: folkomröstning kan inom viss tid efter en lags antagande i riksdagen begäras av konungen, av en minoritet ($\frac{2}{5}$) av ettdera tingets ledamöter eller av 5 % av folketingsväljarna. I olikhet mot marsför-

¹ I Dansk Magasin, årg. 1913, sid. 73 f.

slaget gav det alltså även visst antal väljare rätt att begära folkomröstning¹. Från folkomröstning skulle emellertid undantagas dels alla lagar, som i riksdagen antagits med $\frac{2}{3}$:s majoritet av de avgivna rösterna, dels ock finanslagen, tilläggsbevilningslagarna och lagar, som angå överenskommelser med främmande makter, dels ock slutligen sådana lagar, som kräva hastigt avgörande². Sedan en lag antagits vid folkomröstning, skulle den föreläggas konungen för erhållande av hans sanktion.

De tre högerförslagen, för vilka redogörelse nyss lämnats, blevo ej antagna av riksdagen.

B) Författningsreferendum enligt 1915 års grundlag.

På våren 1915 lyckades regeringen ena partierna om ett gemensamt förslag till grundlagsrevision. I detta ingick även ett stadgande om att det genom lag skulle kunna bestämmas, att lagförslag under vissa förutsättningar skulle föreläggas folketingsväljarna till godkännande eller förkastande vid en direkt omröstning, innan de framlades till kunglig stadfästelse. Vid den slutliga redigeringen av grundlagsförslaget blev emellertid denna bestämmelse om lagreferendum utesluten. Med anledning härav kom under debatten i riksdagen den frågan på tal, huruvida folkomröstning vid vissa tillfällen vore tillåtlig, även om uttrycklig bestämmelse därom saknades i grundlagen. Konseljpresidenten ZAHLE hävdade därvid den uppfattningen, att så vore fallet trots den gjorda uteslutningen i grundlagen, medan däremot f. d. konseljpresidenten BERNTSEN intog en motsatt ståndpunkt.

I den nya grundlagen av den 5 juni 1915 ingick endast en bestämmelse om *obligatoriskt författningsreferendum*, i flera avseenden överensstämmande med högerens förut framlagda förslag. För författningsändring gällde enligt den gamla grundlagen av 1866 (§ 95) följande bestämmelser: förslag till ändring eller tillägg till grundlagen kunna framläggas såväl vid lagtima som urtima riksdag. Har ett förslag till ny grundlagsbestämmelse antagits i båda tingen och vill regeringen främja saken, upplöses riksdagen och allmänna val försiggå såväl till folketinget som till landstinget. Antages beslutet i oförändrat skick av den nyvalda lagtima eller urtima riksdagen och stadfästes det av konungen, är det grundlag. I den nya grundlagen (§ 93) bibehöllos de gamla bestämmelserna om författningsändring, men tillfogades föreskrift om folkomröstning.

¹ Jfr de motioner av liknande innehåll (om fakultativt lagreferendum), som framlagts i norska stortinget: beträffande konungens rätt att begära folkomröstning motioner år 1892 (av ASCHEHOUG) och 1898 (av GETZ och BERNER), beträffande motsvarande rätt för visst antal väljare sistnämnda motion och beträffande rätten för en minoritet inom stortinget högermotionerna år 1911 (av BRATLIE m. fl.) och 1914 (av BAUCK m. fl.).

² Jfr en liknande bestämmelse i schweiziska förbunds författningen (art. 89), varigenom sådana »beslut» (i motsats mot »lagar»), som förklaras vara av trängande natur, helt undantagas från tillämpligheten av referendum.

Sedan beslutet i oförändrat skick antagits av den nyvalda lagtima eller urtima riksdagen, skall det enligt sistnämnda bestämmelser, innan det förelägges konungen till stadfästelse, inom ett halvt års förlopp efter beslutets fattande, framläggas för folktingsväljarna till godkännande eller förkastande vid en direkt omröstning. Har majoriteten av de i omröstningen deltagande och minst 45 % av samtliga väljare avgivit sina röster för riksdagens beslut och stadfästes detta av konungen, är det grundlag.

Av ovanstående framgår, att konungens sanktions- och vetorätt är orubbad och sålunda tillämplig jämväl beträffande en författningsändring, som antagits vid folkomröstning. Man har på detta sätt en dubbel sanktions- och vetorätt, nämligen dels folkets; utövad vid folkomröstningen, dels och konungens. En dylik dubbelform av vetorätten förekommer även i Australien, men är eljest okänd i de stater, som hittills praktiserat författningsreferendum. Såsom förut framhållits, utgick man även i flertalet av de förslag att införa folkomröstningsinstitutet, vilka framlagts i norska stortinget, därifrån, att om folket utövat sin sanktionsrätt vid folkomröstning beträffande en lag, borde konungens vetorätt icke vara tillämplig.

I det år 1914 framlagda högerförslaget om författningsreferendum hade uppställts fordran på kvalificerad majoritet för *antagande* av ett till folkomröstning framlagt författningsförslag såsom en garanti mot ett förhastat genomdrivande av radikala reformer. Denna fordran har visserligen enligt ovan meddelade bestämmelser *formellt* uppgivits, i det att enkel majoritet av de röstande är tillräcklig för antagande av ett förslag, men *faktiskt* verkar stadgan det, att de ja-röstande måste uppgå till minst 45 % av alla röstberättigade, i samma riktning som en bestämmelse om kvalificerad majoritet. Så snart deltagandet vid en folkomröstning understiger 90 % av de röstberättigade, vilket så gott som alltid torde komma att bli fallet, är det faktiskt ej längre tillräckligt med enkel majoritet av de röstande för antagande av ett förslag, utan fordras en på visst sätt kvalificerad majoritet, vilken stiger ju mera deltagandet sjunker under ovannämnda procenttal¹.

Det i Danmark nu gällande systemet för författningsändring påminner i åtskilliga avseenden om ett system, som tillämpas i ett flertal av de amerikanska delstaterna vid beslut om »amendments» till författningarna (vid partialrevisioner, ej vid totalrevision), nämligen beslut av tvenne legislaturer under två på varandra följande olika valperioder med därpå följande folkomröstning². Det dan-

¹ Vid folkomröstningen den 6 sept. 1920 angående ändring av författningen med anledning av Sönderjyllands inkorporering i danska riket deltog endast 49,6 % av de röstberättigade. Då 45 % av de röstberättigade måste rösta ja, erfordrades alltså vid detta tillfälle, att mer än $\frac{3}{10}$ av de röstande röstade ja, för att förslaget skulle bli antaget (förslaget antogs, alldenstund 47,5 % av de röstberättigade röstade ja och endast 2,1 % nej). Se sid. 219.

² Se min avhandling om olika former av referendum sid. 127, 142, även sid. 122—123. — Det amerikanska författningsreferendum har sina rötter långt

ska systemet är emellertid ännu mera invecklat än det amerikanska, emedan man i Danmark icke inväntar de ordinarie nyvalen, såsom i Amerika, utan företager en särskild upplösning av riksdagens båda kamrar i och för författningsändringen, med därpå följande nya val. Redan genom dessa nya val har man sålunda i Danmark, ehuru i mera indirekt form, gjort en vädjan till folket rörande den fråga, varom sedan genom folkomröstningen en mera direkt vädjan till folket göres. Proceduren är sålunda ganska tungrodd och torde behöva förenklas.

Enligt bestämmelse i grundlagen skall förfarandet vid folkomröstningarna närmare regleras genom lag. En dylik lag antogs först i juni 1920 och gälla enligt densamma följande regler för folkomröstningen: dagen för folkomröstningen fastställas av inrikesministern genom offentlig kungörelse; minst 8 dagar därförut bör det förslag, varom omröstning skall ske, hava offentliggjorts. Vid omröstningen äro alla berättigade att deltaga, som på den dag omröstningen äger rum uppnått den för valrätt till folketinget i gällande grundlag fastställda ålder¹, dock kan ingen utöva rösträtt, som ej är upptagen på vallistorna till folketinget (eller vissa år på vallistorna vid valmansvalen till landstinget). Folkomröstningen försiggår skriftligt, verkställs inom samma omröstningsområden som folketingsvalen och ledes av samma valnämnder som berörda val. Röstsedlar och -kuvert tillhandahållas de röstande av valnämnderna. På varje röstsedel skola orden »ja» och »nej»-vara tryckta över varandra, skilda genom ett vågrätt streck. Rösträtt utövas personligen. Tillvägagångssättet vid rösternas avlämnande är detsamma som vid folketingsval. Slutresultatet av folkomröstningen för hela landet kungöres av inrikesministern.

C) *Folkomröstningen angående de dansk-västindiska öarnas försäljning år 1916*². Den första folkomröstningen i Danmark, angående försäljningen av de dansk-västindiska öarna, ägde rum i dec. 1916, men ej på grund av någon bestämmelse i författningen, utan på grund av bestämmelse i en av konung och riksdag antagen lag. Enligt denna lag skulle den mellan danska och amerikanska regeringarna den 4. aug. 1916 avslutade konventionen angående överlåtelse till Förenta Staterna av ifrågavarande öar framläggas till folkomröstning i Danmark. Att denna omröstning beslöts, var resultatet av en kompromiss mellan de olika partierna, vari-

tillbaka i den amerikanska statsutvecklingen. Det återgår i själva verket till den gamla föreställningen, att staten uppkommit genom ett kontrakt eller frivilligt fördrag mellan individerna (Rousseaus »Contrat social»), varför folket även i fortsättningen borde äga bestämmanderätt i fråga om grundlagen, i vilken detta fördrag innehölls, och därför direkt medverka vid utövande av den grundlagsstiftande makten.

¹ Valrätt till folketinget tillkommer numera varje man och kvinna, som fyllt 25 år.

² Jfr BRUSEWITZ, a. a. sid. 35 f.

genom nya val till folketinget undvekos. Den år 1915 antagna nya grundlagens ikraftträdande hade tillsvidare uppskjutits under kris-tiden, varför riksdagen år 1916 ännu var sammansatt genom val enligt äldre bestämmelser. Härav begagnade sig oppositionen mot den radikala regeringen och yrkade, att försäljningen av öarna borde uppskjutas eller att beslutet därom åtminstone borde fattas av en riksdag, vald enligt den nya grundlagens bestämmelser. För att undvika nya val föreslog då regeringen, att folkomröstning i stället skulle anordnas rörande konventionen, varvid de liberalare röst-rättsbestämmelser, som skulle gälla vid nyvalen, kunde tillämpas. Detta blev även riksdagens beslut.

Vid folkomröstningen skulle alla män och kvinnor, som voro upptagna i vallängderna till folketinget år 1915 och som på omröstningsdagen fyllt 29 år vara berättigade att deltaga. Beträffande omröstningens giltighet var föreskrivet, att om minst hälften av de röstande röstade *emot* överenskommelsen med Förenta Staterna, densamma skulle anses hava förfallit, i det att danska regeringen då skulle meddela den amerikanska regeringen, att konventionen icke kunde ratificeras. I annat fall skulle det bero på riksdagens fria avgörande, att, sedan folkomröstningen ägt rum, fatta beslut rörande konventionen i fråga. I förra fallet skulle tydligen folkomröstningen vara definitivt *förbindande*, i senare fallet skulle den endast få en *konsultativ* karaktär, emedan riksdagen vid sitt beslut skulle äga rätt att förkasta överenskommelsen, även om densamma antagits av folket. Märkvärdigt nog framkommo icke under riksdagsdebatterna angående denna fråga några betänkligheter rörande grundlagsenligheten av ett dylikt förfarande, vare sig i ena eller andra avseendet¹. Resultatet av folkomröstningen, vilken ägde rum den 14 dec. 1916, blev, att konventionen angående öarnas försäljning bifölls med 283,670 ja-röster mot 158,157 nej-röster. Deltagandet vid folkomröstningen var synnerligen ringa, i det att endast 37 % av de röstberättigade avgåvo sina röster; 23 % av de röstberättigade röstade ja och 14 % nej. I överensstämmelse med folkomröstningens utslag fattade därpå riksdagen efter fritt avgörande sitt definitiva beslut om konventionens godkännande, varefter öarna överlätos till Förenta Staterna².

D) *Folkomröstningarna år 1920.* Under februari och mars 1920 ägde två folkomröstningar rum, vilka, ehuru de ej företogos inom Danmarks dåvarande territorium, dock voro av största intresse

¹ BRUSEWITZ, a. a. sid. 40.

² Av intresse är att omnämna, att redan år 1868 ägde en folkomröstning rum rörande samma fråga, men då ej i Danmark utan på själva öarna, varvid öarnas röstande befolkning med övervägande majoritet uttalade sig för anslutning till Förenta Staterna. En föreslagen konvention härom mellan danska och amerikanska regeringarna blev emellertid icke godkänd av amerikanska senaten och gick därför om intet.

för Danmark, nämligen folkomröstningarna i Slesvig¹. Enligt bestämmelse i fredstraktaten i Versailles den 28/6 1919, vilken trädde i kraft i januari 1920, skulle gränsen mellan Tyskland och Danmark inom ifrågakvarande område fastställas genom folkomröstning. Som bekant hade en dylik omröstning ställts i utsikt redan år 1866 genom bestämmelse i art. V i fredstraktaten i Prag, men denna omröstning hade sedermera icke kommit till utförande, sedan Preussen och Österrike något senare kommit överens om att annullera bestämmelsen i fråga. Under kontroll av en internationell kommission, bestående av fem ledamöter, av vilka en tillsattes av svenska och en av norska regeringen, ägde folkomröstning år 1920 rum inom två olika zoner av det omtvistade området. Inom den nordliga zonen, omfattande det egentliga Nord-Slesvig (intill en linje norr om Flensburg, men söder om ön Als och staden Tönder), fastställdes resultatet av folkomröstningen på en gång för området i dess helhet, men inom den sydliga zonen, omfattande staden Flensburg och större delen av Mellan-Slesvig, *kommunvis*. Röstberättigade voro alla personer, som vid fredsfördragets ikraftträdande fyllt 20 år och antingen voro födda inom omröstningszonen eller därstädes bosatta sedan en tidpunkt före den 1 jan. 1900 eller voro därifrån utvisade av de tyska myndigheterna efter att ha bott där före nyssnämnda tidpunkt. Folkomröstningen inom den nordliga zonen ägde rum den 10 februari 1920 och utföll så, att 75,431 röster avgåvos till förmån för Danmark, men endast 25,329 till förmån för Tyskland. Då av de avgivna rösterna sålunda omkring $\frac{3}{4}$ voro för Danmark, återfick detta land berörda område, utgörande större delen av det 1864 förlorade Sönderjylland. Folkomröstningen inom den sydliga zonen ägde rum den 14 mars 1920 och utföll avgjort till förmån för Tyskland, i det att endast inom några få kommuner majoriteten röstade danskt, inom alla övriga kommuner däremot tyskt. I staden Flensburg stodo cirka 27,000 tyska röster mot ca 9,000 danska. Inom hela zonen avgåvos omkring 51,700 röster för Tyskland, men endast 12,800 för Danmark. Resultatet blev, att Tyskland fick behålla staden Flensburg och Mellan-Slesvig.

Sedan folkomröstningarna ägt rum, fastställdes gränsen mellan Tyskland och Danmark, varpå suveräniteten över de sönderjylländska landsdelarna övergick till Danmark. Den 9 juli 1920 stadfäste danske konungen en av danska riksdagen antagen lag om inkorporering av de nyförvärvade landsdelarna i danska riksområdet.

Folkomröstningen var i detta fall för Slesvigs befolkning ett medel att hävda dess självbestämmanderätt i fråga om statlig samhörighet. Folkomröstningar av dylikt slag — för att fastställa ett områdes statliga samhörighet eller en stats territoriella gränser — hava under senare år blivit ganska vanliga bl. a. till följd av freds-

¹ Jfr »Bekendtgørelser fra den internationale kommission for Slesvig» Flensburg 1920 (på danska och tyska).

traktaternas bestämmelser efter världskrigets avslutande, men de hava även tidigare då och då förekommit¹. Den första folkomröstningen i Norge vid unionens upplösning år 1905 var även av liknande slag, ehuru det här gällde frågan, huruvida Norge skulle fortfarande vara förenat med Sverige eller icke.

Den första folkomröstningen i Danmark, i kraft av grundlagens bestämmelse om författningsreferendum, ägde rum den 6 sept. 1920 och gällde de författningsändringar, som vidtagits med anledning av de sönderjylländska landsdelarnas inkorporering i danska riket. I omröstningen deltog 640,759 personer, utgörande endast 49,6% av samtliga röstberättigade. Till jämförelse kan meddelas, att vid föregående folketingsval deltog år 1918 75% av de röstberättigade, i april 1920 80% och i juli s. å. likaledes 75% av de röstberättigade. Deltagandet var sålunda betydligt mindre livligt vid folkomröstningen än vid valen i fråga. Emellertid uppnåddes och överskreds det för författningsändringars antagande föreskrivna procenttalet ja-röster av hela antalet röstberättigade (= 45%), i det att 47,5% av nämnda antal röstade ja. Författningsförslaget blev sålunda av folket sanktionerat.

Otto Grönlund.

Den nya valmetoden i praktiken.

Genom lagen av den 17 juni 1921 (Sv. Förf. saml. n:r 316), vilken trädde i kraft den 1 juli samma år, genomfördes viktiga förändringar i vallagen. För andrakammarvalen blev sålunda en ny valkretsindelning (28 valkretsar i st. f. förut 56) gällande och ett nytt förfaringsätt vid sammanräkningen av de avgivna rösterna. För förstakammarvalen — för vilka jämväl ny valkretsindelning införts — föreskrevs samma uträkningsprocedur, varjämte genom valsedlarnas utformning möjlighet bereddes till s. k. »personliga ersättningsval». I september 1921 tillämpades för första gången dessa nyheter, samtidigt som den beslutade utomordentliga rösträttsutvidgningen trädde i funktion. Efter valförrättningarnas avslutande insände länsstyrelserna till proportionsvalssakkunniga — vilkas förslag lågo till grund för ovan berörda valtekniska reformer — efter uppjord P. M. lämnade upplysningar beträffande andrakam-

¹ En översikt av dylika folkomröstningar och de s. k. plebisciten före världskriget gives i en för ej länge sedan på uppdrag av engelska utrikesdepartement utgiven bok »*Plebiscite and referendum*», London 1920 (»Handbooks prepared under the direction of the historical section of the foreign office», n:r 159). Samma ämne har även nyligen fått en ingående behandling i ett amerikanskt arbete: »*A monograph on plebiscites*» av SARAH WAMBOUGH, New York 1920 (»Publications of the Carnegie endowment for international peace»). Sistnämnda arbete meddelar dels på originalspråket, dels ock i engelsk översättning, om så erfordras, ett uttryck av de officiella dokument, som ha avseende på folkomröstningarna ifråga.

marvalen ävensom material och handlingar rörande dem. Resultatet av deras bearbetande föreligger nu i en publikation införd i serien »Statens offentliga utredningar» (1922: 1) och betitlad »Några iakttagelser från 1921 års riksdagsmannaval». Dess författare är medlemmen av nyssnämnda sakkunnigberedning, den framstående experten i valteknik, majoren ERNST v. HEIDENSTAM. Framställningen förklarar sig hava till ändamål att redogöra för vad i *valtekniskt* hänseende kan vara att beakta vid de ifrågavarande valen; någon valstatistik i vanlig mening avser den däremot icke att vara. Dess innehåll är av intresse jämväl med hänsyn till förestående kommunala val, enär som bekant den sammanräkningsmetod för val till andra kammaren, som antogs 1921, numera, enligt lagarna den 9 juni 1922 (Sv. förf.-saml. nr 240—243) gäller även vid val till landsting, stadsfullmäktige och kommunalfullmäktige.

Förf. har disponerat sina iakttagelser på sådant sätt, att han först till behandling upptager frågan om väljarnas förhållande till den nya valmetoden för att sedan undersöka valförrättarnas erfarenheter av det nya sammanräknings sättet och därefter övergå till en granskning av de företagna reformernas verkningar med avseende på valresultatet; härtill fogas några anmärkningar rörande valedelsförsändelserna och den nya valdistriktsindelningen.

Vad då först angår frågan huru valmännen rett sig med tillämpningen av de nya bestämmelserna, synas dessa icke hava vållat några som hälst formella svårigheter. Det framgår bl. a. därav, att kassationsprocenten å valedlar avgivna vid senaste andrakammarvalet var densamma som vid närmast föregående val och avsevärt mindre än vid 1917 års val, ett resultat, anmärker förf., som med hänsyn till den överväldigande massan nya väljare väl måste sägas mer än uppfylla alla rimliga fordringar. Självva huvudnyheten i valmetoden, den absoluta rangordningen, ansluter sig ju också noga till det föreställningssätt med hänsyn till valedels verkan, som även förut behärskat väljarna, och innebär sålunda ingen som hälst brytning med hittills rådande uppfattning, utan tvärtom. En annan sak är, huruvida väljarna i övrigt uppgjort sin valedel med den planmässighet och den omtanke, som erfordras för att sedeln verkligen skall få någon betydelse. I det avseendet giver det inkomna sedelmaterialet upplysningar av intresse.

Ser man först till, huru det förhåller sig med sammanhålningen inom partierna, alltså i vad mån väljarna pålagt sig den självdisciplin, som är nödvändig vid allt kollektivt arbete, om man vill uppnå ett resultat, så framgår, att valakten i avsevärd grad fullgjorts på ett från den omnämnda synpunkten tillfredsställande sätt. Förf. har för varje valkrets antecknat det antal partier, som vid valen sistlidna år fått en eller flera platser samt därpå adderat dessa tal, särskilt för vardera kammaren, varigenom totala antalet »valkretspartier», som framträtt vid vardera av de båda valen,

erhållas. För första kammaren fås 64 sådana partier, för andra kammaren 94. Det visar sig nu, att för första kammaren har inom 82,8 %, för andra kammaren inom 76,3 % av dessa partier *varje* partis *alla* platser kunnat tillsättas enligt det förenklade tillvägagångssätt, som proportionsvalssakkunniga anvisat uti den s. k. »hjälpregeln» och som ju för sin användbarhet förutsätter ett visst mått av sammanhållning, visserligen icke så stort som den gamla »rangordningsregeln» för sin tillämplighet fordrade. Såsom förf. framhåller, synas de anförda siffrorna ådagalägga en ganska god sammanhållning, samtidigt som de därjämte bevisa den stora betydelse för det praktiska räknearbetet, som den ytterst lätthanterliga hjälpregeln äger. Vid sidan av denna väljardisciplin uppvisar emellertid sedelmaterialet för andra kammaren även rikliga exempel på planlöst utfyllande av valsedlarna, i det att inom varje valkretsparti förekommer »ett fast orimligt antal olika sedeltyper». De moderata taga priset med i en valkrets 250 olika valsedelstyper, i en 210, i en 122, i en 87, i en 60 o. s. v. De frisinnaede förete resp. 117, 115, 102, 92, 69 o. s. v. Det socialdemokratiska partiet framträder i en valkrets (där partiet visserligen bestod av tre huvudgrupper, högersocialister, vänstersocialister och kommunister) med 114 skilda typer, i en annan med 56, i en med 52, i en med 47 o. s. v. En god illustration till effektlösheten av en sådan röstning erhålles från den valkrets, där största typantalet (473) förekom: *alla* partiernas *alla* platser kunde där tillsättas enligt hjälpregeln ensamt på grund av huvudtypen, samtliga de övriga rösterna voro utan verkan på personvalet. Förf. beräknar röstvärdet av en plats vid sislidna års andrakammarval till i medeltal över 7,400 och framhåller, att man icke rätt besinnar, vilken sammanhållning det sålunda vill till för att kunna ta en plats.

Såsom ett annat anmärkningsvärt drag i 1921 års valakt framhåller förf. mängden av platslösa småpartier. Vid valet avgåvos 37,300 sedlar för så svaga partibildningar, att icke en enda av dem kunde få någon plats, och dock motsvarar denna röstmängd ett värde av mera än 5 platser. Frånräknat okynnespartier återstå 8 jämförelsevis stora partier, var inom sin valkrets och med ett röstital varierande från cirka 3,200 upp till 7,100.

Som praktisk konklusion ur sin framställning av bristerna i vår valrörelse drager författaren kravet på officiella valförberedelser. Som bekant förordade 1919 års proportionsvalssakkunniga införandet av dylika och lämnade ett i detalj utarbetat förslag om officiell kandidatnominering och officiellt förbudsåtgärande. Genom införande av dylika fasta former för valförberedelserna — i likhet med förhållandena överallt annorstädes — skulle, understryker förf., det fullständiga bortkastandet av sådana röstmassor, som 1921 års val uppvisar, hava förekommit.

I avdelningen om »valförrättarna och det nya sammanräkningsättet» konstaterar förf., att själva sammanräkningen av rösterna överallt gått både fort och lätt och att ingenstades något som hälst fel blivit begånget. Ett gammalt önskemål, vars tillgodosende även under diskussionen om sistlidna års val har påyrkats, är »större snabbhet vid sammanräkningsproceduren» Det tempo, i vilket de senaste sammanräkningsförrättningarna för andrakammarvalen förlupit, giva emellertid icke anledning till någon ytterligare betoning av detta krav; valresultaten hava i det stora hela offentliggjorts lika snabbt som förut. Men tiden från valdagen till offentliggörandet av valresultatet har alltsedan det proportionella valsättets införande förnummits som en bra lång väntetid för utlösning av det politiska intresset. Förf. menar för sin del, att mycket skulle i förevarande avseende uppnås, ifall lagstiftarna beslöte sig för att såsom i andra länder låta valnämnden i varje valdistrikt omedelbart efter valets slut uttaga valsedlarna ur kuverten, räkna dem och fördela dem efter sina partibeteckningar — i och för sig en ganska enkel sak, vilken genom införande av officiella vallistor skulle ytterligare underlättas. Därmed skulle väljarnas förklarliga iver att få veta hur det gått i väsentlig mån tillfredsställas. Ifall samtidigt valsedlarna avstämpades (kuvertens stämpling kan avskaffas), såsom 1903 års proportionsvalskommitté föreslog, vore möjlighet beredd att identifiera det valdistrikt, där sedeln avlämnats, ett förhållande, som kunde bli va värde vid avgörande av besvär över val till andra kammaren; en sådan anordning blir dock onödig, ifall de företagna åtgärderna mot s. k. »masskassering» av valsedlar fortfara att hava samma radikala effekt som hittills.

Grupperingen av valsedlarna efter partibeteckning redan vid distriktsvalet skulle utom sin verkan till snabbare meddelande av valresultatets stora konturer därjämte avsevärt minska arbetet vid sammanräkningsförrättningen inför konungens befallningshavande. Vill man söka efter andra utvägar till tidsbesparing vid denna sammanräkningsförrättning, böra dessa liksom den nyss behandlade avse icke själva uträkningen, utan sedelsorteringen. Det är nämligen den senare, som än mera än förut lägger beslag på lejonparten av tiden, såsom helt naturligt är i betraktande av det genom rösträttsutvidgningen högeligen förstörade sedelmaterialet och det i lika mån ökade typantalet. Förf. uppger, att för sorteringsarbetet behövdes vid andrakammarvalen i de flesta fall 2 à 3 dagar med 20 till 30 sorteringsbiträden dagligen, medan den slutliga sammanräkningen, det egentligen nya i den nya metoden, tog 2 à 3 timmar med 2 räknande. På många håll torde emellertid för sorteringsarbetet en mycket beaktansvärd tidsbesparing kunna uppnås, påpekar förf., därigenom att man för framtiden underlåte att, såsom skett vid ett stort antal förrättningar, driva sorteringsarbetet så långt, att icke allenast de olika typerna och antalet på dem fallande valsedlar framtråda, utan jämväl huru var och en av dessa typer är

fördelad på de olika valdistrikten. Detta tidsödande arbete — förf. erinrar bl. a. om, att en valkrets f. n. innehåller i medeltal omkr. 130 valdistrikt — betecknas av förf. såsom i de flesta fall alldeles överflödigt. Partiernas storlek i de olika valdistrikten kan i regel redovisas i alla fall. Endast då två eller flera partier framgå med gemensam partibeteckning, blir den ifrågakvarande specifikationen av betydelse för partistatistiken. Förf. förmenar uppenbarligen, att det icke kan vara berättigat, att för sådana undantagsfalls skull valförrättarna skola pålägga sig ett besvär, som i de allra flesta fall icke har en betydelse, som är mödan värd. Man skulle möjligen vilja tillägga, att förefintligheten av egentliga valkarteller icke är det enda fall, då typsortering distriktsvis kan vara av intresse. Det kan också vid sina tillfällen vara av värde att lära känna styrkan distriktsvis av olika nyanser inom ett och samma parti. Frågan gäller om hänsynen till dylika möjligheter bör tillmätas en sådan vikt, att sorteringsarbetet därför förlänges med, såsom från åtskilliga håll till förf. uppgivits, minst en tredjedel. Förf. erinrar emellertid om att hela spørsmålet angående utvinnandet genom sedelsorteringen av önskvärda uppgifter bekvämast skulle kunna lösas, ifall förslaget om officiella vallistor antoges och valnämnderna erhöles i uppdrag att verkställa den första sedelsorteringen. — Det må tilläggas, att förf. jämväl i tidsbesparingssyfte anbefaller anställandet av sorteringsbiträden till största möjliga antal, varigenom, såsom framgår av uppgifterna, sorteringsarbetet kan i hög grad påskyndas.

Vid bedömandet av de valtekniska förändringarnas verkningar på valresultatet har man att taga hänsyn till dels platsfördelningen mellan partierna, dels platstillsättningen inom partierna. I förra avseendet inskränker sig 1921 års reform till en förstoring av valkretsarna, i regel medförande att varje län utgör en valkrets. Förf. ser sig emellertid f. n. (febr.) icke i stånd att lämna något uttömmande svar på frågan, i vad mån de större valkretsarna medfört en utjämning i platsfördelningen mellan rikspartierna; en avsevärd förbättring tyckes honom dock föreligga. Vad angår den alltfortfarande lagfästade d'Hondtska fördelningsregels verkan, sådan den framträder vid 1921 års riksdagsmannaval, har den blivit föremål för en kritik till förmån för den av 1919 års proportionsvalssakkunniga avvisade »valkvotsregeln». Med utgångspunkt i nämnda sakkunnigas argumentation upptager förf. till granskning ett par exempel, som av en målsman för denna kritik framhållits till belysande av den gällande metodens förmenta felutslag, nämligen valutgången i Stockholm och i Östergötland.

Det nya beräkningssättet för ordnandet av kandidatnamnen inom partierna hade ju till syfte att undanröjda dels och i främsta rummet den oefferrättlighet med hänsyn till personvalet, som inträdde, när förutsättningen för »rangordningsregels» tillämpande brast och »reduktionsregeln» trädde i funktion, dels sådana felut-

slag, som berodde på det allt för summariska sättet att beräkna röstförbrukningen. Förf. konstaterar, att de fördelar, man sålunda velat uppnå, också hava vunnits; ingenstädes hava några klagomål av det förr så vanliga slaget försports. På några sidor undersöker förf. en detalj i beräkningssättet; nämligen regeln, att alla uppkommande bråktal skola uträknas med två decimaler, varvid den sista decimalen ej får höjas. Erfarenheten från de senaste valen giver ingen anledning, fastslår han, att vilja betunga förrättningen med en större noggrannhet än den lagbestämda; icke i något enda fall skulle ett annat valresultat hava uppnåtts genom en ökning av decimalerna. Ett förslag från en av valförrättarna vid sistlidna års andrakammarval att förenkla räknearbetet genom att tillämpa den äldre metodens rangordningsregel, där så kunde ske, avböjes av förf., vad riksdagsmannavalen beträffar, under hänvisning till och ytterligare belysning av vad proportionsvals-sakkunniga i sitt (otryckta) Betänkande III i frågan yttrat. Genom ett sådant tillvägagångssätt skulle allt för många giltiga röster kunna komma att undandragas beräkning, till men för möjligheten att få en klar bild av det verkliga läget inom valkretsen. Vid de kommunala valen däremot, vid vilka icke ett dylikt behov i samma grad föreligger och där å andra sidan en lindring i den sammanräknande myndighetens arbetsbörda är ännu mera påkallad; bör ett dylikt mera summariskt tillvägagångssätt tillåtas.

Rörande valsedelförsändelser upplyser förf., att, såsom var att vänta, detta institut endast i mycket ringa utsträckning anlåtats av valmän tillhörande de kategorier yrkesmän, som därtill äro lagligen berättigade, medan däremot valsedelförsändelser för äkta makar förekommit i stor utsträckning. Förf. diskuterar därjämte ett par organisationsdetaljer i frågan.

Till sist beröres den nya valdistriktsindelningen. Dess syfte var ju att möta den tillströmning till valen, som kunde väntas följa av de nya rösträttsbestämmelserna. Vid senaste andrakammarval funnos i hela riket 3,582 valdistrikt mot 2,270 år 1917. På anförda skäl sätter förf. i fråga, huruvida lagen av den 20 maj 1921, angående rätt att låta i lagen omförmälda kommunala val fortgå 2 å 3 dagar och på olika ställen inom samma distrikt, fortfarande må anses erforderlig; särskilt genom den nu genomförda distriktsindelningen; vilken som bekant gäller även för de kommunala valen, har frågan kommit i ett annat läge än det, vari den vid tidpunkten för lagens tillkomst befann sig.

Den första folk- Det nya, i RF § 49: 2 (och RO § 1) intagna grund-
omröstningen. lagsstadgandet om referendum har fått sin första tillämpning. En lag om folkomröstning angående rusdrycksförbud har den 28 sistlidne april promulgerats och påföljande 1 maj publicerats i Sv. Förf.-Saml. under n:r 176: Lagen innehåller i huvudsak följande.

Under år 1922 skall genom sådan folkomröstning, som omförmäles i RF § 49: 2 (d. v. s. konsultativ), folkets mening inhämtas angående införande av fullständigt rusdrycksförbud. Därmed förstås i lagen »förbud mot att framställa, innehava, införa eller överlåta spritdrycker, vin, öl, pilsnerdricka, som innehåller mer än 2¹/₄ viktprocent alkohol, eller annan dryck eller vara med högre alkoholhalt än nu är sagt, med mindre det äger rum för vetenskapligt, medicinskt, farmaceutiskt, tekniskt eller industriellt ändamål». Den som önskar, att en sådan lag antages, har att rösta ja; den som ej önskar det röstar nej. — Rösträtt tillkommer envar, som är röstberättigad vid val till riksdagens andra kammare enligt gällande röstlängd, vilken skall användas även vid folkomröstningen. Varje röstande äger lika röst. — Valdistriktet vid riksdagsmannaval är omröstningsdistrikt, och valförrättaren är omröstningsförrättare. — Omröstningen skall äga rum å för hela riket gemensam sön- eller helgdag, som av konungen bestämmes, samt pågå från kl. 9 f. m. till kl. 9 e. m. med avbrott för den tid allmän gudstjänst pågår; länsstyrelsen dock obetaget att på framställning av omröstningsförrättare, magistrat eller stadsstyrelse bestämma andra förrättningsstimmar. Om dag, tid och plats för röstningen utfärdar länsstyrelsen kungörelse, som även skall upptaga omröstningspropositionen samt angiva vad-som i lagen förstås med fullständigt rusdrycksförbud. — Vid omröstningen skola begagnas ja- och nej-sedlar av vitt papper utan kännetecken, och skola sådana sedlar, lika till storlek och beskaffenhet, finnas tillgängliga vid omröstningstillfället. De kuvert, i vilka de röstande ha att inlägga sina sedlar, tillhandahållas vid omröstningsbordet. Dessa kuvert skola — för fastställandet av rösternas fördelning mellan könen — på framsidan vara försedda med en utskärning och sedeln skall inläggas så, att dess baksida täcker utskärningen. Sedan den röstande inlagt sedeln och tillslutit kuvertet, överlämnar han detsamma till ordföranden, som nedlägger det i rösturnan, sedan han förvissat sig om att rösträtt förefinnes, tillsett att anledning till anmärkning ej förekommer mot kuvertet eller den synliga delen av röstsedeln samt å denna med stämpel intryckt bokstaven M, därest den röstande är man, och bokstaven K, om den röstande är kvinna. — För rösthemlighetens bevarande är sörjt på samma sätt som vid riksdagsmannaval, och röstning utan personlig inställelse är tillåten i samma utsträckning som vid dessa. — Sammanräkning av rösterna verkställles för varje distrikt av omröstningsförrättaren, för länet av länsstyrelsen och för hela riket inför chefen för justitiedepartementet.

De båda sistnämnda sammanräkningarna grunda sig på de protokoll, som blivit av omröstningsförrättarna resp. länsstyrelserna insända, dock så att länsstyrelsen ju även har att medräkna de röstsedlar, vilka såsom röstsedelsförsändelser dit inkommit. — Besvär kunna anföras — hos K. M:t, att avgöras i regeringsrätten — över såväl omröstningsförrättningen som länsstyrelsens sammanräkning, och kunna till följd därav länsstyrelsernas resp. justitiedepartementets sammanräkningar icke äga rum förr än till grund för dessa liggande omröstnings- eller sammanräkningsförrättningar vunnit laga kraft eller besvär över dem blivit avgjorda.

En samtidigt med lagen utfärdad kungörelse (Sv. Förf.-Saml. nr 178) lämnar närmare bestämmelser angående röstsedelsförsändelser, och åtföljes av behöriga kuvertformulär.

R. M.

Det finska statsrådets organisation. De i Finlands regeringsform-av den 17 juli 1919 inrymda allmänna bestämmelserna angående det finska statsrådet ha nyligen kompletterats av vissa lagar och förordningar, varigenom det blir möjligt att mera i detalj bilda sig en föreställning om det moderna finska statsrådets organisation. De kompletterande bestämmelserna återfinnas i Lag om ministeriernas i statsrådet antal och allmänna verksamhetsområde, Lag om ärendenas handläggning i statsrådet och dess ministerier, Förordning innefattande reglemente för statsrådet, vartill kommer Förordning innefattande reglemente för justitiekanslern vid statsrådet, samtliga daterade den 30 mars 1922 (Finlands författningssamling 1922 nr 78—81).

Enligt regeringsformens § 2 skall statsrådet bestå av en statsminister och »nödigt antal ministrar». Den förre skall vid förfall för Finlands president utöva dennes åligganden. Tio ministerier skola finnas, nämligen Ministeriet för utrikesärendena, Justitieministeriet, Ministeriet för inrikesärendena, Försvarsministeriet, Finansministeriet, Undervisningsministeriet, Lantbruksministeriet, Ministeriet för kommunikationsväsendet och allmänna arbetena, Handels- och industriministeriet samt Socialministeriet. I spetsen för varje står en minister. Förutom cheferna för ministerierna kunna av republikens president till medlemmar av statsrådet kallas högst två ministrar med uppdrag att såsom biträdande chefer handlägga ärenden vid ett eller flera ministerier eller att vara ministrar utan portfölj.

Beträffande den allmänna kompetensen hos statsrådets ledamöter föreskriver regeringsformen, att de skola vara »för redbarhet och skicklighet kända infödda finska medborgare». Justitieministern samt minst en av de andra ministrarna skola vara lagfarna. De allmänna ärenden, vilka enligt regeringsformen eller annan lag äro förbehållna republikens president, avgöras av denne i

statsrådet på föredragning av den minister, till vars ämbetsområde ärendet hör.

Statsrådet äger avgöra »samtliga styrelse- och förvaltningsärenden, vilka icke i regeringsformen, annan lag eller förordning äro förbehållna republikens president eller uppdragits ministerium eller annan myndighet». De utnämningsärenden, vilka statsrådet såsom sådant äger avgöra, få icke genom förordning överföras till ministerierna i och för avgörande. Statsrådet har alltså självständig beslutanderätt i en mängd fall och framstår i detta sammanhang i viss mån som ett kollegialt verk, där ordförandeplatsen intages av statsministern eller vid förfall för honom av den främste närvarande ledamoten. Statsrådet är beslutmässigt, om minst 5 medlemmar äro närvarande. Det har sitt särskilda kansli. Föredragande uti statsrådet äro i regel referendarieråd samt äldre och yngre regeringssekreterare. De ärenden, som handläggas i statsrådet, beredas i vederbörande ministerium eller vid behov gemensamt i två eller flera ministerier. För ärendes beredande kan även tillsättas ett utskott, vars medlemmar utses av statsministern. Inom statsrådet skola alltid finnas ett finansutskott och ett utrikesutskott. Det förra består av statsministern som ordförande samt finansministern och tvenne andra ministrar som ledamöter. Till det senare höra utom stats- och utrikesministrarna tre medlemmar, vilka utses av statsministern.

Redan grundlagsutskottet framhävde på sin tid i utlåtande över regeringens proposition angående regeringsform för Finland, att formen för statsrådets organisation möjliggjorde dess utveckling till ministerstyrelse. Som ovan antyddes, överlämnas genom lag eller förordning vissa styrelse- och förvaltningsärenden till slutlig handläggning i ministerierna. Dessa ärenden avgöras antingen av vederbörande minister eller ock, på eget ansvar, av chefen för ministeriets kansli eller annan föredragande, som därtill av republikens president på framställning av statsrådet förordnas. Vilka ärenden som sålunda kunna anförtras annan person än ministeriets chef, därom stadgas i särskild förordning.

Slutligen må några ord nämnas om »justitiekanslersämbetet vid statsrådet», vilket utgör en ombildning av det gamla prokuratorämbetet vid Finlands senat. Enligt regeringsformen bör justitiekanslern, som biträdes av en justitiekanslersadjoint, vilken vid behov företräder honom, »vaka däröver, att myndigheter och tjänstemän följa lag samt fullgöra sina skyldigheter, så att icke någon må i sin lagliga rätt bliva lidande». I stort sett överensstämmer det finska justitiekanslersämbetet med motsvarande ämbete i vårt land. Dock har den finske ämbetsmannen i vissa hänseenden vidsträcktare befogenheter. Framför allt märkes hans skyldighet att, såvitt han ej av andra göromål är förhindrad, närvara vid statsrådets sammanträden. »Särskilt åligger justitiekanslern att vara tillstädes, då ärenden föredragas i statsrådet för republikens president.» Man jämföre härmed det förhållandet, att

den svenske justitiekanslern före 1840 hade säte och stämman i statsrådet, då justitieärenden där föredrogos. Den finske justitiekanslern skall vaka över att protokollen i statsrådet och dess ministerier bliva riktigt förda. Statsrådets samtliga protokoll ävensom ministeriernas manifestförteckningar, d. v. s. förteckningar över ärenden, som handläggas darsammastädes, skola enligt det för justitiekanslern utfärdade reglementet översändas till denne för granskning, protokollen inom en månad efter föredragningen och manifestförteckningarna månatligen före utgången av följande månad. Varje år avlämnar justitiekanslern såväl till presidenten som riksdagen berättelse om sina ämbetsåtgärder och iakttagelser rörande lagarnas efterlevnad.

J. E. N.

Arvodesbestämmelser för tyska riksdagens medlemmar. Då frågan om de svenska riksdagsmännens arvoden även i år varit aktuell, kan det vara av intresse att se, hur man i våra dagars tyska rike löst arvodesproblemet. För bestämmelserna i Danmark redogjordes i förra årgången av denna tidskrift (s. 49). Det är givet, att de i Tyskland rådande abnorma förhållandena återspeglas i arvodesbestämmelserna beträffande storleken av de summor, som till riksdagsmedlemmarna utanordnas.

Grundbestämmelserna återfinnas i en lag av den 10 juli 1920, kompletterad av lagen den 22 april 1922 (Reichsgesetzblatt 1920 s. 1437 och 1922: II s. 75). Medlemmar av riksdagen ha rätt till fria resor på alla tyska järnvägar under den tid, de tillhöra riksdagen, och åtta dagar därefter. Från och med den dag, som infaller före riksdagens första sammanträde, till slutet av den månad, under vilken riksdagen upplöses eller legislaturperioden utlöper, erhålla medlemmarna ett månatligt arvode av 1500 mark, vilken summa utbetalas i förskott den förste i varje månad. Bli en person ledamot av riksdagen efter dennas första sammanträde, beräknas hans arvode från dagen före hans inträde i riksdagen. Den, som avgår i förtid, erhåller arvode till slutet av den månad, under vilken han avgår. Utom ovannämnda 1,500 mark erhåller varje representant enligt lagen av den 22 april 1922 ett dyrtidstillägg av 3,500 mark månatligen (enligt en nu upphävd lag av den 30 dec. 1921 2,000 mark).

Uppstår mer än en veckas uppehåll i riksdagens plenarsammanträden och något av riksdagens utskott under denna tid är i verksamhet, erhålla dettas medlemmar, försåvitt de äro närvarande vid utskottets förhandlingar, ett dagarvode av 50 mark och i dyrtidstillägg ytterligare 100 mark, alldeles oberoende av riksdagsarvodet i övrigt.

För varje dag, som en ledamot ej deltagit i riksdagens plena, avdrages 150 mark av hans arvode (ursprungligen 50 mark). Dock äger intet avdrag rum, ifall vederbörande samma dag varit upptagen av utskottsarbete eller annan verksamhet i riksdagens intresse eller ock styrkt sig vara av sjukdom hindrad. Huruvida

den ena eller andra förfallogrunden verkligen föreligger, däröver bestämmer riksdagens president. Var och en, som ej deltagit i den inom tyska riksdagen stundom förekommande säregna form av omröstning, som går under benämningen »namentliche Abstimmung», betraktas ur arvodessynpunkt som frånvarande, även om hans närvaro samma dag blivit konstaterad enligt andra grunder.

Vidare märkas i lagen bestämmelser, hur förfaras skall, när en ledamot av riksdagen samtidigt är medlem av en annan politisk korporation och för sin verksamhet inom denna åtnjuter arvode. En viss begränsning av detta senare har man ansett nödig, då de båda korporationernas förhandlingar sammanfalla till tiden. — Ingen får vägra mottaga det honom enligt ovannämnda lagar tillkommande riksdagsmannaarvodet.

J. E. N.

II. Statistik och ekonomi.

Översikt av nyutkommen svensk nationalekonomisk litteratur 1919—1921. (Forts.)

Näringspolitiken i allmänhet och i dess olika gränar beröres givetvis i de officiella publikationerna rörande krigstidens folkhushållning (s. 148).

Den statliga spannmålsregleringens avveckling, betänkande av inom jordbruksdepartementet utsedda sakkunniga (1919; 74 s.)¹ innehåller motiveringen till förordningen av den 21 augusti 1919 angående glidande tullsatser för vissa slag av spannmål m. m. under tiden 1 juni 1920—31 maj 1922, liksom till de därmed sammanhängande förordningarna och kungörelserna angående införselmonopol å vete och råg samt mjöl och gryn därav 1 september 1919—31 augusti 1920. I förstnämnda förordning fanns dock införd en bestämmelse om maximering av tullen till den förutvarande fasta tullens belopp, kr. 3: 70 per 100 kg., vilken maximering upphävdes av 1921 års riksdag. Sedan medelpriset för utländskt vete fritt banvagn—svensk importhamn, vilket för juli—sept. 1920 noterats i kr. 63: 12, fallit till kr. 30: —, trädde tullen i kraft mot slutet av april 1921 med kr. 4: 07², men befanns på hösten samma år ineffektiv och maximerades till kr. 7: 20. Huvudorsaken till tullens felslagning var otvivelaktigt den överrika inhemska skörden, som på hösten 1921, sannolikt för lågt, beräk-

¹ Referat av betänkandet i De svenska statsmakterna och krigstidens folkhushållning 1919—1920, s. 146—150. — Förteckning över betänkanen se Berättelse om vad i rikets styrelse sig tilldragit (till varje riksdag).

² Efter principen halva skillnaden (med vissa korrekationer) mellan importvetets pris och produktionspriset för inhemskt vete, vilket för skördeåret 1920/21 beräknats till kr. 39: 54.

nades till 342,000 ton, mot en medelskörd av 243,500 ton för åren 1916—1920. Försöket med glidttullar har sålunda även denna gång endast lett till ett nytt exempel på misslyckande, vilket framgår av följande tabell:

Pris för vete, angivna per 100 kg., i medeltal under maj—dec. 1921.

	Importvete			Sv. vete
	Tull kr.	Utän tull kr.	Inkl. tull kr.	Pris ¹ kr.
Maj	5: 23	30: 03	35: 26	34: 38
Juni	6: 02	31: 94	37: 96	37: 08
Juli	3: 86	30: 23	34: 09	33: 60
Augusti	7: 18	28: 16	35: 34	30: 86
September	7: 21	27: 59	34: 80	26: 28
Oktober	7: 20	23: 07	30: 27	23: 27
November	7: 20	21: 98	29: 18	20: 75
December	7: 20	22: 12	29: 32	21: 32

Antagandet av ifrågakarande glidttullsystem framkallade under följande år även beträffande viktullarna å industrialster m. m. krav på glidande skalor efter prisnivåns variationer, eventuellt differentierade för exportländer med starkt deprecierade valutor. Ett så invecklat system har emellertid hittills befunnits orealiserbart. Tanken på glidttullsystemets utsträckning torde också numera ha övergivits och förhoppningarna allt mera koncentrerats på växande stabilitet i de olika ländernas penningvärden.

Från och med den 1 juni 1922 ha de gamla fasta spannmålstullarne före kriget åter blivit gällande (Kr. 3: 70 omalen, 6: 50 mjöl).

Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden, de hittills utgivna I—VI, utom II. *Bomullsindustriens produktionsförhållanden* av G. HAGSTRÖM (1921; IV + 279 s.), recenserar i detta häfte. Det sjunde, om differentialtullar, har förlorat aktualitet med frågans förnyade upptagande och fall år 1922.

ELI F. HECKSCHER, *Tullsystemets framtid*, föredrag vid kooperativa förbundets tjugonde kongress (1919; 34 s.), förordar en genomgripande utrensning bland våra gällande industritullar, successiv avskrivning för resten av industriskyddet, upprätthållandet av livsmedelsproduktionen i dess nuvarande omfattning² samt traktatpolitik i frihandelsvänligt syfte med anslutning till exempel av Danmark och England. Inledningsvis framhållas konsumtionens primat i folkhushållningen, exportens och importens ömsesidiga beroende av varandra o. s. v.³

¹ Enligt Sveriges allmänna lantbrukssällskaps notering för normalkvaliteten.

² Varvid glidttullar, ehuru betänkliga genom ofrånkomliga incitament till spekulationer i tullförändringarna, anges vara obetingat att föredraga framför ett spannmålsmonopol.

³ Aug.—Östergren, Vägen till ekonomisk hälsa—(1922; 248 s.) vänder sig mot

Kommersiell information, utredning och förslag avgivna av särskilda kommitterade inom k. handelsdepartementet (1921; 114 s.) redogör för den nuvarande organisationen av vårt lands kommersiella informationsväsende, liksom (i bilaga) för det kommersiella informationsväsendet i vissa främmande länder, och föreslår en systematisk reorganisation, centraliserad till handelsdepartementet, varvid Kommersiella meddelanden skulle utgivas varje vecka och erhålla mera publicistisk form. Ändringarna, som ej bero av kommerskollegium, hava icke hittills vidtagits.

Kommersiella meddelanden, vilkas utgivning fortgått med ett häfte var fjortonde dag¹, ägna särskild uppmärksamhet åt statsåtgärder inom det näringspolitiska området, även utländska sådana, för så vitt de ha betydelse för svenskt näringsliv, samt åt handeln med utlandet, tullförhållanden o. d., kommunikationer, speciellt sjöfart, industri och jordbruk med binäringar, bl. a. fiske. Månatliga marknadsberättelser (fondmarknaden, trävarumarknaden, trämassemarknaden, järnmarknaden, fraktmarknaden) göra det lätt att följa förändringarna i konjunkturerna, vilka även kunna avläsas å en månatlig s. k. konjunkturbarometer². Bland tidskriftens talrika bilagor märkas, utom konsulers och handelsattachés berättelser och månadsstatistik över handeln samt förhandsmeddelanden ur näringsstatistiken, under åren 1919—1921 redogörelserna för in- och utförseln 1917—1920. Sveriges officiella industriregister har fortsatts för Grupp III Träindustri (1919) och Grupp IV Pappers- och grafisk industri (1920)³. Preliminära redogörelser för Sveriges industriella produktion utkomma såsom bilagor. Fr. o. m. 1919 har tillkommit den årliga bilagan »Hantverksstämmor», innehållande föredrag och förhandlingar vid stämmorna. I övrigt hänvisas till tidskriftens utförliga årsregister. Genom densamma ha handelskammarnas meddelanden och övriga tryck kommit att bli av mera underordnad eller lokal betydelse.

Allmännare intresse erbjuda redogörelserna för de årliga handelskammarmötena. *11:te svenska handelskammarmötet i Malmö*, den 9 och 10 september 1919, protokoll och handlingar (1919; 98 s.)

de »vanliga frihandelsargumenten och frihandelsdoktrinerna» med adress till H.; förordar importreglering m. m. Arbetet innehåller beaktansvärda iakttagelser och reflexioner, men de äro tyvärr inströdda i ett system för penning-, löne-, handels- och jordbrukspolitik, som konstruerats efter linjer, vilka om de vore riktiga skulle nödvändiggöra grundliga korrektioner inom den nationalekonomiska vetenskapen; och vilka för att bli genomförbara skulle förutsätta en politisk diktatur för författaren och de meningsfränder som han säkerligen blott i ringa antal kunde ena om sitt program.

¹ Den femtonde och sista i varje månad; fr. o. m. 1922 den tionde och tjugofemte.

² Utförligare i »Översikten»; se s. 147 i denna årg. — Sweden, Economic Review, compiled by the swedish board of trade, edited by the swedish foreign office, som utkommit med nr 1 i mars och nr 2 i juni 1922, är en kortare självständig bearbetning av materialet till Översikten och sprides genom vår diplomatiska och konsulära representation i utlandet.

³ Det äldre registret omfattade tio grupper och utkom 1914—16.

innehåller inledningsanföranden och diskussioner över tull- och traktatpolitiken, inrättande av en statens affärsbank, näringslivets beskattning, handelsdepartementets organisation, statens kommersiella upplysningsverksamhet m. m. 12:te svenska handelskammarmötet i Stockholm den 10 och 11:te september 1920 (1921; 92 s.) upptog på samma sätt till behandling den kommunala näringsskatten, som föll vid antagandet av det kommunala skatteprovisoriet t. o. m. år 1924, men som väntas åter bli aktuell vid försöken att genomföra en definitiv kommunalskattereform före provisoriets utgång, planmässig disposition av allmänna medel, socialiseringsproblemet, sjökommunikationer på utlandet och ordnandet av exportkrediten på länder med deprecierad valuta. I de båda första ämnena antogs resolutioner mot en på intresseprincipen grundad kommunal näringsskatt¹ och för strängare sparsamhet och planmässighet vid statens och kommunernas utgifter².

SVEN HELANDER *Vår moderna handel* (1920) har tidigare recenserats³.

Utredning rörande anordnande av daglig förbindelse mellan Sverige och England, verkställd av Kungl. järnvägsstyrelsen i samarbete med tillkallade sakkunnige (1919; 297 s. + bilagda fartygsskisser) utmynnar i, att ångfärjor till Humber äro att förorda, antingen till Hull eller Immingham, att linjen kräver enkeldäckade 18-knops färjor mellan Göteborg och Humber, fyra i trafik och två i reserv, samt att förhandlingar därom böra upptagas med engelska staten. Sådana lära fortgå konfidentiellt, ehuru planen mottagits mycket kyligt på närmast intresserat engelskt håll och inom den svenska finansvärlden. Linjen skulle å svenska sidan ägas av staten och drivas av järnvägsstyrelsen.

Betänkande och förslag angående reguljär lufttrafik och åtgärder från statens sida för dess främjande, avgivet av lufttrafikkommittén (1921; 179 s. + bilagor 252 s.) behandlar en framtidsfråga, till vilken det allmänna för närvarande kan tänkas taga ställning endast genom upprättande av flygstationer vid tillänkta farleder.

Trafikfrågorna ha i övrigt under de gångna tre åren varit av framför allt statsekonomiskt intresse och framkallat en litteratur, som lämpligast beröres i samband med skattepolitiken.

Jordbrukspolitiken, som under krigsåren med så mycken energi inriktades på odlingens upprätthållande och höjande⁴, har

¹ Se Fritz H:son Brock, Objektskatterna och kommunalskattereformen i Statsvet. tidskr. 1920, s. 22 ff.

² *Beretning om det tredje skandinaviske handelsmöte i Kristiania den 13 och 14 september 1921* (1922: 153 s.) innehåller inledningsanföranden och diskussionsinlägg rörande kommunikationerna mellan de 3 nordiske land m. m.

³ Se Statsvet. tidskr. 1921, s. 285 ff.

⁴ Angående den omfattande odlingsorganisationen och de betydande anslagen till densamma 1918—1921, se De svenska statsmakterna och krigstidens folkhus-

under de senaste åren koncentrerats på de politiska striderna om krigstidsanordningarnas avveckling och tullarna. Andra spörsmål av vikt beröras sakkunnigt i *Handlingar till landbruksveckan år 1919* (1919) och följande år (resp. 9:de, 10:e och 11:te årgången) samt i *Lantmannen*, tidskrift för lantmän, vars titel anger en fusion av två tidigare tidskrifter till organ för Sveriges allmänna lantbrukssällskap fr. o. m. 1918. *Meddelanden från Kungl. lantbruksstyrelsen*, som fortsatts med numren 206—233, hava intagit (206, 217, 224). LUDV. NANNESONS *Räkenskapsresultat från svenska jordbruk*, bokföringsåren 1915—1916 (1919; 86 s.), 1916—1917 (1920; 85 s.), 1917—1918 (1920; 71 s.). Under de följande tre åren ha jordbrukets produktionskostnader blivit föremål för utvidgade beräkningar, av vilka resultaten torde framläggas i dagarna.

Betänkande rörande omorganisation av lantbruksstyrelsen m. m., vars första del avgavs 1918 (215 + 2 s.) och föranledde proposition s. å., i enlighet med vilken styrelsen fr. o. m. 1919 erhållit sin nuvarande utvidgade organisation, har 1920 följts av ny del (II. 1: 286 s.) med förslag till omorganisation av den lokala fiskeradministrationen, fiskeriundervisningens ordnande, ävensom beträffande upprättande av undersöknings- och försöksanstalter för havs- och sötvattensfiske. I ett senare icke tryckt betänkande (II, 2) hava de sakkunniga avgivit förslag till förläggning av sötvattensfiskeanstalten. Åtgärder hava av finansiella skäl måst anstå och lantbruksstyrelsen har erhållit uppdrag att begränsa planer och kostnader. — *Svensk fiskeritidskrift* har i de senaste årgångarna (XXVIII—XXX, 1919—1921) innehållit allsidiga redogörelser för förhållandena inom denna binäring till jordbruket, meddelanden om legislativa och administrativa åtgärder till fiskets främjande, nyutkommen litteratur m. m. samt uppsatser om ett ekonomiskt utnyttjande av våra fiskevatten, våra sjöars fiskavkastning m. m.

Betänkande rörande omorganisation av hushållningssällskapen, med förslag till förordning angående ändrade allmänna grunder för hushållningssällskapens organisation m. m. samt hushållningssällskapens ekonomiska ställning och anslagsbehov (1921; 175 s.) innehåller en av professor H. Juhlin-Dannfelt granskad historik över de svenska hushållningssällskapens uppkomst och utveckling samt en av honom utarbetad utredning om allmänna lantbruksföreningar i Danmark, Norge och Finland. Förslaget går ut på att göra sällskapens sammanträden till lantbruksting och således låta sällskapen till organisation och uppgifter bli sidoordnade landstingen. Sakkunniga förutsätta, att ett genomförande av den föreslagna omorganisationen skall väcka till liv ökad initiativkraft, men förutse därför också behov av väsentligt ökade statsbidrag. En särskild allmän lånefond för lanthushållningens främjande

hållning, där redogörelser finnas för övriga jordbrukspolitiska åtgärder under krigsåren samt därmed sammanhängande, nu upphörda kristidslagstiftning. De dyrbara lagerhusen och fryshusen kvarstå. Om anläggnings- och driftkostnader m. m. se proposition 142 till riksdagen 1922.

föreslås dessutom. I huvudsaklig överensstämmelse med sakkunnigas förslag hade proposition (n:r 176) förelagts innevarande års riksdag. Den grundade sig på ingående omarbetning av sakkunnigas författningsutkast, med övergivande av benämningarna lantbruksting (av lantbruksombud) för hushållningssällskapens sammanträden, men med beslutanderätten vid desamma förbehållen valda ombud och förvaltningsutskottens ledamöter, varvid $\frac{2}{3}$ majoritet skulle erfordras vid beviljande av anslag till nya ändamål och behov m. m. Val av ombud skulle ske i valkretsar, bestående av en eller flera underavdelningars områden (kontrakt, socknar). Förvaltningsutskott skulle bestå av sällskaps ordförande, v. ordf. och sekreterare, en av K. m:t utsedd samt högst 8 därtill av hushållningssällskapet bland dess ledamöter för en tid av högst fyra år valda. Röstberättigad vid årssammanträde och ledamot uti förvaltningsutskott skulle åtnjuta resekostnadsersättning och dagtraktamente, de förra för högst tre sammanträdesdagar. Bestämmelserna bleve bindande för alla hushållningssällskap såsom villkor för statsanslag. Propositionen bifölls i Andra kammaren, men avlogs av Första, enär samtidigt full utredning ansågs böra föreligga om erforderliga statsanslag. Med budgetsårets omläggning fr. o. m. 1 juli 1923 torde det emellertid befinnas tekniskt omöjligt att med beslut om omorganisation av hushållningssällskapen förena beslut om anslag budgetåret efter omorganisationen, enär en dylik lärer taga något år att bli genomförd.

För den viktiga och allt mera aktuella jordpolitiken i vårt land synes någon enhetlig plan allttjämt saknas, fränsett direktiven för den här nedanför nämnda jordkommissionen, vilka knappast längre kunna anses tidsenliga.

Jordstyckningskommissionens betänkande med Förslag till lag om delning av jord å landet m. m. (1920; XIII + 356 s. + kartbilagor) innebär fullgörandet av det uppdrag, som meddelades vid kommissionens tillsättning i juni 1919. Betänkandet meddelar i den allmänna motiveringen en kort historisk redogörelse för den svenska jorddelningslagstiftningen och en översikt över jorddelningsväsendet i Finland, Norge, Danmark och Tyskland. Efter resumé av reformbehov och reformkrav i Sverige framlägger kommissionen såsom ledande grundsatser för jordstyckningen, att fastigheter, som äro ägnade för jordbruk, icke må genom styckning spolieras med hänsyn till storlek eller ägoanordning, att en viss reaktion mot stora och medelstora gårdars styckning är önskvärd, även om småbruket behöves främjas ur sociala synpunkter, att skogsegendomar ej må styckas så, att skogens skötsel försvåras, och att dessa grundsatser böra övervakas av reorganiserade ägodelningsrätter länsvis.

Åbokommitténs betänkanden ha fortsatts med II Utredning angående rekognitionsskogarna (1919; 458 s.), som synes ha genomförts med mycken grundlighet och även lett till upplysande

resultat, och III Förslag till lag om upplåtelse genom expropriation av åborätt till vissa lägenheter å rekognitionshemman m. m. (1919; 103 s.) samt IV Utredning angående under bruk skatteköpta hemman och lägenheter (1920; VII + 370 s.)¹. Därmed ha avslutats kommitténs 1913 påbörjade arbeten i den s. k. åborättsfrågan.

Kronolägenhetskommisionens betänkande ha utkommit med två nya delar². II Betänkande med förslag till lag om besittningsrätt för obegränsad tid till kronojord och annan publik jord m. m. (1920), av vilket första delen (225 s.) innehåller själva författningsförslaget med motiv, ett bihang med allmänna grunder för tillämpningen samt ett par särskilda yttranden, bl. a. av professor Nils Wohlin, medan andra delen (519 s.) intagit historik m. m. och statistik. Såsom bilaga till betänkandet har fogats kammarrådet P. R. BERGSTRÖMS kameralhistoriska utredning *Om stadgad åborätt I* (1920; 318 s.) och II (1919; 731 s.). — III Underdånigt betänkande angående beredande av vidgad möjlighet för torpare och lägenhetsinnehavare å ecklesiastika boställen att förvärva av dem brukade jordområden (1920; 145 s.) innehåller historik och statistik rörande lägenheter å ecklesiastika boställen, även klockareboställen, samt utredning rörande vissa lägenhetsinnehavares eventuella möjligheter att inlösa under nyttjanderätt upplåtna områden i enlighet med 1918 och 1920 årens lagar om dylik inlösningsrätt. Med sikte på torp å ecklesiastika boställen framlägga sakkunniga i ett bihang motiverat Förslag till lag om besittningsrätt för obegränsad tid till kronojord och annan publik jord. — Kommissionen har därmed slutfört sitt arbete.

Jordkommissionens betänkande, I Förslag till lag med bestämmelser angående rätt att förvärva och besitta fast egendom (1921; 422 s. + karthilagor), II Statistiska utredningar angående den svenska jordens fördelning på olika slag av ägare och brukare, verkställda av Statistiska centralbyrån (1921; 496 s.), III Redogörelse för resultatet av vissa av jordkommissionen företagna enquêter i jordfrågan (1921; 470 s.) ha föregåtts av Förslag till lag om förlängning av vissa arrendeavtal (1920; 31 s.); Förslag till lag ang. inskränkning under viss tid i bolags och förenings rätt att förvärva fast egendom i södra och mellersta Sverige (1920; 153 s.) och Förslag till lag om åtgärder till upphävande av bulvanförhållandena i fråga om fastighet (1920; 30 s.), vartill Sammandrag av yttranden (1920; 72 s.). Förbudet för bolag att förvärva fast egendom utsträcktes den 20 maj 1921 jämväl till mellersta och södra Sverige, med nu förlängd giltighet till den 1 juli 1923.

Kolonisationskommitténs, vars benämning åsyftar upp-

¹ Såsom bilaga till Åbokommitténs betänkande utgavs CARL W. U. KUYLENSTIERNA Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman (1916).

² I. Betänkande med förslag rörande tillfälliga åtgärder till förebyggande att av kronan upplåtna egnahemslägenheter användas för annat ändamål än med upplåtelsen avsetts (1916).

draget att främja kolonisation å kronans marker i Norrland¹ och Dalarna, *Förslag till lag om ströängars indragande till kronan* m. m. (1920; 163 s.), som innehöll en intressant utredning rörande hela denna frågas historia och rörande avvitringsförhållandena vid dessa betydande arealer, som för hela lappmarken uppgå till 135,000 hektar, har redan den 22 juni 1921 upphöjts till lag. Flertalet av de å kronans marker belägna ströängarna skola sålunda inlösas. Vederlaget utgår på så sätt, att kronan bekostar uppodling av motsvarande område vid hemmansägarens gård. Odlingarna utföras av ägarna själva å av dem anvisad plats och ersättas, utom mindre förskott, efter fullbordandet. Jordbruket torde med denna kloka lösning gagnas, på samma gång som hindren för avdikningar m. m. undanröjas.

Utredning och förslag rörande närmare bestämmelser för den med statens egnahemslånerörelse förbundna livförsäkringen, av sakkunnige, tillkallade utav chefen för Kungl. jordbruksdepartementet (1920; 96 s.) ansluter sig till kungörelsen den 27 juni 1919 angående allmänna villkor och bestämmelser för statens egnahemslånerörelse, 26 §, och motiverar den ordning för ifrågavarande livförsäkring, som funnits påkallad bl. a. av att den på grund av sitt syfte står nära den s. k. socialförsäkringen. Kungörelse med bestämmelser i enlighet med sakkunnigas förslag utfärdades den 30 juni 1920².

Elektrifieringskommittén, som tillkallades i jordbruksdepartementet på eftersommaren 1917 för att skyndsamt verkställa utredning och inkomma med förslag till att genom statens försorg få till stånd en så allmän elektrifiering av landsbygden som omständigheterna kunde medgiva, publicerar sina utredningar på tre serier A, B och C, av vilka den första behandlar Sveriges krafttillgångar och kraftbehov efter olika kraftdistrikt, den andra s. k. länsutredningar och den tredje specialutredningar. *Utredning angående de allmänna förutsättningarna i avseende på krafttillgångar, kraftbehov och kraftöverföring för elektrifieringen av kraftdistriktet »Sydsvenska-Hemsjö»* (Serien A: 1) samt *angående den hittillsvarande elektrifieringen av Malmöhus läns landsbygd och de åtgärder, som böra vidtagas för befrämjande av elektrifieringens utveckling* (Serien B: I) i ett häfte (1920; 42 s. + kartbilagor) har s. å. och under 1921 följts av specialutredningar rörande lämpligaste spänning m. m. (Serie C: II—IV).

Betänkande angående verkningarna av lagstiftningen till förekommande av vanhävd å viss jord i Norrland och Dalarna (1921; 339 s.) synes ge vid handen, att ifrågavarande lagstiftning (från

¹ I enlighet med gällande författningar rörande upplåtande av skogstorp och odlingslägenheter å kronoparker och kronoöverlopsmarker i de sex norra länen voro vid 1921 års början upplåtna 1,973, av vilka 1,404 på 50-årigt och de övriga på 20-årigt arrende. Upplåtandet tog större omfattning än förut under 1921.

² Svensk förf.-saml. 1920, nr 509.

åren 1905—1909) bidragit att i väsentlig grad avhjälpa de missförhållanden, mot vilka den var riktad, dels genom att förhindra fortsatta jordförvärv för trävarubolagen på bondeståndets bekostnad (den norrländska s. k. förbudslagen av den 4 maj 1906), dels genom att bereda bolagsarrendatorerna en självständigare och mera tryggad ställning till befordrande av deras energi och intresse såsom brukare och nyodlare (norrländska arrendelagen 1909). Huvudprinciperna för denna lagstiftning torde därför förbli orubbade och lagarna bibehållna med lämpliga ändringar, bl. a. vidgning av giltighetsområdet.

Skogslagstiftningskommitténs betänkande, I (1919; VIII + 636 s.), II (1920; 338 s.), åsyftar en effektiv återväxtlag i förening med strängare bestämmelser om skyddsskogar samt förbud mot skövling av ungskog och förenar sålunda de båda principer, som följts och utvecklats uti tidigare svensk lagstiftning. Kommitténs ordförandes, landshövding Husbergs reservation, som fyller större delen av andra bandet, avser ett enhetligt lagförslag för alla de skogar; lagstiftningen avser. Kommitterade för skogsvårdsstyrelserna, vilkas uppgifter bibehållas och utvidgas i kommittéförslaget, ha under landshövding Hederstiernas ordförandeskap utarbetat ett *Betänkande över skogslagstiftningskommitténs lagförslag* (1920; 47 s.), i vilket krävs skärpt förbud beträffande enskilda skogar mot all avverkning, som »strider mot grunderna för god skogsvård». Förslagen behandlades utförligt vid Svenska skogsvårdsföreningens årsmöte i mars 1920.

Skogsvårdsföreningens tidskrift har med de senaste årgångarna (XVII—XIX, 1919—1921) hävdad sin ställning såsom centralorganet för skogsvetenskap och skogsvård. Uppsatser ha influtit om skogslagstiftningens mål och möjligheter, organen och sättet för skogslagarnas handhavande, skattelagstiftningens skogspolitiska betydelse, lämpligaste beskattningsformen för skogsbruket från skogsvårdssynpunkt, arrendelagstiftningen för skogsbygdens småbruk m. m.

Skogen, populär tidskrift, utgiven av Svenska skogsvårdsföreningen, har likaledes i senaste årgångar (VI—VIII) utom biologiska och tekniska bidrag innehållit talrika uppsatser i skogspolitik, skogshistoria och statistik, t. ex. rörande tillämpningen och verkningarna av 1918 års provisoriska skogslag till förekommande av skövling av skog å fastighet i enskild ägo, skogsarbetarnes löneförhållanden under krigsåren, lagarna om härbärgen för skogs- och flottningensarbetare (av år 1919).

Industripolitikens framtidsprogram skisseras i det föredrag, som professor GUNNAR ANDERSSON höll vid Sveriges industriförbunds tioårsmöte den 20 april 1920 över den svenska industriens ställning i världproduktionen (se titeln nedan). Vår ställning på virkesmarknaden i världen, med våra avsevärda sparade virkesförråd, våra billiga virkestransportleder, vårt gynnsamma

geografiska läge och vår dugliga skogsmannakår, är löftesrik; vårt lands så gott som ensam innehav av all högprocentig malm, som finnes inom rimliga avstånd från världens största industriområde, och som därför ger oss ett värdefullt handelspolitiskt bytesmedel¹; våra krafttillgångar i vattenfallen och vår begåvade befolkning, allt synes ge de bästa förutsättningar för en växande industriell expansion. Stödjandet och uppammandet av en möjligast stor och omfattande exportindustri måste även bli ett huvudintresse för det socialdemokratiska arbetarpartiet, vars tyngdpunkt ligger hos industriarbetare, vilkas solidaritet med industrien blott behöver organiseras.

Sveriges industriförbund 1910—1920, Minnesskrift utgiven med anledning av förbundets tioåriga tillvaro (1920; 182 s.) innehåller bl. a. en kort historik (s. 41—56) över förbundets tillkomst och tio första verksamhetsår (1910—1914 samt under krigsåren 1914—1918 och fredskrisen 1919—1920), jämte minnesrunor (s. 57—70) över avlidna styrelseledamöter, bl. a. över initiativtagaren till förbundet, disponenten E. J. Ljunghberg vid Stora Kopparberg. Det vackert utstyrda bokverkets sista avdelning utgöres av en rad uttalanden om »Industriella spörsmål och krav» av ledande svenska industrimän; däribland observeras ett uttalande av Marcus Wallenberg om »Industrien och bankerna» (s. 91—94). — *Publikationer utgivna av Sveriges industriförbund*, hava fortsatts under åren 1919—1921, avdelningen »Diverse publikationer» med (15) ANDERSSON-TESCH, HJ., *Forskning och industri i Nordamerikas förenta stater* (1919), (16) RABENIUS, L., *Huvuddragen av den s. k. ekonomiska demokratin* (1920), (17) ANDERSSON, GUNNAR, *Den svenska industriens ställning i världsproduktionen* (1920; 23 s.), (18) RABENIUS, L., *Några betydelsefullare spörsmål inom den s. k. ekonomiska demokratin* (1920), (19) LEITCH, J., *Samförstånd mellan kapital och arbete*, Huru man i Amerika behandlat spörsmålen om industriell demokrati (1921; VIII + 209 s.; övers. av författarens arbete »Man to man»); avdelningen »Organisation» med (14) *Standardisering inom svensk industri*, förhandlingar vid Sveriges industriförbunds diskussionsmöte den 9 april 1919 (1919; 88 s.), (15) GRULL, W., *Fabriksorganisation* (1920; 182 s.); avdelningen »Småskrifter» med bl. a. (17) STAHRÉ, M., *Intressekontorets organisation* (1919; 141 s.), (18) USSING, C., *De kollektiva avtalens framtid* (1920; 31 s.).

Svenska vattenkraftsföreningens publikationer hava under åren 1919—1921 fortsatts med numren 105—134, bland vilka märkas (106) S. LÜBECK, *Norrlands industriella utveckling och kommunikationer* (1919; 15 s. + 1 karta; särtryck ur tidskriften *Det Nya Sverige*), (107) N. GÄRDE, *Grunddragen av den nya vattenlagen* (1919), (109) IVAR OLSSON, *Tillverkning av valsjärn i Sverige* (1919; 37 s.; särtr. ur *Teknisk tidskr.*), (110) I.

¹ Se även professor ARVID JOHANSSONS uppsats om Sveriges järnhantering efter världskriget i tidskriften *Det Nya Sverige* 1920 s. 100—113.

ÖFVERHOLM, Elektrifieringen av Sveriges statsbanor (1919; 51 s. + 4 pl.; särtr. ur Teknisk tidskr.), (122) K. W. PALMÆR, Den elektrokemiska industrien vid Trollhättan (1920; 34 s.), (123) CARL KLEMAN, Vattenkraftsutbyggnaderna i Sverige under år 1919 (1920; 24 s.), (130) Svenska vattenkraftsföreningens tolfte ordinarie årsmötes protokoll (1921; innehållande föredrag m. m.), (132) JOHN HEDIN, Statens vattenfallsverks ekonomi (1921), (133) SVEN PERS, Vattenkraftsbyggnaderna i Sverige under år 1920 (1921).

Utredning angående kolvedtillgången i Norrland och Dalarna m. m., verkställd av malmkommissionen och Järnkontoret (1919; XVII + 216 s. + kartbilaga) avser den näst malmtillgången viktigaste förutsättningen för uppkomst och utveckling av järntillverkning i Norrbotten, nämligen tillgången på bränsle, varvid endast träkol torde ifrågakomma för tillgodogörande av de fosforrena malmerna. På grund av de växande svårigheterna att täcka den mellansvenska järnhanteringens träkolsbehov hade Järnkontoret redan igångsatt utredning rörande möjligheterna för utvidgning av rayonen för träkolsanskaffningen till nämnda järnverk ur hänsyn till skogs- och transportförhållanden. Resultatet publiceras av malmkommissionen, som därjämte själv låtit utföra en undersökning av virkestillgången för träkolning inom övre Norrland. Till sammans ger sålunda häftet en överskådlig framställning av kolvedstillgången, som för de närmaste 30 åren beräknas medge c:a 1,4 mill. läster till bergslagen och 200,000 läster till blivande järnverksanläggningar inom Norrbottens län. Förutsättningar för malmförädling, för så vitt den beror av dylikt bränsle, finnas sålunda inom Norrbotten.

Utredning rörande möjligheterna för en inhemsk tillverkning av mineraloljor och svavel m. m. ur den i olika trakter av Sverige förekommande alunskiffern (1919; 333 s.) innehåller redogörelser för mineraloljeindustriens uppkomst och utveckling i främmande länder, mineraloljornas betydelse för Sverige, vars årsimport av dylika stegrats från $\frac{1}{2}$ till c:a 150 mill. kg. 1864—1915, Sveriges oljeförande skiffrar, vilka beräknats utgöra 5,26 milliarder ton, försöken att utvinna oljor ur svenska skifferlager, utvinningsteknik m. m. Utförliga räntabilitetsberäkningar synas emellertid giva vid handen, att någon art av statssubvention kräves för utvecklingen av en inhemsk skifferoljeindustri, vid vilken biprodukter, bl. a. svavel, bli av stor betydelse.

Betänkande med förslag till statsåtgärder för främjande av en ökad produktion och användning av torvbränsle, avgivet av 1916 års torvkommitté (1921; I, 345 s., II, bilagor och litteraturförteckning, 199 s.) redogör för Sveriges torvtillgångar, metoder och kostnader för tillverkning av torvbränsle, hittillsvarande tillverkning (statistik) och torvfrågans tidigare behandling i vårt land och i främmande länder samt innehåller förslag till inrättande av ett statens bränsleinstitut och en torvskola, ökning av torvlånefonden m. m. Sakkunniga hemställa om utredning, huruvida icke gällande

expropriationsbestämmelser böra utvidgas för att möjliggöra expropriation av brännrotv mossar eller mossdelar i och för bränsleframställning till förmån för statliga, kommunala eller eljest allmännyttiga ändamål.

Den industriella eller ekonomiska demokratin, som i termens moderna bemärkelse betecknar det med den allmänna rösträttens genomförande politiskt förverkligade parlamentariska systemets överförande till företagen inom storindustrin för beredande åt arbetarna av andel i driftsledningen genom rådgivande eller eventuellt beslutande representantskap, behandlas i icke mindre än tre av de publikationer, som utgivits från Industriförbundet.¹ I den första av dem skildrar RABENIUS inledningsvis den ryska driftsrådsinstitutionen och därefter innebörden av de tyska och österrikiska lagarna samt det norska lagförslaget om driftsråd av år 1919. Därpå följer en kort redogörelse för Whitley-kommitténs i England förslag av år 1917 och för den i samma land uppträdande gille-socialismen efter det numerar i svensk översättning föreliggande arbetet G. D. H. COLE *Industriell självstyrelse* (1921; 262 s.). Utförligare behandlas de i Förenta staterna praktiserade tre systemen; 1) Rockefeller-systemet med representantskap, valda bland 21-åriga arbetare med minst 12 månaders anställning, för handläggning utskottsvis av frågor om löner, anställning och arbetsförhållanden, bostads- och hushållsfrågor, säkerhetsåtgärder och arbetarskydd, arbetsmetoder och arbetskonomi, yrkesskolor, idrott och förströelser; 2) senatsystemet med ordföranden i bolagets styrelse som president, en senat av arbetscheferna, och en kongress av 24 personer, hälften utsedda av presidenten och hälften av arbetarna; 3) konferenssystemet, allmänast antaget, med rådgivande representantskap för arbetarna, huvudsakligen för förhandlingar, utan inflytande på antagning av arbetare, lönesatsers bestämmande eller införande av bättre arbetsmetoder. I den andra skriften berör Rabenius särskilt frågorna om driftsrådens medverkan vid antagande och avskedande av arbetare och förmån, vid införande av nya arbetsmetoder, därvid han närmast hänför sig till det norska lagförslaget av år 1919². En kortare diskussion återgives (s. 31—45). I båda skrifterna varnar Rabenius för det bestickande i tanken på industriell demokrati, vars syfte att åstadkomma bättre samförstånd mellan arbetsgivare och arbetare till möjliggörande av mera ostörd och alltmer stegrad produktion möjligen kan vinnas genom kollektivavtalens utbyggande. Den tredje skriften, en översättning av en amerikansk författares arbete (1919), rekommenderar med hänvisning till amerikanska förhållanden en industriell demokrati, varmed förstås »organiserandet av vilken fabrik eller

¹ Se s. 238.

² Den 22 juli 1920 antogs i Norge en provisorisk lag om arbetarutskott i industriella företag. Se Soc. meddel. 1920, s. 917 ff.

annan affärsinrättning som hälst som en liten demokratisk stat med en representativ styrelse, som har både sina lagstiftande och verkställande organ.» Regeringen består av bolagets ledande tjänstemän med bolagsdirektören som chef, tillsatta av bolagsstämman (aktieägarna). Senaten omfattar alla andra tjänstemän och förmännen. Representantkammaren väljes av hela arbetsstyrkan genom sluten omröstning.

Socialiseringsfrågan behandlades i installationsföreläsning den 17 september 1921 av den nytillträdande professorn i nationalekonomi och finansrätt vid universitetet i Uppsala. Föreläsningen har utkommit från trycket under titeln FRITZ H:SON BROCK *Till diskussionen om socialiseringsproblemet* (1921; 32 s.). Koncentrationen till storföretag eller koncerner under enhetlig ledning med standardisering av tillverkningarna har otvivelaktigt lett till stora nationalekonomiska besparingar och man antar, att denna utveckling skulle kunna drivas vida längre under statsregi. Detta antagande underkastar författaren till en början en kritik, som dröjer både vid trustpolitikens nackdelar och statsregins svagheter, med särskild hänsyn till denna senares brist på initiativ och kraft. Med sämre rekrytering på de ledande posterna, än den fria konkurrensen för till, skulle statsföretagen näppeligen kunna såsom sådana räkna med ökad arbetsvillighet hos arbetarna utan en strängt reglerad och kontrollerad arbetsplikt. — GUSTAV MÖLLER *Socialiseringsproblemen* (1920; 25 s.) torde vara att betrakta som uttryck för uppfattningen på ledande håll inom Sveriges socialdemokratiska arbetarparti, vars sekreterare författaren är. En partiell och successiv överföring av monopolföretag m. fl. i statens och kommunernas ägo och väl i allmänhet under deras förvaltning, med ersättning till förutvarande (aktie)ägare (med statsobligationer?) förordas, under starkt betonande av produktionens sannolika stegring vid omläggning från förvärvs- till »behovshushållning» o. s. v. — ALBERT JENSEN *Socialiseringen* (1920; 247 s.) ser i »socialiseringen icke ett överförande av produktionsmedlen och rikedomarna till samhällsegendom under vilken form som hälst» (s. 8) och ger en s. k. ungsocialistisk kritik av »den parlamentariska socialismen och de reformistiska fackföreningssträvandena» (s. 13 f.), jämväl han med betonande av ökandet av företagens produktivitet såsom syftet och förutsättningen¹. — GUSTAF F. STEFFEN *Socialiseringsfrågans förutsättningar och läge i England* (1921; 532 s. + 1 diagram) har utgivits i november 1921 med förord av socialiseringsnämnden, som tillsattes genom K. m:ts beslut i juni 1920 med uppdrag att verkställa utredning angående lämpligheten av och betingelserna för ett överförande i samhällets ägo eller

¹ En översättning från norskan utgör Arvid Hansen *Socialisering i teori och praktik* (1921; 259 s. + XI s. litteraturförteckning), som innehåller en från socialistiskt håll framkommen översikt av socialiseringstanken och dess spridning i olika länder, med kritik mot de s. k. majoritetssocialisterna.

under samhällelig kontroll av naturtillgångar och produktionsmedel, som vore för landets ekonomi och befolkningens välbefinnande av större vikt eller eljest prövades böra omhänderhavas av samhällliga organ. Steffens digra arbete inledes med en förklaring, att socialiseringsfrågan »omfattar icke blott en ekonomisk utveckling mot kollektivism, som i vissa avseenden kan spåras sedan längre tid tillbaka, utan även en mängd, delvis rätt oklara och skiljaktiga ekonomiska idéströmningar, reformförslag och åtgärder, till största delen av nyare och nyaste datum». I Sverige synes honom uppfattningen av begreppet socialisering närmast gå i den riktningen, »att äganderätten till vissa materiella produktionsmedel överföres från enskilda till samhället, samt att företagsledningen utövas av antingen stat eller kommun eller statligt övervakade ekonomiska självförvaltningsorganisationer». Arbetet förtjänar en utförligare granskning. Detsamma gäller socialiseringsnämndens andra hittills utkomna publikation, NILS KARLEBY, Socialiseringsfrågans läge och förutsättningar i Danmark (1921; 211 s.).

Trustlagstiftningskommitténs betänkande (1921; VIII + 270 s.), med bilagor, bl. a. (1) A. LJUNGGREN Monopolsammanslutningarnas organisationsformer och utvecklingstendenser i Sverige (s. 177—212) och (4) N. O. NILSSON Trust- och kartellagstiftning i vissa främmande länder (s. 220—260), redogör mera eller mindre ingående för sockertrusten, kvarnföreningen¹, havregrynskvarnarnas försäljningskartell, galoschfabrikantkartellen, sammanslutningar inom järnvarubranschen o. s. v. samt för statens ämbetsverks erfarenheter av monopolbildningar m. m. Av utredningen synes framgå, att 47,3 % av samtliga utgifter för födo- och njutningsämnen i konsumtionen inom den s. k. normalfamilj, till vilken socialstyrelsen hänför sina levnadskostnadsundersökningar, prissätts mera eller mindre monopolistiskt och icke genom fri konkurrens. Med monopolistiska företag och sammanslutningar förstås sådana, som i betydande omfattning utöva ett bestämmande inflytande på pris- eller omsättningsförhållanden i riket. Det framlagda lagförslaget föreskriver en trustkommission, bestående av 9 ledamöter, av vilka regeringen direkt utser 3 opartiska, den ena lagfaren (ordf.), medan 3 utses bland 6, efter vissa betydande näringsidkareföreningars hörande, av kommerskollegium föreslagna och de övriga 3 bland 6, efter hörande av konsumentorganisationer av socialstyrelsen med biträde av lantbruksstyrelsen föreslagna. Trustkommissionen, som skall hava att företaga utredningar och avgiva förslag till särskild lagstiftning, äger att med föreläggande av viten begära få se företagets böcker m. m. och lokaler samt få meddela upplysningar om företagen med tillbörlig diskretion. Dess uppgift skulle vara av tillfällig natur och lagen gälla provisoriskt förslagsvis under tre år, varefter definitiv trustlagstiftning skulle

¹ Med uppgifter om vetemjölshandeln åren 1920 och 1921 m. m.

vidtaga i enlighet med förslag, som kommissonen utarbetat med ledning av sina erfarenheter.¹ På grund av andra tyngande arbeten medhanns inom justitiedepartementet icke proposition till 1922 års riksdag.

(Forts.)

E. F. K. S—n.

Den officiella statistikens försening. På sista tiden har anmärkningar vid flera tillfällen gjorts på att officiella statistiska publikationer varit avsevärt försenade. Mest påfallande, ehuru ingalunda störst, har förseningen varit beträffande statistiska centralbyråns årsberättelse om befolkningsrörelsen. Först i februari d. å., således mer än 4 år efter redogörelseårets slut, utkom årgången 1917 av denna berättelse. Och statistiken över dödsorsakerna, vilken utgör en integrerande del av den årliga befolkningsstatistiken, är ännu icke färdig längre än till och med år 1916². En annan gren av statistiken, som är starkt försenad, är domstolsstatistiken, vilken i april d. å. utkom med dubbelårgången 1915—1916, således efter en bearbetningstid av över fem år. Nära nog lika sen är statistiken över brottsligheten, vars motsvarande redogörelse utkom i slutet av förra året. Vidare är specialstatistiken över kommunernas finanser ännu icke utgiven för året 1918.

Huvudorsaken till den stora arbetsbalans, som tydligen förefinnes inom statistiska centralbyrån, är utan tvivel bristande arbetskrafter. Vad rätts- och kommunalstatistiken beträffar torde en bidragande orsak till förseningen vara att finna i den omständigheten, att en mer eller mindre fullständig omorganisation ägt rum, med därav följande mycket tidsödande skriftväxling med uppgiftslämnarna, omläggningar av arbetet och av publikationernas uppställning m. m.

Någon dylik bidragande orsak finnes icke vad beträffar befolkningstatistiken. Den långa tid som åtgår att göra färdig ett års ordinarie befolkningsstatistik beror emellertid icke bara på bristande arbetskrafter å befolkningsstatistiska byrån. Då 1917 års ordinarie statistik rörande födelser, giftermål och dödsfall blivit färdig först efter c:a 4 år, så innebär detta en *försening* av endast c:a 2 å 2 1/2 år, ty med nuvarande bearbetningssätt torde en tid av 2 år eller möjligen några månader mindre vara att betrakta som normal bearbetningstid för statistiken över födelser, giftermål och dödsfall. Även denna »normala» tid är emellertid alldeles för lång efter nutidens krav och möjligheter betraktad. Detta framgår bl. a. också av en jämförelse med andra länder, som ha

¹ Se numera härom professor K. G. WESTMAN (trustlagstiftningskommitténs ordf.) i Nationalekonomiska föreningens förhandl. 1922, s. 23 ff. (Ekon. tidskr. 1922, h. 3—4).

² Den av medicinalstyrelsen utarbetade och utgivna statistiken rörande dödsorsakerna i städerna föreligger nu (i maj 1922) utgiven t. o. m. år 1920.

en med vår likvärd årlig befolkningsstatistik. I flera länder har man kunnat avsevärt pressa ner den normala tiden för den årliga befolkningsstatistiken genom införande av den s. k. individualkortmetoden. På en tid av 6 månader torde efter förefintlig erfarenhet att döma¹ en fullt modärn årlig befolkningsstatistik kunna hinna göras färdig och även publiceras. Det enda mera betydande skäl som anförts mot införandet av individualkortmetoden i vårt lands befolkningsstatistik är, att utdragen ur kyrkoböckerna i dylikt fall skulle bliva mindre lämpliga som dubletter till dessa². Att denna olägenhet skulle följa — liksom att, såsom man påstått, individualkortmetoden skulle öka prästernas arbete med de befolkningsstatistiska uppgifterna — är emellertid icke ådagalagt och det må kunna dagas i tvivelsmål, huruvida icke individualkorten, lika såväl som de nuvarande listorna efter begagnandet kunna förvaras och tillerkännas vitsord för den händelse de ursprungliga uppgifterna i kyrkoboken på ett eller annat sätt förkomma.

Det torde knappast kunna råda något tvivel om, att införandet av individualkort för utdragen ur födelse-, vigsel- och dödböckerna i synneflig grad skulle förenkla statistiska centralbyråns arbete med den årliga befolkningsstatistiken. Icke blott bearbetningen av uppgifterna till tabeller utan kanske framförallt det för närvarande mycket tidsödande gransknings- och sovringsarbetet, de s. k. »slagningarna» m. m., skulle genom individualkortmetoden kunna betydligt förenklas. Frågan är om det icke till och med skulle löna sig att inom centralbyrån överföra uppgifterna å de nuvarande kyrkoboksutdragen på individualkort. Ett sådant förfarande lär hava varit på tal för tio år sedan³. Sedan man nu i centralbyrån installerat elektriska tabulatorer och adderingsmaskiner av Hollerith systemet för folkräkningsarbetet torde denna fråga bliva aktuell på nytt, då det väl icke är uteslutet att dessa maskiner kunna komma till användning även för den årliga befolkningsstatistiken. Det torde därvid icke vara omöjligt att så inrätta gransknings- och sovringsarbetet att det till avsevärd del sker på mekanisk väg, så att metoden även härutinnan blir tidsbesparande. Tidsbesparing skulle också kunna vinnas därigenom, att kyrkoboksutdragen i allmänhet uppjordes månadsvis i stället för årsvis. Gransknings- och sovringsarbetet, ävensom den därav följande skriftväxlingen med pastorsämbetena, kunde därvid ske efter hand och vara åtminstone halvfärdigt vid årets slut.

¹ Se G. H. KNIBBS: The history and development of the statistical system of Australia (i J. Koren: The History of statistics, New York 1918, sidan 62—63).

² Statistiska kommitténs betänkande: Sveriges officiella statistik och dess allmänna organisation, Stockholm 1910. Sid. 157.

³ Statistiska kommitténs betänkande l. c.

LITTERATURGRANSKNINGAR.

SVEN HELANDER, *Marx och Hegel*. En kritisk studie över socialdemokratisk världsåskådning. Lund 1920. 86 sidor.

Föreliggande granskning har kvantitativt kommit att något överstiga vanliga mått. Detta förhållande torde dock kunna rättfärdigas med granskarens syfte att i samband med skriftens behandling giva ett visserligen obetydligt eget bidrag till frågan om förhållandet mellan Marx och Hegel.

Förf:ens syfte med avhandlingen är att framställa en ny uppfattning av marxismens innebörd och därmed också giva en ny grundval för kritiken av densamma. Detta skall ske genom uppvisande av ett starkare beroende av Hegel från Marx' sida än som hittills antagits. Skriften sönderfaller i två huvuddelar. Den första har till uppgift att behandla det positiva förhållandet mellan Marx och Hegel, den andra att giva en kritik av marxismen på denna grundval.

Förf. börjar med ett avvisande av tolkningen av Marx genom Engels, till synes huvudsakligen med den motiveringen, att man icke kan »betrakta Engels som Marx' jämbördige i vetenskapen»: sid. 7. Därjämte andrages emellertid ett annat argument, nämligen att två svenska Marxforskare — undertecknad och prof. Steffen — som båda använt även Engels som källa, kommit till motsatta resultat med avseende å marxismens innebörd — den ene till en social teleologi, den andre till en naturvetenskaplig materialism. »Nu äro ju social teleologi och naturvetenskaplig materialism svårligen förenbara, och det synes mig under dessa förhållanden lämpligast, att vi ur diskussionen fullständigt utesluta Engels...»: sidd. 6—7. Det är svårt att förstå tankesammanhanget. Skulle icke undertecknad och prof. Steffen kunnat komma till motsatt resultat, även om de stött sig uteslutande på Marx? Motsatta resultat vid olika författares tolkningar av en tänkares yttranden äro ju en vanlig företeelse. Efter förf:ens logik skulle en sådan utgång ha visat lämpligheten att utesluta — Marx själv från diskussionen om marxismen. Men man förstår ej heller, vad Engels' underlägsenhet i förhållande till Marx i vetenskapligt avseende egentligen skall bevisa i frågan. Kan icke en lärjunge vare sin lärare underlägsen och ändock riktigt för-

stå honom? *Fakta* av betydelse äro här följande: Båda ha tillsammans utarbetat det kommunistiska manifestet. De ha vidare tillsammans givit en kritik av den efterhegelska filosofien. Avsikten var efter Marx' ord i företalet till *Zur Kritik der pol. Oekon.* »den Gegensatz unserer Ansicht gegen die ideologische der deutschen Philosophie gemeinschaftlich auszuarbeiten». De voro i ständig intellektuell kontakt med varandra. Emellertid har naturligtvis förf. rätt såtillvida, att man alltid i första hand har att efterfråga, vad Marx själv säger, låt vara att en tolkning av Marx' ord i tvivelaktiga fall är misstänkt, om den kommer i strid med av Engels öppet och konstant proklamerade meningar, men i motsatt fall bestyrkes.

Vilken är nu den nya uppfattning av marxismen med närmare anslutning till Hegel, som förf. hävdar?

Det betonas först, att »Marx icke bedrivit historia utan historiefilosofi»: sid. 7. »Historiefilosofen försöker ange den socialfilosofiska etc. innebörden av den historiska utvecklingen genom att fastställa dess principiella innebörd.» Även om historikern använder sig av idéer om det väsentliga i förloppet i och för urvalet inom materialet, som medvetet fattade bli hämtade från historiefilosofien, måste han alltid taga hänsyn till »historiska tillfälligheter och inskränkningar», som exempelvis vålla, att samma företeelse, som ur historiefilosofisk synpunkt ter sig som en verklig revolution, historiskt blir »en långsam följd av försiktigt pågående evolutioner»: sid. 8. — Vad menar förf. här med den »historiska utvecklingens principiella innebörd»? Det är ej möjligt att förstå utan hänsynstagande till det närmare utförandet, sidd. 29 och 47—48. Kant hade gjort en skillnad mellan Sein och Sollen. Men denna skillnad »hade Hegel trott sig kunna övervinna genom formeln: den som inser det verkliga som nödvändigt, som frivilligt inordnar sig däri, han har övertunnit skillnaden mellan Sein och Sollen». Detta är nu också efter förf. marxismens mening (sid. 29). Sidd. 47—48 heter det så, att »hos Hegel smälta faktiskt historia och historiefilosofi åter samman». Och likaså hos Marx. Den förut antagna skillnaden mellan historiefilosofi och historia (hos Marx) var en koncession åt läsaren. Förf. hade för att göra sig bättre förstådd ställt sig på den Kantska logikens ståndpunkt och antagit »den skillnad mellan ideal och verklighet, mellan historia och historiefilosofi, sådan som den — vi vågade antaga — kantianskt tänkande läsaren själv omedvetet gör». Därmed är ju uppenbart, att förf. med »utvecklingens principiella innebörd», som skall vara föremål för historiefilosofien, förstår det »Sollen», det ideal, som i och med densamma realiserar. Då nu Marx i enlighet med lärofadern Hegel skall fatta »Sein» och »Sollen» som identiska, blir också idealet något som nödvändigt realiserar på grund av dess konstitutiva betydelse för den historiska verkligheten. Historiefilosofien blir själv historia.

Vi efterfråga därefter det sätt, varpå förf. bestämmer den specifikt marxistiska historiefilosofin. Han säger sid. 11, att Marx med Kant och Fichte delar »den demokratiska tron». Därmed betecknar han, användande en besynnerlig terminologi, tron »på människans uppgift såsom 'alles dessen, was Menschenantlitz trägt'». Människan har efter denna tro ett absolut värde: sid. 13. Att människan får den ställning i samhället, som tillkommer henne såsom ett absolut värde, det är sålunda börtat eller idealet, som lägges till grund i Marx' historiefilosofi. Men nu står i motsats till detta ideal proletarietets existens utanför samhället, fastän de äro människor. Detta är »själva grundmotsägelsen, som Marx konstaterar i sin samhällsanalys, på den är i själva verket hela hans system uppbyggt»: sid. 14. Sid. 23 säges det samma med det tillägget, att motsägelsen inträder, därför att proletarietet, *fastän* det arbetar för samhället, är utanför det samma. Marx' teori är en proletariatteori, som tillika är social, därför att proletarietet anses vara bundet vid samhället — det kan icke uppehålla sig utan att arbeta för detta, men ändock står det utanför det samma: sid. 31. Sid. 46 heter det: »Hela vår tolkning lyckas under det villkoret, att dessa två förutsättningar införas: att det endast är det sociala livet, som tolkas, och att detta sker från demokratisk ståndpunkt, vilka båda förutsättningar sammanfattas i proletariat-synpunkten som avgörande för hela det ekonomiska livet. Det är marxismen!» Ur den nämnda grundmotsägelsen härleder nu Marx mervärde teorien och i den bottna alla andra teorier, säges det sid. 23. Sålunda skall ur den härledas den bekanta marxistiska läran om kapitalismens självupplösning genom proletarietets allt starkare utarmning, kapitalets koncentrering, de allt våldsammare handelskriserna etc.: sidd. 20—21. Den är »den drivande kraften för utvecklingen»: sid. 24. Den är sålunda också kraften, som framdriver den socialistiska framtidsstaten, i och med vilken den sociala utvecklingen har nått sitt slut, emedan »målet, som demokraten hade uppställt som det högsta, är uppnått».

Nu frågas här: varför är den motsättning, som råder mellan idealet och proletarietets existens utanför samhället en motsägelse? Det är svårt att få något otvetydigt svar härpå från förf. Det kunde ju vara så, att Marx' själv enligt förf. härpå icke givit något svar utan blott godtyckligt antagit saken. Men det är uppenbarligen icke meningen. Det skall här föreligga samma slags motsägelse som den, som framträder i Kants motsättning av tinget i sig mot medvetandet, hos Fichte i motsatsen: jaget och »Anstoss» på jaget (proletarietet motsvarar tinget i sig och »Anstoss»), slutligen och framför allt hos Hegel i motsatsen: varat och icke-varat (motsvarar »det samhällliga varat och det samhällliga intet»): sid. 14. Men hos de förstnämnda tänkarna innesluter motsatsen en verklig motsägelse, därför att medvetandet, jaget å ena sidan skulle vara sanningens eller kunskapens grund, å andra sidan ha emot sig något, som upphäver den självständighet, varigenom de kunde vara en sådan grund. Hos

Hegel ligger ju motsägelsen däri, att varat självt slår över i intet. Detta tyder ju på, att *idealet*, människornas, även proletarietets, delaktighet i samhällets goda, skulle vara den sociala sanningens grund och den egentliga sociala verkligheten. Proletariatets faktiska befintlighet utanför samhället blir då ett sanningen, varat upphävande icke-vara.

Men därmed är ju sagt, att *idealet* såsom *det sanna varat* i det sociala livet efter Marx är det bestämmande i utvecklingen, att motsägelsens lösning genom idealets seger beror av dettas egen inre kraft. På annat sätt blir ju ej heller förf:ens förbindande av Marx och Hegel med avseende å enheten av ideal och vara begripligt. Även förf:ens förklaring av Marx' lära om arbetet såsom bestämmande för bytesvärdet får en verklig mening blott med en sådan uppfattning. Denna lära synes förf. vilja tolka så, att »arbetet är värdefullt, därför att demokraten måste tro detta»: sid. 23 att sammanställa med sid. 28: Marx' frånskiljande av alla icke-arbetsprodukter från pristeoriens uppgifter låter sig härleda från proletariat-teorien, d. v. s. teorien om det »demokratiska» idealet. Ej heller låter sig med ett annat uppfattningssätt av idealets betydelse förena ett visserligen 'mycket konfyst yttrande, sidd. 30—31: »För Hegel är det en 'List der Vernunft' som leder världshistorien till sitt mål. Och vad är det hos Marx annat än en storartad 'List der Unvernunft'(!) som, betecknande nog, 'hinter dem Rücken des Kapitalisten' för honom till att utan att själv veta det arbeta för den socialistiska framtidsstatens förverkligande? Även Marx är i denna punkt en mystiker.» Då man väl icke får förutsätta, att förf. verkligen skulle vilja tillskriva Marx den meningen, att *oförnuftet* har socialismens förverkligande till *avsikt*, får man antaga, att det negerande Un har obetänkt kommit till i en hastig vändning. Meningen är väl, att förnuftet *genom* oförnuftet realiserar sitt krav på framtidsstaten efter Marx — som hos Hegel förnuftet genom oförnuftet leder världshistorien mot frihetens realisation.

Men på angivet sätt bestämd är i själva verket marxismen att beteckna som en *social idealistisk teleologi*. Den moraliska idéen om det objektivt giltiga målet — idealet — människovärdets realisation är den bestämmande kraften i utvecklingen, som inifrån spränger sönder den mot det samma stående materien — det kapitalistiska samhället — och driver till det socialistiska, ideala samhället, oberoende av alla materiella intressen. Det är emellertid härvid att märka, att förf. knappast har klar för sig själv innebörden av den åskådning, som han tilldelar Marx. Av sid. 6 framgår, att han avböjer min uppfattning av marxismen, *därför* ått enligt denna marxismen skulle innesluta en social teleologi. Han avböjer ej blott *den* form därav, som jag sagt vara för handen: föreställningen om produktionsförhållandenas beroende av samhällets materiella behov, utan han avböjer varje antagande av en social teleologi i marxismen. Och dock proklamerar han själv i verkligheten

en social teleologi såsom det väsentliga i marxismen och därtill en så utrerad mystisk form därav som den hegelska.

Här inställer sig naturligtvis omedelbart den frågan: huru står förf:ens uppfattning tillsammans med den allbekanta s. k. *materialistiska historieuppfattningen*? Huru står den tillsammans med Marx' reflekterade avböjande av den tyska filosofien *såsom* idealistisk? Huru står den tillsammans med ex. den femte Marxtesen angående Feuerbach: »Feuerbach: mit dem *abstrakten Denken* nicht zufrieden, appellirt an die *sinnliche Anschauung*: aber er fasst die Sinnlichkeit nicht als praktische, menschlich sinnliche Thätigkeit»? Uppenbarligen har Feuerbach efter Marx rätt *däri*, att han gör *sinnligheten*, icke tanken till centrum: jfr den första tesen: »der Gegenstand, die Wirklichkeit, Sinnlichkeit» är »*menschliche, sinnliche Thätigkeit*». Huru står den tillsammans med Marx' ord i företalet till Zur Kritik der pol. Oekon. om idéerna alltså *även* idéen om människovärdet såsom former, »worin die Menschen sich des Konflikts (mellan produktionskrafter och produktionsförhållanden) bewusst werden und ihn ausfechten» och med hans ord därsammastädes: »Es ist nicht das Bewusstsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewusstsein bestimmt»? Förut är sagt, att de materiella produktionskrafterna bestämma detta »ihr gesellschaftliches Sein». Om idéen om människovärdet är utvecklingens drivkraft, huru kan den då, om den framträder och ställer sig mot samhällets materiella intresse vid en viss produktionsordning vara fullkomligt maktlös? »Die Theorie (här den tyska tanken om människornas emancipation) wird in einem Volke nur so weit (obs!) verwirklicht, als sie die Verwirklichung seiner Bedürfnisse ist.» (Kritik der Hegelschen Rechtsphil. Mehring, Gesam. Schr. I, sid. 393).

Hör nu, vad förf. har att säga om den materialistiska historieuppfattningens innebörd! Det heter sid. 13: »Hos Hegel är samhället något objektivt (tillhör 'der objektive Geist') genom att alla dess medlemmar frivilligt inordna sig i det hela, anden övervinner så materien. Hos Marx är samhället icke längre ett objektivt värde, ty genom att vissa människor genom yttre omständigheter mot sin vilja tvingas av samhället, är det materien, som tvingar anden. Här är den helt allmänna grunden till Marx' materialistiska historieuppfattning, varom mera nedan.» Denna teori, att proletarietets existens strider mot idealet, skulle sålunda vara »upp- och nedpävändningen» av Hegel. Samma tolkning av den materialistiska historieuppfattningen återkommer sid. 36. »Den verklighet, som låter proletarietet uppkomma, detta är inbegreppet av Marx' materialism, då den först uppträder», vilket väl är att fatta så; att denna verklighet är materiell, emedan »materien tvingar anden». Om de citerar från Marx' omvändelseskritik Kritik der Hegelschen Rechtsphil., varpå förf. stöder denna sin uppfattning, strax: Satsen om idéernas kraftlöshet skall nu också hos Marx hänföra sig *blott* till

proletariatet. »Proletariatet är för Marx den andliga livlösa massan; dess idéer föra icke något självständigt liv utan kunna verkligen tänkas som blott Überbau på dess materiella förhållanden ...». Nu är det det märkvärdiga, att förf. själv erkänner, att teorien senare (efter skriften Kritik der Hegelschen Rechtsphil.) har en allmännare karaktär. Huru kommer förf. över detta faktum? Genom allehanda yttranden om »advokatknep» och »ren oförfalskad lögn», vartill Marxtolkare skulle göra sig skyldiga, som våga försvara Marx' idéteori därmed att Marx blott menade, att »i sista hand» skulle materiella krafter vara avgörande. Huru kan detta förhållande betyda något för frågan om, vad Marx verkligen lärt? Förf. sätter sig helt enkelt suveränt över fakta.

Men låt oss se på de två Marxcitater från Kritik der Hegelschen Rechtsphil., varmed skall vara styrkt, att Marx först med materialismen menade det förhållandet, att proletariatet står utanför samhället i strid mot idealet. Då dessa citat äro de enda, varpå förf. stöder sin singulära uppfattning och då hans behandling av dem är synnerligen befecknande för förf:ens i denna skrift framträdande vetenskapliga habitus, anser jag mig böra anföra dem i deras helhet (utropstecknen förf:ens, kursiveringarna mina). »Die Revolutionen bedürfen nämlich eines passiven Elements, einer materiellen(!) Unterlage. *Die Theorie wird in einem Volke immer nur so weit verwirklicht, als sie die Verwirklichung seiner Bedürfnisse ist.* Wird nun dem ungeheuren Zwiespalt zwischen den Forderungen des deutschen Gedankens und der Antwort der deutschen Wirklichkeit derselbe Zwiespalt der bürgerlichen Gesellschaft mit dem Staat und mit sich selbst entsprechen? *Werden die theoretischen Bedürfnisse unmittelbar praktische Bedürfnisse sein?* Es genügt nicht, dass der Gedanke zur Verwirklichung drängt, die Wirklichkeit muss sich selbst zu Gedanken drängen.» Och vidare: »Wie die Philosophie im Proletariat ihre materiellen(!), so findet das Proletariat in der Philosophie seine geistigen Waffen, und sobald der Blitz des Gedankens gründlich in diesen naiven Volksboden eingeschlagen ist, wird sich die Emanzipation der Deutschen zu Menschen vollziehen.» Det sista citatet berör nu icke alls den materialistiska historieuppfattningen. I det samma är det blott fråga därom, att proletariatet skall revolutioneras genom filosofien och denna i proletariatet finna sina materiella vapen — en sats, som kunde ha uppställts likaväl av en rent idealistisk svärmare. Det första citatet däremot rör verkligen den materialistiska historieuppfattningen. Men vad finner man däri? Endast detta, att den tyska idealtanken om människornas värde är betydelslös, om den ej stöddes av folkets *praktiska* behov. På två ställen talas härom. Och dessa behov hänföras på en »Zwiespalt» inom det borgerliga samhället och mellan detta och staten. Denna söndring, varigenom det förra samhället ej längre kan bestå som en god produktionsordning, gör en ny samhällsform nödvändig — gör en sådan till ett praktiskt behov. (Frågeformen kan väl ej rimligtvis föranleda

den tron, att Marx ej ansåge tvedräkten och därmed det praktiska behovet redan vara förhanden.) Och så får »den tyska tanken» kraft. D. v. s. det är fråga om den bekanta marxistiska läran om idéernas beroende av de materiella behoven och deras förmåga att verka blott som former därför. — Men huru tolkar förf. stället? Jo på detta sätt: »Han (Marx) står tydligen på grundvalen av die Forderungen des deutschen Gedankens — det är den demokratiska tro, som Marx övertagit från den idealistiska filosofien. Men med dessa fordringar stämmer icke verkligheten, han fordrar, (obs.!) att verkligheten skall omgestalta sig för att tränga till (dén demokratiska) tanken.» Det vore väl just icke någon originell vishet. Ty den, som ställer upp ett ideal, han kräver väl alltid, att den där- emot stridiga verkligheten, såvitt möjligt, förändras efter idealet. Och vad menas med en *fordran* på, att verkligheten skall »tränga till» idealet? Man här svårt att tänka en mera missriktad tolkning av ett filosofiskt yttrande.

Vi återvända nu till frågan om motsättningen till Hegel i och med den materialistiska historieuppfattningen. Denna skulle bestå däri, att i det borgerliga samhället genom proletariätets tillvaro materien kuvar anden och att samhället sålunda icke som hos Hegel kan vara ett objektivt värde. Nu är emellertid just i Hegels rättsfilosofi det utmärkande för »die bürgerliche Gesellschaft» detta, att materien har överhand över anden. Detta samhälle är huvudantitesen i den s. k. sedlighetens sfär, liksom brottet är det i »den abstrakta rättens» och det onda i »moralitetens». Gemenskapen mellan medlemmarna i »die bürgerliche-Gesellschaft» är nämligen efter Hegel uteslutande fotad på deras egoistiska intressen. Därför är anden — enheten — här blott formell. (Se ex. § 187 i Phil. des Rechts.) Men att detta samhälle ändock hör till den objektive anden, det beror därav, att det liksom brottet och det onda är ett nödvändigt moment i denna andens dialektiska utveckling till tillvaro. Men på motsvarande sätt blir ju efter förf. kapitalismen hos Marx ett genomgångsstadium till idéens självförverkligande i det socialistiska samhället. Skillnaden från Hegel ligger då icke i något annat än avböjandet av *staten* såsom andens högsta tillvarelsform och införandet i stället av det socialistiska framtidssamhället såsom denna form, men alls icke däri, att »die bürgerliche Gesellschaft» skulle ha en annan karaktär med avseende å förhållandet materia—ande. Och ändock skall Marx ha vänt upp och ned på Hegel!

Låt oss nu gå till *Marx' egna ord*, varmed han själv karaktäriserar sin antihegeliska ståndpunkt. Det heter härom i företalet till Zur Kritik der pol. Oekonomie: »In der gesellschaftlichen Produktion ihres Lebens gehen die Menschen bestimmte nothwendige von ihrem Willen unabhängige Verhältnisse ein, Produktionsverhältnisse, die einer bestimmten Entwicklungsstufe ihrer materiellen Produktionskräfte entsprechen.» Och så heter det i fortsättningen, att om dessa förhållanden på ett visst stadium av sin utveckling råka i strid

med förhandenvarande produktivkrafter, så sprängas de sönder. Vem kan tvivla på, att produktionsförhållandenas nödvändiga svarighet mot produktionskrafterna betyder deras anpassning efter, vad som kräves för produktivkrafternas användning till uppehållande av samhällets liv? Vem kan tvivla på, att med den inträdande konflikten mellan produktionsförhållandena och produktivkrafterna, varmed de förra sprängas sönder, menas bristen på anpassning i detta stycke? »Da es vor allen Dingen darauf ankommt, nicht von den Früchten der Zivilisation, den erworbenen Produktivkraften ausgeschlossen zu sein, so wird es notwendig, die überkommenen Formen, in welchen sie geschaffen worden, zu zerbrechen.» (Das Elend der Phil. 3 Aufl. sidd. 105—106.) Om de produktionsförhållanden, som utmärkte feudalsystemet, heter det i Das Kom. Man. 7 Aufl. sid. 27: »Sie hemmten die Produktion, statt sie zu fördern. Sie verwandelten sich in eben so viele Fesseln. Sie mussten gesprengt werden, sie wurden gesprengt.» Om det kapitalistiska systemets dödsryckningar i de allt häftigare handelskriserna heter det sammastädes: »Die Gesellschaft findet sich plötzlich in einen Zustand momentanér Barbarei zurückversetzt, eine Hungersnoth, ein allgemeiner Vernichtungskrieg scheinen ihr alle Lebensmittel abgeschnitten zu haben; die Industrie, der Handel scheinen vernichtet, und warum? Weil sie zu viel Zivilisation, zu viel Lebensmittel, zu viel Industrie, zu viel Handel besitzt. — Die Produktionskräfte . . . sind zu gewaltig für diese (die bürgerlichen Eigenthums-) Verhältnisse, sie werden von ihnen gehemmt.» Medan gräset växer, dör kon. *Därför* är ett socialistiskt samhälle såsom det enda, som kan tillgodogöra sig de i den kapitalistiska ordningen frambragta väldiga produktivkrafterna, nu lika nödvändigt, som kapitalismen var nödvändig efterträdare till feodalismen. Emedan samhällets intresse att ej blott producera utan även få användning av produkterna för dess livsuppehälle kommer till korta, bliva nya produktionsförhållanden nödvändiga. Samhällets omedvetet verkande livsbehov är utvecklingens drivande kraft — såväl vid övergången från feodalism till kapitalism som från denna till socialism. — Det är icke svårt att förstå, huru en sådan åskådning av det samhälleliga livsbehovets dominerande betydelse kunnat uppstå, om man blott betänker, att för Marx *politiska maktförhållanden* och *rättsordningens ideella makt över sinnena* liksom andra idékrafter såsom konstituerande samhällsenheten voro något sekundärt. Den politiska makten är en *följd* av en ekonomisk klass' redan givna maktställning. Idéernas kraft *beror* av samhällsordningens egen kraft. Vad blir det *då*, som verkar, när en ny egendomsordning (produktionsordning) uppstår och vad uppehåller den redan bestående? Vad är *då* samhällskittet? Varför foga sig de, som vid en viss ordning kommit på skuggsidan, om de icke i första hand hållas nere av den politiska makten och av rättsordningens ideella kraft? Endast *ett* svar är möjligt. Samhällets omedvetet verkande livsvilja är kittet, som

håller ihop det hela. Blir denna vilja ej tillfredsställd genom en viss ordning, spränger den den gamla och skapar en ny.

Detta är Marx' uttryckliga lära, som jag betecknat som en social teleologi, emedan *samhällets* intresse dominerar. (Att åskådningen *också* starkt framträder hos Engels, lär väl ej vara något bevis därför, att den ej skulle tillhöra Marx.) I det avseendet giver jag förf. fullkomligt rätt, att Marx' förklaring, att han uppfattar »die Entwicklung der ökonomischen Gesellschaftsformation als einen naturgeschichtlichen Process» på intet sätt betyder en naturvetenskaplig materialism (sid. 40). Man måste naturligen se detta yttrande i samband med andra, av vilka framgår, att med beteckningen avses en process, som är oberoende av mänsklig vilja såtillvida, att samhällets behov att producera för sitt eget liv gör sig ovillkorligt gällande utan varje medvetande och sålunda också utan särskilt beslut. Det är ju sammanhanget mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden det gäller. Men det är ju rent vanvet att tänka ett fysiskt eller kemiskt samband mellan ex. handkvärnen och feodalismen, ångkvärnen och kapitalismen (se Marx, *Das Elend der Phil.* sid. 91). Tag bort samhällets intresse att genom produktion sörjt för sig självt och sambandet förlorar all mening!

Härtill fogar sig nu som komplement den marxistiska föreställningen om de moraliska och rättsliga kraven såsom blotta former, vari samhällets ur dess livsintresse framgångna behov av ett nytt produktionssystem tager sig uttryck för medvetandet. Det finns också hos Marx ej ett ord eller en antydning därom, att proletariatverklighetens stridighet mot idealet såsom sådant gör det socialistiska systemet nödvändigt. Därmed skall icke förnekas, att icke just proletariats läge för Marx framstår som beviset därför, att samhället med närvarande ordning ej kan sörja för sig självt. Därmed skall icke heller förnekas, att idealet efter Marx just nu verkar, emedan det i moralisk form — för medvetandet — uttrycker samhällets behov. »Die Theorie wird in einem Volke nur so weit verwirklicht, als sie die Verwirklichung seiner Bedürfnisse ist.»

Men det skall ej ens förnekas, att icke Marx hävdade människans »värdighet» såsom människa och till och med betraktade proletariats ställning som den sociala orätten kat exokén. Engberg anför (Tiden 1918, Nödvändighet och frihet, sid 165) följande yttrande av Marx: »Förnuftet har alltid existerat, bara icke alltid i den förnuftiga formen. Kritikern kan därför anknyta till varje form av det teoretiska och praktiska medvetandet och ur den existerande verklighetens egna former utveckla den sanna verkligheten såsom dess bärare och dess ändamål. Vad nu det verkliga livet angår, så innehåller just den politiska staten, även där den ännu icke medvetet är fylld av de socialistiska kraven i alla sina moderna former förnuftets krav.» Här äro följande momenter att framhäva. Den existerande verkligheten (det Hegelska »Dasein») som naturligtvis här är det existerande samhället, har ett visst inre väsen —

»den sanna verkligheten» — som upptäckes av samhällsvetenskapen. *Vidare*: denna sanna verklighet är det socialistiska samhället. Varför? Svaret är med hänsyn till förut givna Marx-citat nödvändigt detta: Därför att all produktion i det existerande samhället är ytterst samhällets egen produktion för sina ändamål. Även de produktionsförhållanden, i vilka denna samhällets egen produktion ej träder fram på grund av den privata äganderätten till produktionsmedlen, ha sin grund i samhällets gemensamma intresse att producera för sig självt. Ty produktionsförhållandena måste vara avpassade efter samhällets produktivkrafter för dessas tillgodogörande och skapandet av nya. De kapitalistiska voro på sin tid nödvändiga därför. Utan dessa hade samhällets stoffväxling med naturen råkat i förfall och det hade i det hela sjunkit i misär. Det till sitt väsen alltid sociala produktionsbehovet är självt grunden till den sociala produktionens negation, men föder då också genom denna negation proletariats armod och samhällets egen allt mer allmänna proletarisering. *Vidare*: den upptäckta »sanna verkligheten» i den existerande är tillika för det den samma upptäckande medvetandet såsom förnuft tillvarons böra och mål. Föreställningen att den sanna verkligheten är tillvarons mål är den allmänna filosofiens historia genomgående metafysiskt etiska grundtanken och har så att säga gått Marx i blodet. Och föreställningen att börtat eller målet finnes blott för förnuftet eller tanken är ett led i transscendentalfilosofien och hegelianismen, som Marx därifrån upptagit. Börtat är ett förnuftets krav. Däri är då ock inneslutet, att sanningen här ej ligger däri, att föremålet finns oberoende av medvetandet, utan i tankens egen kraft. Förnuftet har hos Marx liksom hos Fichte sin sanning i sin praktiska kraft. Om skillnaden straxt. *Slutligen*: förnuftets krav, heter det, har alltid framträtt om också i förvänd form och kan återfinnas i formerna för vårt teoretiska och praktiska medvetande. Här är det givetvis fråga om den ideologi, som visserligen liksom det sanna förnuftet upptager i sig samhällets väsen, men gör det på ett förvänt sätt — liksom drömmande — därför att den ej vilar på samhällsvetenskapens bas. Exempel på sådant förvänt förnuft erbjuda det abstrakta jämlikhetsidealet och religiösa jenseits-föreställningar.

Men även det sanna moraliska medvetandet är sekundärt i förhållande till samhällsverkligheten och är blott ett upptagande av denna verklighet i idealtankens form, det är icke verkligheten själv. Det är icke självt den innersta drivkraften i samhällsutvecklingen. Men det upptager den i idealtankens form och blir så ett förnuftigt krav på produktionens verkliga socialisering. Därmed är icke utslutet, att det självt kan verka såsom tankeuttryck för den bakomliggande verkligheten själv, som i denna form gör sig gällande. Allt hänger därvid på, om förnuftskravet verkligen är adekvat med de bakomliggande materiella produktionsbehoven — om »die theoretischen Bedürfnisse unmittelbar» äro »praktische Bedürfnisse».

Men i sådant fall är förnuftskravet också »der Blitz des Gedankens», som slår ned i den folkklass, som särskilt erfar samhällets nödläge — proletariatet och utlöser de materiella behoven. Och just denna dess kraft är dess sanning. »In der Praxis muss der Mensch die Wahrheit d. h. die Wirklichkeit und Macht, die Diesseitigkeit seines Denkens beweisen» (Andra Feuerbachstesen). Därmed äro både skillnaden och likheten med transcendentalfilosofiens och Hegels uppfattning av tänkandets sanning givna. Bådadera framträda skarpast genom konfrontering med Fichte. Hos denne har tanken ytterst sin sanning däri, att den såsom kategoriskt imperativ med dess krav på inre frihet bestämmer människan och så realiserar jagets oberoende av icke-jaget. D. v. s. den har sin sanning i sin självständiga praktiska kraft. Hos Marx har den sociala tanken likaledes sin sanning i sin praktiska kraft. Men här finns ett vara oberoende av tanken: samhället. Endast om tanken upptager i sin form dettas egna behov, har den praktisk kraft och är sann. Kritiken måste bli revolutionerande praxis för att vara sann. Men den blir det blott, om den träffar på ett tändstoff i samhällets dunkla »Drang» mot realisationen av sitt väsen — den socialistiska produktionen. Engberg påpekar i den nämnda högst belysande artikeln, hurusom i samhällsutvecklingen idéen efter Marx får allt större betydelse. Sin egen kritiska teori betraktar Marx otvivelaktigt som själva den tändande gnistan. Den har genom sin medvetna anknytning till det verkliga samhället en helt annan kraft än de förutvarande dimhöljda moraliskt-religiösa föreställningarna. Men just härpå hänger det. Alltid måste idéen taga upp i sig det dunkelt strävande, av materiella behov framdrivna samhället självt. Tändsatsen utlöser blott tändstoffets egen potentiella energi.

Men om man fattar börat såsom sådant hos Marx såsom den sanna verkligheten och icke blott som denna verklighets tillvarelse-sätt i förnuftsformen, kommer man i strid med marxismens grundidé om förhållandet mellan vara och tanke. Likaså om man förväxlar den verkliga grundmotsägelsen i det kapitalistiska samhället — motsatsen mellan den innersta drivkraften till dess tillblivelse och bestånd och denna tillvaro själv — med motsägelsens moraliska form — orätten mot proletariatet.

I anknytning till det anförda må anmärkas, att de smädelser, som förf. sid. 30 utöser över den i »den vetenskapliga socialismens» mysterier icke invigde arbetaren, som å ena sidan säger sig hylla den mellan Sein och Sollen icke skiljande vetenskapliga socialismen och å andra sidan talar om »vad vi arbetare vill», i själva verket borde vara ägnade denna åskådningens egen upphovsman — Marx själv: Framställer han icke i det kommunistiska manifestet först den vetenskapliga socialismens principer och därefter kommunisternas mål — det parti, i vilket han själv arbetar? Men varför skulle man nu göra sig skyldig till en motsägelse, om man kräver något och därvid förklarar sig veta, både att kravets framstäl-

lande är en nödvändighet och att man på grund av förhållandenas makt skall genomföra det? Proletariatets krav och genomförande av kravet är ju just efter Marx medlet, varmed det nya samhället skall genomföras. Men även om kravet framträder i formen av ett moraliskt ideal, föreligger från Marx' synpunkt ingen motsägelse, ty om den ekonomiska verkligheten, de ekonomiska behoven gå i samma riktning, är idealet, trots att det ännu icke är realiserat i tillvaron, sant, emedan det har praktisk kraft.

På det här angivna sättet fattad träder den historiska materialismen i den skarpaste motsättning till hegelianismen. Den sociala verklighetens väsen är icke idéen eller anden utan samhällets materiella livsbehov. Dock rör sig Marx inom samma *formella* tankevärld som Hegel och visserligen är det just på grundvalen av detta positiva förhållande, som motsättningen kan så skarpt framträda. Gemensam för båda är betraktelsen av samhällsutvecklingen såsom bestämd av ett bakomliggande omedvetet verkande mål. Men detta mål är hos Marx givet genom de i samhället levande människornas behov att genom produktion skaffa sig sitt livsuppehälle. Hos Hegel är det den av den inre frihetens idé bestämda anden, som giver samhällsmålet. Formellt hegelianskt är hos Marx skiljandet mellan den kapitalistiska produktionens i-sig-vara eller inre väsen såsom samhällets egen verksamhet för sina ändamål (socialistisk produktion) och dess framträdande som privatproduktion genom det individuella tillägnings sättet. Formellt hegeliansk är idéen om den i-sig-varande samhälleliga *subjektiva* produktionen såsom för det kapitalistiska samhället »kristalliserad» i en *objektskvalitet* — varans bytesvärde. Formellt hegeliansk är idéen om utvecklingens gång från det samhälleliga intressets karaktär att blott »i sig» eller omedvetet bestämma samhällets struktur till dess medvetna och fria kraft i detta avseende — till »i och för sig vara». Formellt hegeliansk är idéen om individens utveckling till »uppfattning och organisering av sina forces propres såsom samhälleliga krafter» (se Marx citat hos Engberg, p. a. st. sid. 165). Därmed är motsatsen mellan individens inre väsen såsom samhällsvarelse och hans medvetna tillvaro i det försocialistiska samhället, där han har samhället mot sig som en honom bindande makt, upphävd. (Jag hänvisar i detta avseende till den nämnda uppsatsen av Engberg, där hegelianska tankegångar hos Marx avslöjas.)

Det är sant, att, såsom Engberg påpekat, efter Marx på det socialistiska framtidssamhällets bas, vilket samhälle självt materiellt sett ävenledes är bestämt av nödvändigheten — av livsbehovens fordringar — reser sig ett »frihetens sanna rike», där produktionen sker för sin egen skull, alltså av ideella motiv. Det är också uppenbart, att detta framtidssamhälle för Marx har den högsta värdekvalitet. Men jag kan icke följa Engberg, då han därur drager den slutsatsen, att efter Marx hela samhällsutvecklingen skulle vara bestämd av »ett socialt förnuft» med detta mål såsom sitt enda innehåll, fast

det realiserar det genom att släppa lös de materiella begären att inbördes kämpa. Ett sådant förnuft vore såsom behärskande samhällsutvecklingen genom sin egen frihet från allt sinnligt begär just — den hegelska världsanden med en annan beteckning. Men då rådde en otänkbar motsättning mellan den den idealistiska tyska filosofien såsom idealistisk och alla förklaringar av samhället ur det översinnliga avböjande Marx' egna ord och hans verkliga mening. Frihetens sanna rike, om vilket för övrigt Marx yttrar sig ytterst ofullständigt, kan icke vara något annat för honom än en överbyggnad på det socialistiska samhället, som möjliggöres därav, att samhällets materiella behov, som i första hand måste tillfredsställas, där verkligen bliva realiserade.

Men behandlingen av förf:ens framställning av förhållandet mellan Marx och Hegel skulle vara alltför ofullständig, om icke också det sätt, varpå han oberoende av jämförelsen mellan varderas grundtankar vill stödja Marx' beroende av Hegel, toges i skärskådande. Då recensionen redan svällt ut över vanliga mått, måste jag nöja mig med ett par exempel. I § 63 av sin rättsfilosofi, där »den abstrakta rättens» sfär behandlas, bestämmer Hegel begreppet om sakvärdet och anknyter därvid till tingets användbarhet för behovstillfredsställelse. Ehuruväl tinget genom sina speciella egenskaper tjänar ett speciellt behov, föreligger dock här på två sätt något allmänt, som kan finnas i större eller mindre grad. Å ena sidan kunna olika ting tjäna samma behov och äro i detta avseende kvantitativt jämförbara. Å andra sidan äro de särskilda behoven såsom behov överhuvud kvantitativt jämförbara och därmed också tingen, som tjäna de respektiva behoven. Denna tingets egenskap att i jämförelse med andra ting mer eller mindre tillfredsställa ett behov och tillfredsställa ett större eller mindre behov är dess värde. Förf. säger nu härom: »Hegel, som vid sin värdebestämning utgår från anden, är därvid subjektiv värdeteoretiker, Marx, som ville vända upp och ned på Hegel, objektiv värdeteoretiker»: sid. 16. Nu betyder Hegels teori endast och allenast detta, att bytesvärdet återföres på bruksvärdet, såsom också sker i gränsnytteteorien, under det att Marx' teori betyder ett återförande av det samma på samhällets produktionskostnader. Då varan enligt hans mening kostar samhället blott ett visst kvantum arbete, kommer han till sin teori om det socialt nödvändiga arbetet såsom måttet för dess bytesvärde. Vad i all rimlighets namn har denna motsättning att skaffa därmed, om man är andefilosof eller ställer sig i motsättning till sådan filosofi?

Men värre är det, att förf. efter en ytterligt konfys framställning av §§ 193—198 i Hegels behandling av »die bürgerliche Gesellschaft» kommer till en »arbetsvärdeteori» såsom efter Hegel gällande för detta samhälle och stående i motsats till den »subjektiva» värdeteori, som skulle gälla för »das abstracte Recht». Förf:ens bevisning för denna tes vilar på följande från § 198 hämtade sats: »Men det

allmänna och objektiva i arbetet ligger i abstraktionen, som frambringar produktionens specificering och arbetsfördelningen»: sid. 17. Här är ju uppenbarligen icke fråga om något annat än betydelsen av arbetets specialisering till begränsade uppgifter, betydelsen härav för *värdeskapandet*. Men det har icke det minsta att skaffa med frågan, om *vad* värdet är. Emellertid anser förf. det vara ett för beviset för Marx' beroende av Hegel viktigt faktum, »att Hegel liksom Marx känner en dubbel värdeteori, den subjektiva i abstrakta rätten och arbetsvärdeteorien för det borgerliga samhället»: s. s.

För övrigt må endast anföras följande led i förf:ens bevisning: »Marx kände själv till kategorien 'sie wissen es nicht, aber sie thun es doch' i fråga om kapitalisterna, som arbeta för den socialistiska framtidsstaten utan att veta det — vi våga då också om Marx själv antaga, att han var hegelian, även då han själv icke visste det, genom de undermetvetna krafternas, arbete»: sidd. 19—20. (*Måhända* beror dock det rent pekoralistiska i detta yttrande på förf:ens esomoftast framträdande oförmåga att behandla det svenska språket. Exempel: »Den verklighet, som låter proletariatet uppkömma, detta är inbegreppet av Marx' materialism.»)

Det må till slut anföras, att det knappt på någon punkt framträder, att förf. verkligen penetrerat och gjort sig till godo den rikhaltiga Marxlitteraturen.

Vad avhandlingens senare del »Marxismens kritik på grundval av förhållandet mellan Marx och Hegel» angår, måste jag, då tidsskriftens utrymme redan är alltför mycket taget i anspråk, lämna den åsido. För övrigt har den i verkligheten mycket litet att skaffa med sin »grundval»: förhållandet mellan Marx och Hegel efter förf:ens uppfattning. Det är väsentligen denna frågas behandling i skriften, som föranlett mig att recensera den.

Såvitt verkligen den nämnda frågan behandlas, är avhandlingen vetenskapligt underhållig, trots de pretentioner, varmed den framträder. Detta icke därför, att den är i huvudsaken materiellt oriktig, utan därför att den saknar vetenskaplig metod.

Axel Hägerström.

ARTHUR MONTGOMERY: *Svensk tullpolitik 1816—1911.*

Föreliggande arbete — som ingår i Tull- och Traktatkommitténs utredningar och betänkanden och även av författaren fått användas som avhandling för doktorsgrads vinnande — utgör i det stora hela endast samvetsgranna referat i korta sammandrag av kommittébetänkanden och riksdagsdebatter rörande tullfrågor. Själv tar författaren sällan eller aldrig ståndpunkt till de behandlade spörsmålen, och i varje fall är framställningssättet sådant, att man måste stanna i tvekan om, huruvida en framförd synpunkt är att tillskriva författaren, någon kommitté eller någon annan.

Ett skriftställarskap av förevarande art kan knappast betecknas som historiskt-ekonomiskt. I det politiska intrigspelet, vars resultat avsätter sig i tulltaxorna, får läsaren endast föga inblick. Och i stort sett kan man även säga, att boken är fri från alla egna ekonomiska reflektioner, detta t. o. m. i sådan grad, att man efter genomläsandet av den ganska digra avhandlingen svävar i fullständig ovisshet om författarens egna tullpolitiska åskådningar.

Den nästan uteslutande refererande behandling, som författaren låtit sitt ämne komma till del, kan naturligen från en författares synpunkt ha vissa fördelar. Han behöver ju knappast, om han använt nödig omsorg och noggrannhet på sitt arbete — något som i detta fall torde vara höjt över varje tvivel — riskera att angripas för mera väsentliga fel eller misstag. Men denna fördel synes mig författaren dock ha måst köpa till ett väl dyrt pris. Den något torra och föga underhållande framställningen står nämligen knappast i rimligt förhållande till det synnerligen rika och givande ämnet.

Naturligen har det dock ej kunnat undvikas, att boken även kommit att innehålla partier av ej ringa intresse. Till dessa synes mig exempelvis böra räknas omnämmandet av vissa experiment med värdetullar (i 1818 och 1824 års tulltaxor) och med glidande spannmålstullar (i 1830 års tulltaxa). Önskligt hade dock varit, om författaren något utförligare dröjt vid dessa experiment och orsakerna till deras misslyckande. Den framställning, han lämnar, är nämligen allt för flyktig för att tillåta oss draga några lärdomar av densamma.

Av ganska stort intresse synes mig även vara omnämmandet av Geijers tullpolitiska åsikter (sid. 29), sådana de framträdde vid riksdagen 1828—30. Av referatet att döma synes Geijer i det stora hela ha hyst samma tullpolitiska åskådningar, för vilka Fr. List sedermera blivit så berömd.

Till de intressantare partierna vill jag även räkna referatet å sid. 154 av utredningen om differentialtullfrågan 1886, vilket referat dessutom blivit ganska utförligt. (Skada endast, att författaren ej låtit »välfärdskommitténs» å föregående sida omnämnda betänkan- de bli föremål för liknande behandling.)

Övergå vi så till att exemplifiera de mindre lyckade partierna, får jag medge, att jag har svårt att följa författarens reflektioner över orsakerna till, att jordbrukarna på 1830-talet skulle förlorat intresset för skyddstullar. Så vitt jag kan se, anföres härför just ej annat skäl än, »att spannmålstullarna på grund av importens successiva upphörande i väsentlig grad mist sin effektivitet» (p. 39). Detta synes mig emellertid vara en ganska underbar argumentation, ty så vitt jag förstår, är »importens successiva upphävande» väl som regel det kraftigaste beviset för en importtulls effektivitet. En annan sak är, att man ej genom mycket höga tullar förmår att på längden skapa ett Eldorado för jordbrukarna. Men detta betyder

dock ej, att tullen är ineffektiv, knappast heller att det skulle vara i jordbrukarnas intresse att få tullskyddet sänkt. Saken är snarast den, att de höga tullarna ställt jordbrukaren i valet mellan Skylla och Charybdis. Väljer han att bibehålla tullskyddet, får han finna sig i bekymmersamma dagar, då naturen är givmild. Men väljer han att slopa tullskyddet, har han alla utsikter att gården skall sjunka i värde och inteckningarna stiga över skorstenen. Antagligt är väl därför, att han snarast väljer det förra alternativet, och således betraktar det såsom ett intresse att bevara tullskyddet.

Olycklig förefaller mig också bl. a. författarens tabell å sid. 135, där den står utan alla kommentarer för att visa oss, i vilket betryckt läge jordbrukarne befunno sig före den stora tullreformen 1888. Felet består däri, att författaren ej alls omnämner, att det starka priset på råg och vete, som framgår av tabellen, ej uteslutande är beroende av den utländska konkurrensen, utan till ej oväsentlig del har sin grund i den allmänna prisnivåns förskjutning nedåt under denna tid. Det är nämligen av ej ringa vikt för bedömandet av jordbrukarnes läge, att veta, om det endast är deras produkter, som fallit i pris, eller om priset varit allmänt. Till en viss grad synes mig författaren också ha bort kunna utreda, i vad mån priset berott av den ena eller andra orsaken.

Författarens bristande kommentar till den av honom anförda tabellen kan ej heller anses avhjälpt därmed, att han i den exposé, han lämnar över de argument, som fördes i fält under de stora tullstriderna på 1880-talet, även meddelar, att frihandlarna framfört den åsikten, »att lanbrukarnas reella inkomster ej minskas i så hög grad, som de fallande spannmålspriserna angåvo», ty dels kommer detta omnämnande först i annat sammanhang ett tiotal sidor efter den anförda tabellen, och dels tar författaren ställning lika litet till detta som till något av de övriga av honom anförda argumenten. Man lämnas således i fullständig ovisshet om, huruvida icke detta frihandlarnas påstående kanske endast är löst prat som så mycket annat, som brukar anföras under tulldebatter.

En avgjord svaghet hos den långa exposén över tulldebatterna synes mig för övrigt vara, att författaren aldrig gör ett försök att ens antydningvis klargöra, huru sakerna egentligen kunna hänga samman, och vad där möjligen kan ligga för berättigat i det ena eller andra av de anförda skälen. En tristare lektyr för en i tullfrågor ej synnerligen väl bevandrad person kan man därför knappast tänka sig. Det är sannerligen ingen munter sysselsättning att läsa sida upp och sida ned med argument och motargument, utan att alls erhålla någon fingervisning för bedömandet av deras värde. Anta vi åter att författaren med sin exposé avsett att vända sig till ett mera initierat publicum, synes mig hela hans framställning vara en överloppsgärning. För fackmannen kunde han lugnt — liksom på annat ställe i boken skett — nöjt sig med ett kort omnämnande av att alla arsenalens gamla vapen även vid denna tullstrid kommit till användning:

Trots de invändningar rec. således här ovan tillåtit sig, skall dock villigt erkännas, att avhandlingen synes vara resultatet att ett ärligt arbete och även har sitt bestämda värde på grund av de många faktiska upplysningar, man därur kan hämta, och de utförliga litteraturhänvisningar till protokoll och betänkannden, den innehåller. Om skriften åter kunnat vara av större värde för tull- och traktatkommittén vid fullgörandet av dess uppdrag skall lämnas osagt.

F. B.

ARTHUR MONTGOMERY: *Svensk traktatpolitik 1816—1914.*

Även detta arbete liksom det förut omnämnda av samma författare ingår i serien Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkannden, och båda böckerna behandla synnerligen närbesläktade ämnen. Också förekom i det tidigare arbetet stora partier, avhandlande den svenska traktatpolitiken, liksom i denna bok upprepade hänvisningar måste göras till den tidigare. Ifrågasätts kan därför, huruvida icke framställningen skulle vunnit på, om författaren dröjt med utgivandet av det tidigare arbetet och i stället sammanfört materialet i dem båda till ett helt. Under sådana omständigheter hade dock traktatpolitiken knappast kunnat behandlas med den utförlighet som nu skett.

Den svenska traktatpolitiken under den tid, författarens framställning omspanner, sönderfaller i tre stora skeden. *Det första* sträckande sig fram till tiden för den franska handelstraktaten 1865, *det andra* omfattande tiden till 1892, då traktaterna med Frankrike, Spanien och Portugal löpte ut och de svenska statsmakterna således återfingo bestämmanderätten över tulltaxan, samt *det tredje* innefattande tiden därefter. I överensstämmelse med denna indelning sönderfaller också boken i tre stora kapitler. Huvudinnehållet i de båda senare kapitlen: »Sveriges anslutning till det franska traktatsystemet» och »Sverige och det tyska tarifftraktatsystemet» är tämligen väl bekant dels genom författarens tidigare arbete och dels genom annan lättillgänglig litteratur.

I första kapitlet: »Den gamla sjöfartspolitikens fall» rör sig åter författaren på mera okända marker. Här redogöres för huvuddragen av den gamla protektionistiska sjöfartspolitikens (produktplakatet, den ofria tullen, de differentiella skeppsumgälderna och de s. k. transatlantiska tullindringarna) samt för de traktater, vilka från mediet av 1820-talet ingingos med främmande stater och medförde den gamla navigationslagstiftningens raserande.

Dessa tidigare avtal avsågo huvudsakligen ett frigörande av sjöfarten, och det var därför också helt naturligt, om de avfattades som rena reciprocitetsöverenskommelser. I en del av dessa äldre traktater förekommo emellertid även bestämmelser om mest-gynnad behandling, tydande på, att man med överenskommelserna

syftade längre. Dock framhåller författaren, att gränserna mellan rena reciprocitetsavtal och avtal om behandling som mest gynnad nation ännu voro ganska svävande samt att i de fall, då mest-gynnadklausulen förekom, den ännu ej hade oinskränkt tillämpning.

Liksom i sitt föregående arbete undviker författaren om möjligt att själv fälla några omdömen och ger sig ej in på att söka utreda de svåra frågorna om traktatpolitikens ekonomiska verkningar. Emellertid är framställningen klar, redig och behaglig, och vi ha alla skäl att vara författaren tacksamma för detta resultat av hans flitiga och samvetsgranna forskningar.

F. B.

ERNST HÖIJER: *Utredning angående det svenska jordbrukets produktion samt saluöverskott av spannmål. Tull- och Traktatkommitténs utredningar och betänkanden III.*

Uppgiften för föreliggande utredning har varit att besvara frågan i vilken omfattning vårt jordbruk lämnar saluöverskott av tullskyddad spannmål och alltså kan dra direkt nytta av tullskyddet. Då tillräckliga direkta uppgifter angående överskottet resp. bristen å sådan spannmål icke finnes, har förf. måst beräkna dem genom en indirekt kalkyl över produktionens och konsumtionens storlek.

Skördens storlek har fastställts på grundval av dels uppgifter om arealen av varje sädeslag, som för varje brukningsdel insamlats vid de s. k. jordbruksstatistiska lokalundersökningarna, samt dels av medeltal för åren 1913—17 av de sockenvis avgivna uppgifterna om skörden pr hektar av olika växtslag. Sistnämnda siffror äro ej specificerade för olika storleksgrupper, varför förf. omräknat dem med hjälp av indextal för storleksgruppernas avkastning, vilka han fått fram ur de »uppskattningslistor», som sommaren 1918 upprättades inom varje socken för spannmålsleveranserna till staten. De absoluta resultaten av denna indirekta skördeberäkning måste, enligt ref:s uppfattning, lida av en viss osäkerhet, bl. a. därför, att lokalundersökningarna ej ange arealuppgifter vid en och samma tid för hela landet. (Undersökningarna, som pågått 1913—1920, ha årligen omfattat en åttondel av varje hushållningssällskaps område. Uppgifterna från den fjärdedel, som undersöktes åren 1919 och 1920 hade, när föreliggande utredning gjordes, ej hunnit bearbetas av statistiska centralbyrån, varför förf. här i stället använt uppgifterna från 1919 års arealinventering.) Med det tyvärr ganska bristfälliga primärmaterial, som vår jordbruksstatistik alltjämt förfogar över, synes emellertid någon tillförlitligare metod icke ha stått till buds, och för bedömning av de föreliggande spörsmålen torde den ge fullt brukbara resultat. Dessa ange, som förf. påpekar, icke skörden ett visst år utan avkastningen under ett år med medelgod skörd och normal spannmålsodling.

Från de detaljerade beräkningarna har undantagits Norrland, utom Gästrikland, samt fjällbygden i Kopparbergs län, i vilka trakter odlingen av vete och råg endast i undantagsfall lämnar överskott.

Jordbruksbefolkningen har beräknats till i södra och mellersta Sverige 1,980,703 och i hela landet 2,349,323 personer, vilka antagits konsumera 225 kg. brödsäd per person och år.

Detaljresultaten av utredningen framläggas i 17 större tabeller med kommenterande text samt några åskådliga diagram. En sammanfattning för hela landet av förhållandet mellan produktion och konsumtion av brödsäd visar följande siffror:

	Södra och mellersta Sverige (inkl. Gästrikland)	Norra Sverige (exkl. fjällbygden i Kopparbergs län)	Hela landet
Nettoskörd (skörd med avdrag av utsäde), dt	6,856,400	595,900	7,452,300
Förbrukning, dt	4,847,900	929,300	5,777,200
Överskott eller brist, dt	+ 2,008,500	- 333,400	+ 1,675,100
D:o i procent av totaltillgången ¹	+ 29,3 %	- 35,9 %	+ 22,5 %

Av den svenska brödsädesskörden står alltså i genomsnitt 22,5% eller 1,675,100 dt till den icke jordbruksidkande befolkningens disposition.

Överskottets resp. bristens storlek och dess förhållande till »totaltillgången» inom olika storleksgrupper framgå av följande tablå:

Storleksgrupper	Överskott (+) Dt	eller	brist (-) %
1 — 2 ha	- 342,000		- 77,4
2 — 5 »	- 466,000		- 49,6
5 — 10 »	- 46,000		- 4,6
10 — 20 »	+ 585,000		+ 38,4
20 — 30 »	+ 531,000		+ 57,6
30 — 50 »	+ 636,000		+ 63,9
50 — 100 »	+ 479,000		+ 60,5
över 100 »	+ 632,000		+ 56,3
Samtliga	2,009,000		29,8

Vid de minsta brukningsdelarna täckas alltså icke $\frac{1}{4}$ av brödsädesbehovet genom egen odling, under det att nästa grupp, egen-

¹ Med totaltillgången förstår förf. nettoskörden med tillägg av den kvantitet, som måste inköpas för att fylla jordbrukets eget behov. Vid egendomar med brist motsvarar totalförbrukningen alltså hela förbrukningen, vid egendomar med överskott däremot nettoskörden.

domar på 2—5 ha, fyller ungefär hälften av sitt behov själv. I nästa storleksgrupp är bristen obetydlig och utbytes i de följande grupperna mot överskott, som når sitt maximum vid de medelstora gårdarna med 30—50 ha åker.

Småbrukens stora underlägsenhet i detta hänseende beror, som förf. visar, på i huvudsak två omständigheter, nämligen dels lägre avkastning pr ha och dels större befolkningstäthet. Att överskottet vid de största egendomarna är mindre än vid bondgårdarna finner sin förklaring däri, att de förra i större utsträckning än de senare ha gifta tjänare och därigenom rel. större befolkning.

Produktionens storlek och dess andel i förbrukningen är givetvis mycket olika i skilda delar av landet. Största brödsädesöverskottet lämnar Malmöhus läns slättbygd (72,7% av skörden) och därnäst slättbygden i Kristianstads län (62,9%). Även de skånska sandjorddistrikten samt slättbygderna i Hallands län, i hela sydöstra Götaland och i Östergötland visa betydande överskott. Viktiga överskottsområden äro vidare slättbygderna i Skaraborgs län och Värmland samt kring Mälaren och Hjälmären. Underskottsområden bilda däremot de inre delarna av det sydsvenska höglandet, Göteborgs och Bohus län samt alla skogs- och bergsbygder i mellersta Sverige.

Slutligen söker förf. besvara frågan *hur många jordbrukare, som producera brödsäd till avsalu* och kommer därvid till det ungefärliga resultatet, att antalet brukningsdelar med överskott är 105,806, medan antalet brukningsdelar med brist är 275,365, eller nära tre gånger så stort. Antalet personer vid de senare är även något större än vid de förra (1,353,803 mot 1,038,405), men brukningsdelarna med överskott ha dubbelt så stor åkerareal som brukningsdelarna med brist (2,528,282 ha mot 1,230,107 ha).

E. L—d.

ERNST HÖIJER: *Jämförelse mellan jordbrukets utveckling i vissa delar av Sverige samt Danmark och Norge*. Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden IV.

För en riktig bedömning av jordbrukstullarnas verkningar är det av intresse att undersöka vilka olikheter, jordbrukets utveckling företer inom trakter med likartade, naturliga odlingsbetingelser, å ena sidan i Sverige och å andra sidan i grannländerna Danmark och Norge, där jordbruksproduktionen (i huvudsak) varit utan tullskydd. Byråchefen Höijer har här först jämfört Malmöhus län, utom Frosta och Färs härader, med Fyens amt i Danmark och dessutom gjort en särskild jämförelse mellan Vemmenhög, Skytts, Oxie, Bara, Harjagers och Rönnebergs härader i Malmöhus län och öarna Lolland-Falster; de, enligt förf., bördigaste delarna av Sverige och Danmark. Inom det mellansvenska höglandet har förf. utvalt Värmlands och Kopparbergs län och jämfört dessa områden med intill-

liggande delar av Norge, eller Östfold, Akershus och Hedmarks fylken.

Förf. har låtit undersökningsperioden börja omkring 1870 för att kunna följa utvecklingen även någon tid före tullskyddets införande och har fört fram utredningen till år 1919.

Vid förstnämnda tidpunkt var det skånska jordbruket tämligen ensidigt inriktat på produktion av spannmål, särskilt korn och havre. Spannmålsodlingen upptog 60% av åkerjorden och inkl. trädan nära $\frac{3}{4}$. Foderväxter odlades blott på 22%. Sockerbetsodlingen hade just börjat. I det danska undersökningsområdet hade man redan nu börjat lägga an på animalisk produktion och foderväxtodling, varför spannmålsodlingen här var mindre dominerande. Den upptog 52% av åkern, medan foderväxterna upptogo 33%. På de danska öarna hade dock höstsäden rel. större plats än i Malmöhus län. På Fyen såväl som i Skåne utgjordes den till övervägande del av råg, men på Lolland-Falster hade veteodlingen nått en betydande omfattning.

Det kraftiga prisfallet på spannmål vid slutet av 1870-talet (som bekant en följd av konkurrens från de transoceaniska länderna) medförde en svår kris för jordbruket och framtvingade småningom en omläggning av driften till ökad kreatursskötsel. Prisfallet var störst på vete, varför odlingen härav särskilt gick tillbaka. I Skåne minskades veteodlingen från 1879 till 1885 med c:a 10%, på de danska öarna med nära det dubbla. Genom att rågodlingen i stället utvidgades förblev dock den totala höstsädesarealen tämligen oförändrad under nämnda period, utom på Fyen.

I Sverige infördes 1888 tull på all spannmål. Efter en tillfällig sänkning av tullsatserna 1892 höjdes de 1895 för vete, råg, korn, arter och bönor, varemot tullen å havre borttogs. I Danmark fick jordbruket däremot, som bekant, reda sig utan tullskydd.

Att denna olikhet i tullpolitiken medförde avsevärda skillnader mellan de här jämförda svenska och danska områdena i jordbrukshänseende, framgår tydligt av de siffror, förf. anför. (En mycket talande bild av brödsädesarealens förskjutningar erhålles av diagrammet å sid. 26.) I Skåne ökades brödsädesodlingen alltmera, särskilt efter sekelskiftet, och ökningen fortgick fram till år 1916. Samtidigt undanträngde vetet rågen på de bördigare jordarna. Kornodlingen gick däremot tillbaka, vilket delvis, om också icke uteslutande, förklaras av att korntullen aldrig blev vidare effektiv.

På de danska öarna visade brödsädesodlingen en lika påtaglig tillbakagång, som utan avbrott fortsatte till 1916. Vid världskrigets början användes här endast 12% av åkern till vete och råg, vilka samtidigt i de svenska områdena upptogo 18%. Vårsädesodlingen och även den totala spannmålsodlingen bibehöll sig däremot bättre på de danska öarna än i Skåne.

Odlingen av rotfrukter, och icke minst av sockerbetor, växte ofantligt under hela perioden. Samtidigt inskränktes helträdan,

mest i de danska områdena. Dessa förändringar stå i nära samband med en allmän och raskt framskridande intensifiering av driften, som bl. a. utmärkes av en fullständigare dränering, användning av konstgödsel och nya, bättre sorter av kulturväxterna. Avkastningen per ha höjdes genom dessa och andra odlingsåtgärder betydligt.

Under krigsåren framträdde åtskilliga förändringar i driften vilka mer eller mindre sammanhånga med staternas prisreglerande ingripande.

En undersökning av odlingarnas inbördes omfattning inom olika storleksgrupper år 1919 visar bl. a., att brödsädesodlingen i de danska som i de svenska områdena var minst vid de minsta lägenheterna och störst vid de medelstora gårdarna.

Brödsädesodlingen per person av jordbruksbefolkningen var vid samma tid på Fyen icke hälften och på Lolland-Falster c:a $\frac{2}{3}$ så stor som i Malmöhus län. Skörden av all spannmål per person var på Lolland-Falster större men på Fyen mindre än i de svenska områdena.

Kreatursskötseln gick raskt framåt under 70- och 80-talet, och kurvorna för antalet kor, svin och nötkreatursenheter löpa tämligen parallellt i de svenska och danska områdena till 1890-talets mitt. Efter de svenska spannmålstullarnas införande vid sistnämnda tid framträder däremot en tydlig divergens. I Skåne minskas antalet kor tidsvis (vilket dock uppväges av deras ökade produktionsförmåga), medan det på de danska öarna växer fram till världskrigets första år, så att danskarnas redan förut bestående överlägsenhet på detta område blir allt större. Detsamma gäller i än högre grad för fläskproduktionen, som i Sverige hölls tillbaka genom majstullen, men efter dess upphävande 1911 fick ett kraftigt uppsving.

Under kriget reducerades djurantalet betydligt i samtliga områden.

Jämförelsen mellan Värmland och Dalarna och vissa norska fylken, som upptager utredningens sista del, är av mindre intresse för frågan om spannmålstullarnas verkningar, enär produktionen här till övervägande del är inriktad på självförsörjning och föga påverkas av produktionsprisernas fluktuationer. Med hänsyn till tidskriftens begränsade utrymme måste jag avstå från att referera denna del.

Hela arbetet vittnar om en lycklig förmåga att behärska materialet och göra det talande och belysande. Man märker, att förf. äger intim kännedom om de jordbruksförhållanden, som ligga bakom siffrorna, och att han just därför kan dra säkra och vederhäftiga slutsatser ur dem.

ERNST HÖJER: *Tabeller till belysning av det svenska jordbrukets utveckling 1871—1919 jämte anmärkningar*. Tull- och Traktatkommitténs utredningar och betänkanden V.

I 30 tabeller lämnas här en utförlig sammanställning och bearbetning av den officiella jordbruksstatistikens uppgifter rörande arealens fördelning efter ägoslag, antalet brukningsdelar, åkerns användning, skördens storlek och värde, förbrukningen av spannmål samt antalet kreatur. Siffrorna meddelas dels länsvis och dels för hela riket.

Denna tabellsamling måste hälsas välkommen av alla, som önska studera vårt jordbruks utveckling i statistisk belysning, men man får vid dess användning icke förbise de anmärkningar, förf. bifogat. Han betonar här bl. a., att åtskilliga av de äldre uppgifterna böra tas med stor reservation, och att de »snarare få anses bära vittne om den fortgående förbättringen av det statistiska materialet än om jordbruksnäringens framåtgående». Under åren 1865—1911 insamlades och bearbetades uppgifterna nämligen av hushållningssällskapen enligt mycket växlande förfaringssätt, och det är först från år 1913, då insamlingen fick en enhetlig organisation och bearbetningen överläts åt statistiska centralbyrån, som resultaten bli mera tillförlitliga och jämförbara.

Till utredningen är fogad en karta, varå åkerarealens storlek och geografiska fördelning år 1919 i södra och mellersta Sverige utmärkts efter den s. k. absoluta prickmetoden. Kartan visar även åkerjordens fördelning på små, medelstora och större brukningsdelar.

E. L—d.

Förtydliganden och rättelser till föregående häfte.

- Sid. 116, rad 9 uppifrån o. följ.: Vid antagandet av 1909 års lag angående emissionsbanker infördes den $\frac{5}{6}$ att gälla fr. o. m. $\frac{1}{10}$ 1909 de ändringar i 1903 års banklagar, som sedan fingo motsvarigheter i den nya banklagen av 1911 (se Sv. förf.-saml. 1909, n:r 64).
- » 117, rad 16 uppifrån o. följ.: Bankers dotterbolag, utom förvaltningsbolag av bankfastigheter, finnas kvar med icke ringa aktieinnehav, ehuru de icke drivit affärer under depressionstiden.
 - » 119, rad 5 uppifrån o. följ.: Svenska Emissionsaktiebolaget är avsett att bestå under nytt namn (Finansaktiebolaget).
 - » 120, rad 5 uppifrån: Enligt 1919 års lag om fondkommissionsrörelse och fondbörsverksamhet, som trätt i kraft den 1 januari 1920, utses ordf. och hans suppleant i fondbörsstyrelsen av Konungen, och övriga ledamöter till $\frac{1}{4}$ av bankerna, $\frac{1}{4}$ av övriga börsmedlemmar (bankirer eller rättare fondhandlare), $\frac{1}{4}$ av stadsfullmäktige och $\frac{1}{4}$ av handelskammaren i Stockholm (§ 31; se Sv. förf.-saml. 1919, n:r 240).
 - » 148, rad 3 uppifrån: icke utgiven av handelskammaren i Gävle, vars förträffliga småskriftserie 1909—1916 (n:r 1—12) icke återupptagits.
-

Till red. insända skrifter.

- Arkiv för patent-, mönster- och varumärkesskydd.* Organ för Svenska föreningen för industriellt rättsskydd. Utg. AXEL HASSELRÖT. Årg. 4. H. 2. Sthlm 1922.
- Finsk Kommunaltidskrift*, utg. av Kommunala Centralbyrån i Finland. Årg. VII. N:r 1—2. Hfors 1922.
- Historisk Tidskrift*, utg. av Svenska Historiska Föreningen genom SVEN TUNBERG. Årg. 42. H. 2. Sthlm 1922.
- Industria.* Svenska Arbetsgivareföreningens Tidning. Red. AXEL BRUNIUS. Årg. XVIII. N:r 9—14. Sthlm 1922.
- Institut International d'Agriculture, Rome.* Bulletin de statistique agricole et commerciale. 1922. N:o 5—7. — Bulletin mensuel des institutions économiques et sociales. 1922. N:o 5. — Les Landschaften et leurs opérations de credit hypothécaire en Allemagne (1770—1920) par M. Teherkinsky. Rome.
- Kommersiella Meddelanden*, utg. av Kungl. Kommerskollegium. Årg. 9. N:r 9—13. Sthlm 1922.
- Kooperativa Förbundet.* Förvaltningsrådets, styrelsens och revisorernas berättelser 1921. Sthlm 1922.
- Meddelanden från Handelskammaren i Gofte.* 1921. Supplement. Gofte 1922.
- Mercator.* Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. XVII. N:r 18—28. Hfors 1922.
- Nationaløkonomisk Tidsskrift*, udg. af Nationaløkonomisk Forenings Bestyrelse. Red. EINAR COHN. 1922. H. 1. Kbhvn 1922.
- Nordisk försäkringstidskrift 1922.* N:r 3. Sthlm 1922.
- Revue du Travail*, publiée par le Ministère de l'Industrie et du Travail. 1922. N:r 4—6. Bruxelles 1922.
- Riksgäldskontoret 1921.* Årsbok utarbetad inom Riksgäldskontorets Kameralbyrå. Sthlm 1922.
- Skogen.* Populär tidskrift, utg. av Svenska Skogsvårdsföreningen. Årg. 9. H. 5—7. Sthlm 1922.
- Sociala Meddelanden*, utg. av K. Socialstyrelsen. 1922. N:r 5—7. Sthlm 1922.
- Statistisk Månadsskrift*, utg. av Stockholms stads Statistiska kontor. Årg. XVII. H. 4—5. Sthlm 1922.
- Statsøkonomisk Tidsskrift.* Red. THV. AARUM. 1922. H. 1—2. Kria.
- Svensk Tidskrift.* Utg. av GÖSTA BAGGE och YNGVE LORENTS. Årg. XII. H. 4—5. Sthlm 1922.
- Svensk Länadsbyggdets Kommunaltidning.* Red. GUSTAV A. ALDÉN och JANRIK BRÖMÉ. 1922. N:r 5—6. Sthlm 1922.
- Spenska Stadsförbundets Tidskrift.* Red. HÉLGE LINDHOLM. Årg. 14. H. 3—4. Sthlm 1922.
- Sveriges officiella Statistik.* Industri. 1920. Av Kommerskollegium. — Kooperativ verksamhet i Sverige åren 1917—1919. Av K. Socialstyrelsen. — Olycksfall i arbete år 1918. Av Riksförsäkringsanstalten. — Sthlm 1922.
- Tiden.* Red. GUSTAV MÖLLER, NILS KARLEBY, ERNST WIGFORS. 1922. N:r 2. Sthlm 1922.
- Tidskrift*, utg. av Juridiska Föreningen i Finland. 1922. H. 3. Hfors 1922.
- Tirfing.* Tidskrift för nykterhetsfrågans studium. Red. AUG. LJUNGGREN. Årg. 16. H. 3. Sala 1922.
- Tull- och Traktalkommitténs utredningar och betänkanden.* X. Utlåtande med förslag till förordning om åtgärder till skydd mot så kallad valutadumpning. Sthlm 1922.
- HEIDENSTAM, ERNST v. Några iakttagelser från 1921 års riksdagsmannaval. (Statens offentliga utredningar 1922: I). Sthlm 1922.
- KJELLÉN, RUDOLF, Dreibund und Dreiverband. München 1921. Duncker och Humblot.
- LAVONIUS, W. A., Utvecklingen av finska markens värde sedan frihetskriget. Hfors 1922.
- WEDBERG, BIRGER, Om nåd och lejd under Konungens Högsta Domstols Gustavianska skede. A.-B. C. E. Fritzes K. Hoffpokhandels Förlag. Sthlm 1922.

Årg. 3—8 (åren 1900—1905) av **Statsvetenskaplig Tidskrift** kunna å C. W. K. Gleerups Förlagsbokhandel i Lund erhållas till ett nedsatt pris av **3 kr. pr årgång.**

Brand- och Lif-
försäkringsaktiebolaget

SKÅNE

Malmö

== Samtliga fonder 31/12 1922 ==

c:a 50,000,000 kr.,

därav garantifondsförbindelser 10,200,000 kr.

**Brandförsäkringar,
Liv-, Livränte- och Pensions-**

m. fl. försäkringar meddelas genom bolagets huvudkontor i Malmö
och genom dess agenter å alla större platser i Sverige.

**Olycksfall- och Sjukförsäkringar,
Inbrotts-, Resgods-, Vattenskada-,
Glas-, Garanti-, Skadestånds-,
och Automobil-**

försäkringar meddelas av

Försäkringsaktiebolaget

MALMÖ

genom bolaget Skånes agenter.